

Науково-дослідний інститут інформатики і права
Національної академії правових наук України
Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського
Національної академії наук України
Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”

Інформація і право

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 1(10)

2014

Зареєстрований Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 17541-6291Р від 18.03.11 р.)

Згідно з Постановою ВАК України від 31.05.11 р. № 1-05/5
у журналі можуть публікуватися матеріали стосовно дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі юридичних наук

м. Київ

УДК 002:340+316.4+338.46:002

Редакційна колегія:

Пилипчук Володимир Григорович, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України (*голова редакційної колегії, головний редактор*).
Брижко Валерій Михайлович, кандидат юридичних наук (Doctor of Philosophy), с.н.с.
(*перший заступник голови редакційної колегії та головного редактора*).
Попик Володимир Іванович, кандидат історичних наук, с.н.с. (*заступник голови редакційної колегії*).

а) юридичні науки:

Арістова Ірина Василівна, доктор юридичних наук, професор;
Беляков Костянтин Іванович, доктор юридичних наук, професор;
Конопльов Вячеслав Вячеславович, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України;
Копан Олексій Володимирович, доктор юридичних наук, професор;
Марушак Анатолій Іванович, доктор юридичних наук, професор;
Настюк Василь Якович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;
Нор Василь Тимофійович, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;
Петришин Олександр Віталійович, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;
Середа Григорій Порфірович, доктор юридичних наук, професор;
Скулиш Євген Деонізієвич, доктор юридичних наук, професор;
Тихий Володимир Павлович, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;
Шемшученко Юрій Сергійович, доктор юридичних наук, професор, академік НАН України;

б) технічні науки:

Богданович Володимир Юрійович, доктор технічних наук, професор;
Бондаренко Володимир Михайлович, доктор технічних наук, професор;
Гладківська Оксана Василівна, кандидат фізико-математичних наук, с.н.с.;
Дубінець Олександр Іванович, доктор технічних наук, професор;
Забара Станіслав Сергійович, доктор технічних наук, професор;
Зайцев Володимир Григорович, доктор технічних наук, професор;
Ланде Дмитро Володимирович, доктор технічних наук, с.н.с.;
Покутний Сергій Іванович, доктор фізико-математичних наук, професор;
Таланчук Петро Михайлович, доктор технічних наук, професор;
Фурашев Володимир Миколайович, кандидат технічних наук, доцент, с.н.с., професор РАЕ;
Шевченко Віктор Леонідович, доктор технічних наук, с.н.с.;

в) соціальні комунікації:

Бebик Валерій Михайлович, доктор політичних наук, професор;
Горовий Валерій Микитович, доктор історичних наук, с.н.с.;
Дзьобань Олександр Петрович, доктор філософських наук, професор;
Дмитренко Микола Андрійович, доктор політичних наук, доцент;
Ковальчук Галина Іванівна, доктор історичних наук, професор;
Куйбіда Василь Степанович, доктор наук з державного управління, професор;
Литвиненко Олександр Віталійович, доктор політичних наук, доцент;
Омельчук Володимир Юхимович, доктор історичних наук, професор;
Онiщенко Олексій Семенович, доктор філософських наук, професор, академік НАН України;
Різун Володимир Володимирович, доктор філологічних наук, професор;
Серажим Катерина Степанівна, доктор філологічних наук, професор;
Соснін Олександр Васильович, доктор політичних наук, професор;
Ткач Олег Іванович, доктор політичних наук, професор;
Циба Віталій Трохимович, доктор філософських наук, професор.

З М І С Т

Від вченої ради НДІІП НАПрН України

Основні результати діяльності Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України у 2013 році 5

І н ф о р м а ц і й н е п р а в о

ДАНИЛЬЯН О.Г., ДЗЬОБАНЬ О.П. Інформаційне суспільство:
морально-етичний дискурс.....16

БРИЖКО В.М. Філософія права: аксіологія в сфері інформаційного права..... 26

ЗАБАРА І.М. Інформація: доктринальні підходи в науці міжнародного права..... 35

БАКЛАН О.В. Інформаційно-правова складова відносин
у сфері підприємництва України: теоретико-прикладні питання..... 42

І н ф о р м а ц і й н е з а к о н о д а в с т в о

ГЛАДКІВСЬКА О.В. Інформація з обмеженим доступом:
проблема узгодженості термінології.....49

ФУРАШЕВ В.М. Законодавче забезпечення інформаційної безпеки України.....59

ЮДКОВА К.В. Побудова правової моделі інформаційної безпеки..... 68

ОМЕЛЬЧЕНКО І.К. Шляхи регулювання Інтернет-контенту в рамках
національного законодавства України та міжнародних стандартів. 73

ЛЕОНОВ Б.Д. Тероризм в аспекті діяльності засобів масової інформації..... 87

СКУЛИШ Є.Д. Міжнародно-правове співробітництво
у сфері подолання кіберзлочинності..... 93

ШИШКА Ю.М. Захист прав і свобод людини в інформаційній сфері..... 101

І н ф о р м а ц і й н і р е с у р с и з інших спеціальностей юридичних наук

БЕНЦЬКИЙ А.С. Кримінальна відповідальність за причетність до злочину
та співучасть у злочині згідно із законодавством
Московської держави другої половини XVII століття..... 106

РАДУТНИЙ О.Е. Інформація, яка надходить у режимі реального часу через
веб-камеру, як предмет злочину, що передбачений
ст. 301 КК України..... 115

КОРАБЕЛЬ М.Г. Індивідуалізація покарань у процесі призначення
конфіскації майна..... 120

АПАНАСЮК М.П. Види договору ренти..... 123

БАРІКОВА А.А. Дисциплінарна відповідальність за законодавством України про працю.....	131
ДАНИЛОВА І.О. Правові аспекти опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата наук.....	141
Рецензія на монографію.	
КРУТОВ В.В. “Інноваційне дослідження з актуальних проблем управлінського процесу забезпечення державної безпеки України юридичною наукою та практикою”. Автор монографії КОРЖ І.Ф.	147
До відома авторів	150

Наукове редагування, створення оригінал-макета та дизайн – Брижко В.М.
Редагування – Москаленко А.М. (укр.), Майстренко І.А. (англ.).
Формат 70 x 108/16. Папір на внутрішній блок 80 г/м², білизна 97 %.
Спосіб друку – ризографія. Ум. друк. арк. 13.3. Тираж 100 прим.
Виготовлено з оригінал-макета в друкарні ТОВ “ПанТот”, м. Київ, вул. Щорса, 29.

Рекомендовано до друку Вченою радою НДІП НАПрН України, протокол № 1 від 10.01.14 р.

Від вченої ради НДІП НАПрН України**ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ
НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ІНФОРМАТИКИ І ПРАВА
НАПрН УКРАЇНИ у 2013 році**

Науково-дослідний інститут інформатики і права – державна науково-дослідна установа, яка входить до складу Національної академії правових наук України та функціонує на засадах самоврядування відповідно до законодавства України (далі – НДІП НАПрН України).

Головним завданням НДІП НАПрН України є проведення фундаментальних і прикладних досліджень з теоретико-правових проблем розбудови інформаційного суспільства та інтеграції України у світовий інформаційний простір, в галузі інформаційного права, правової інформатики та інформаційної безпеки, розробки і впровадження у практику сучасних методів і засобів обробки даних, електронних систем і баз даних в галузі держави і права, сприяння державним органам у розвитку України як демократичної, правової, соціальної держави.

Головна увага у звітному періоді була зосереджена на виконанні Тематичного плану науково-дослідних робіт НДІП НАПрН України на 2013 рік, затвердженого Постановою Президії Національної академії правових наук України № 82/3 від 28.05.12 р.

Науково-дослідні роботи. НДІП НАПрН України у звітний період здійснював фундаментальні й прикладні дослідження та розробки з проблем інформаційного права, інформаційної безпеки і правової інформатики в рамках таких науково-дослідних робіт:

1. *“Теоретико-правові основи формування і розвитку інформаційного суспільства”* (кер. НДР Пилипчук В.Г., д.ю.н., проф., чл.-кор. НАПрН України. Державна реєстрація РК № 0113U003154 від 09.01.13 р.). *Мета НДР* – розробка теоретико-правових основ, пропозицій та рекомендацій щодо принципів, концептуальних, методологічних, доктринальних положень, правових засад удосконалення інформаційного законодавства України в умовах формування та розвитку інформаційного суспільства. *Планові строки виконання:* 2013 – 2017 рр. *Результати наукових досліджень* відображено у 3 монографіях, 14 статтях та 8 доповідях на “круглих столах”. За результатами проведених досліджень отримане Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір “Електронна база даних “Правова наука” (ЕлБДПрН від 07.10.13 р. № 51599).

2. *“Розроблення електронної енциклопедії законодавства України”* (кер. НДР Ланде Д.В., д.т.н., с.н.с. Державна реєстрація РК № 0110U001019 від 14.01.10 р. та 09.01.13 р.). *Мета НДР* – узагальнення визначеного законами та іншими нормативно-правовими актами України понятійного апарату термінології законодавства та її подальше упорядкування. *Планові строки виконання:* 2010 – 2015 рр. *Результати НДР* відображено у монографії, словнику, 9 наукових працях та 8 доповідях на конференціях. За результатами досліджень було отримане Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір “Комплекс комп’ютерних програм “Електронна енциклопедія законодавства України” (ККП ЕлЕнЗ від 07.10.13 р. № 51598).

3. *“Розроблення інформаційно-аналітичних підсистем електронного парламенту України”* (кер. НДР Корж І.Ф., к.ю.н., с.н.с. Державна реєстрація РК № 0111U000026 від 24.01.11 р. та 01.11.13 р.). *Мета НДР* – створення теоретичної та практичної бази системної інформатизації законотворчої діяльності. *Планові строки виконання:* 2011 – 2015 рр. *Результати НДР* знайшли своє відображення у тому, що у 2012 році зібрано, класифіковано, визначено змістовні зв’язки з іншими документами, введено дані про публікацію, відформатовано та підготовлено до введення в бази даних 20589 документів, а також у 7 наукових працях та одній доповіді на конференції.

4. “Проблеми юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері в умовах формування інформаційного суспільства” (кер. НДР Беляков К.І., д.ю.н., проф. Державна реєстрація РК № 0112U002074 від 18.01.12 р.). *Мета НДР* – розробка теоретико-методологічних засад та рекомендацій щодо відповідальності за правопорушення в сфері інформаційної діяльності на основі аналітико-синтетичного осмислення здобутків учених і практиків різних галузей права в Україні, а також міжнародного досвіду. *Планові строки виконання*: 2012 – 2016 рр. *Результати НДР* відображено у монографії, законопроекті, 10 наукових статтях та 8 доповідях на конференціях, а також та отримане Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір “Концепція кримінально-правового забезпечення розвитку інформаційного суспільства України” від 12.11.13 р. № 52136.

5. “Державно-правові проблеми інформаційної безпеки людини і суспільства в умовах інтеграції України у світовий інформаційний простір” (кер. НДР Фурашев В.М., к.т.н., доцент, с.н.с., професор РАЕ. Державна реєстрація РК № 0112U002073 від 18.01.12 р.). *Мета НДР* – визначення основних державно-правових проблем інформаційної безпеки людини і суспільства, які виникають або можуть виникнути під час входження України у світовий інформаційний простір. *Планові строки виконання*: 2012 – 2016 рр. *Результати НДР* відображено у монографії, законопроекті, 14 наукових працях та 4 доповідях на конференціях.

На виконання показників паспорта бюджетної програми в рамках досліджень по фундаментальних НДР у 2013 р. в НДІП НАПрН України опубліковано: 5 монографій, 7 наукових журналів, 45 наукових статей, всього 57 робіт загальним обсягом 2344 с. (177,56 д.а.), зокрема:

Монографії:

1. Дзьобань О.П. Філософія інформаційного права : світоглядні й загальнотеоретичні засади: монографія / О.П. Дзьобань. – Х.: Майдан, 2013. – 360 с. (22,5 д.а.).
2. Дзьобань О.П. Проблеми захисту національних інтересів України у сфері державної безпеки в умовах геополітичних трансформацій ХХІ сторіччя : монографія / О.П. Дзьобань, В.Я. Настюк, В.В. Белєвцева. – Х.: Право, 2013. – 296 с. (18,5 д.а.).
3. Настюк В.Я. Адміністративно-правовий захист інформації: проблеми та шляхи вирішення : монографія / В.Я. Настюк, В.В. Белєвцева. – К-Х.: Право, 2013. – 128 с. – (Наук. зб. “Академічні правові дослідження”). Дод. до журн. “Право України”. – Вип. № 28. (12,25 д.а.).
4. Пилипчук В.Г. Інформаційне суспільство: філософсько-правовий вимір: монографія / В.Г. Пилипчук, О.П. Дзьобань. – К., 2013. – 292 с. (18,1 д.а.). – (Передано до друку).
5. Ланде Д. Елементи комп’ютерної лінгвістики у правовій інформатиці: монографія / Д. Ланде – К., 2013. – 164 с. (14,1 д.а.). – (Передано до друку).

Наукові, фахові періодичні видання (журнали):

1. Журнал **ПРАВОВА ІНФОРМАТИКА**. Зареєстрований у грудні 2003 року. Свідоцтво про державну реєстрацію журналу: КВ № 8254 від 22.12.03 р., видане Державним комітетом телебачення і радіомовлення України. У журналі можуть публікуватися матеріали щодо дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук (Постанова президії ВАК України від 08.07.09 р. № 1-05/3) та доктора і кандидата технічних наук (Постанова президії ВАК України від 10.02.10 р. № 1-05/1).

Наукове редагування, створення оригінал-макета, дизайн – Брижко В.М.
Згідно плану на 2013 р. видано:

- Правова інформатика. – № 1(37)/2013. – 100 с. (8,75 д.а.). – 13 статей.
- Правова інформатика. – № 2(38)/2013. – 90 с. (7,9 д.а.). – 12 статей.
- Правова інформатика. – № 3(39)/2013. – 98 с. (7,7 д.а.). – 12 статей.
- Правова інформатика. – № 4(40)/2013. – 100 с. (8,75 д.а.). – 12 статей.

2. Журнал **ІНФОРМАЦІЯ І ПРАВО**. Зареєстрований Міністерством юстиції України. Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ № 17541-6291Р від 18.03.11 р. Згідно з Постановою ВАК України від 31.05.11 р. № 1-05/5 у журналі можуть публікуватися матеріали стосовно дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі юридичних наук.

Наукове редагування, створення оригінал-макета та дизайн – Брижко В.М.

Згідно плану на 2013 р. видано:

- Інформація і право. – № 1(7)/2013. – 188 с. (16,45 д.а.). – 23 статті.
- Інформація і право. – № 2(8)/2013. – 158 с. (13,8 д.а.). – 20 статей.
- Інформація і право. – № 3(9)/2013. – 174 с. (15,2 д.а.). – 17 статей.

Наукові статті:

1. Баранов О.А. Правові особливості використання документів, переданих за допомогою електронних комунікацій // Правова інформатика. – 2013. – № 1(37). – С. 3-10.
2. Бесєдна Л.Л. Особливості функціонування автоматизованої термінологічної системи законодавства // Правова інформатика. – 2013. – № 1(37). – С. 17-23.
3. Гладківська О.В. Відображення ключових понять основоположних прав і свобод людини в законодавчих актах України в інформаційній сфері // Правова інформатика. – 2013. – № 1(37). – С. 30-38.
4. Фурашев В.М. Сутність та визначення поняття “рішення” // Правова інформатика. – 2013. – № 1(37). – С. 49-55.
5. Корж І.Ф. Принципи обмеження доступу до публічної інформації // Правова інформатика. – 2013. – № 1(37). – С. 64-69.
6. Брижко В.М. Теорія і практика інформаційного права: методологія кодифікації інформаційного законодавства України // Правова інформатика. – 2013. – № 1(37). – С. 70-78.
7. Фурашев В.М. Основи системної інформатизації підтримки процесів прийняття управлінських рішень // Правова інформатика. – 2013. – № 2(38). – С. 3-12.
8. Ланде Д.В., Снарський А.О. Графи горизонтальної видимості як засіб витягу інформаційно-значущих слів із законодавчих актів // Правова інформатика. – 2013. – № 2(38). – С. 13-18.
9. Ланде Д.В. Керування репутацією в інформаційних мережах // Правова інформатика. – 2013. – № 3(39). – С. 3-10.
10. Дорогих С.О., Смаглюк О.І. Використання інформаційно-пошукової системи “Законодавство” та інформаційно-пошукового тезаурусу EUROVOC у побудові електронного парламенту // Правова інформатика. – 2013. – № 3(39). – С. 11-19.
11. Корж І.Ф. Дієвість в Україні основних принципів інформаційного суспільства // Правова інформатика. – 2013. – № 3(39). – С. 20-25.
12. Красноступ Г.М. Перспективи співробітництва з КНР у сфері телебачення і радіомовлення // Правова інформатика. – 2013. – № 3(39). – С. 69-73.
13. Поперечнюк В.М. Концептуальні підходи до тлумачення поняття “інформаційне суспільство” // Правова інформатика. – 2013. – № 3(39). – С. 74-80.
14. Уханова Н.С. Інформаційно-психологічна безпека особистості, суспільства та держави // Правова інформатика. – 2013. – № 3(39). – С. 91-95.
15. Голубовська В.С. Законотворча діяльність в умовах розвитку інформаційного суспільства // Правова інформатика. – 2013. – № 4(40). – С. 29-34.
16. Дорогих С.О. Види інформаційної діяльності законодавчої гілки влади // Правова інформатика. – 2013. – № 4(40). – С. 48-54.
17. Данильян О.Г., Дзьобань О.П. Інформаційна картина світу в контексті перспектив сучасної науки й культури // Інформація і право. – 2013. – № 1(7). – С. 21-28.
18. Баєв О.О. Інформатизація: нормативно-правове упорядкування у сфері телекомунікацій як середовища інформаційних відносин // Інформація і право. – 2013. – № 1(7). – С. 70-81.

19. Ланде Д.В. Тренди відображення інформаційних операцій в інформаційному просторі // *Інформація і право*. – 2013. – № 1(7)/2013. – С. 82-98.
20. Брайчевський С.М. Поведінкові патерни та інформаційні потоки // *Інформація і право*. – 2013. – № 1(7). – С. 116-120.
21. Уханова Н.С. Гуманітарна політика та активізація інститутів громадянського суспільства. – 2013. – № 1(7). – С. 131-136.
22. Фурашев В.М. Інформаційна безпека: індикатори // *Інформація і право*. – 2013. – № 1(7). – С. 143-150.
23. Настюк В.Я., Белєвцева В.В. Загальноправова характеристика адміністративної відповідальності за інформаційні правопорушення // *Інформація і право*. – 2013. – № 1(7). – С. 151-157.
24. Дзьобань О.П., Мелякова Ю.В. Правовий дискурс справедливості як віртуальна реальність права // *Інформація і право*. – 2013. – № 2(8). – С. 5-16.
25. Гладківська О.В. Забезпечення доступу до інформації та її захисту: термінологічний аспект // *Інформація і право*. – 2013. – № 2(8). – С. 17-25.
26. Бєседна Л.Л. До питання зміни понятійного апарату термінології законодавства // *Інформація і право*. – 2013. – № 2(8). – С. 26-35.
27. Ланде Д.В., Брайчевський С.М. Можливості довідкових мережевих ресурсів для створення електронної енциклопедії законодавства України // *Інформація і право*. – 2013. – № 2(8). – С. 72-76.
28. Дорогих С.О. Впровадження новітніх технологій доступу громадян до публічної інформації // *Інформація і право*. – 2013. – № 2(8). – С. 77-83.
29. Голубовська В.С. Інформаційне суспільство: можливості, проблеми та перспективи розвитку // *Інформація і право*. – 2013. – № 2(8). – С. 98-104.
30. Корж І.Ф. Принципи національного права в контексті правової безпеки України // *Інформація і право*. – 2013. – № 2(8). – С. 105-112.
31. Фурашев В.М. Основні стримуючі фактори правового забезпечення інформаційної безпеки // *Інформація і право*. – 2013. – № 2(8). – С. 113-119.
32. Жилияєв І.Б., Фурашев В.М. Здобутки в системі нормативно-правового забезпечення розвитку інформатизації та побудови інформаційного суспільства упродовж 2012 – 2013 років // *Інформація і право*. – 2013. – № 3(9). – С. 5-30.
33. Брижко В.М. Захист персональних даних: реалії та практика сучасності // *Інформація і право*. – 2013. – № 3(9). – С. 31-48.
34. Баранов О.А. Об'єкт правовідносин в інформаційному праві // *Інформація і право*. – 2013. – № 3(9). – С. 58-64.
35. Дорогих С.О. Сутність та визначення понять “інформаційна діяльність” та “інформаційна діяльність органів влади” // *Інформація і право*. – 2013. – № 3(9). – С. 74-82.
36. Поперечнюк В.М. Інтелектуалізація сучасного суспільства: проблеми та перспективи // *Інформація і право*. – 2013. – № 3(9). – С. 83-90.
37. Золотар О.О., Трубін І.О. Класифікація загроз інформаційній безпеці // *Інформація і право*. – 2013. – № 3(9). – С. 105-112.
38. Ланде Д.В. Життєвий цикл інформаційних об'єктів // *Інформація і право*. – 2013. – № 3(9). – С. 119-127.
39. Пилипчук В.Г. Розвиток правової науки в інформаційній сфері: системні проблеми та пріоритети // *Право України*. – 2013. – № 9/2013. – С. 146-161.
40. Беляков К. І. Вступ до інформаційно-правової конфліктології // *Право та державне управління*. – 2013. – № 2. – С. 19-23.
41. Белєвцева В.В. Теоретико-правова характеристика охоронних адміністративно-правових режимів в Україні // *Митна справа*. – 2013. – № 2 (87). – С. 163-169.
42. Стрельбицький М.П. Поняття та сутність сучасного інформаційного тероризму // *Менеджер*. – 2013. – № 12. – С. 79-85.
43. Стрельбицький М.П. До питання тотожності та відмінностей понять загрози, ризику, виклики в інформаційній сфері // *Науковий вісник*. – 2013. – № 41. – С. 35-43.

44. Дзьобань О.П., Жданенко С.Б. Комунікація у правовиховному просторі: до проблеми філософського узагальнення // Вісник Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”. – (Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія; редкол. А.П. Гетьман та ін.). – Х.: “Право”, 2013. – Вип. 1 (15). – С. 93-101.

Матеріали до правової доктрини щодо інформаційної сфери:

45. Проблеми системного впорядкування суспільних відносин в інформаційній сфері України / В.М. Брижко (головний виконавець), К.І. Беляков. – (Правова доктрина України. – 2 том: Публічно-правова доктрина України). – Харків: “Право”, 2013. – С. 755-779.

46. Пилипчук В.Г. Концептуальні основи кодифікації інформаційного законодавства України / В.Г. Пилипчук, О.А. Баранов та ін. – (Правова доктрина України. – 2 том: Публічно-правова доктрина України). – Харків: “Право”, 2013. – С. 780-805.

47. Жилияєв І.Б. Правові основи розвитку інформаційних технологій і забезпечення інформаційної безпеки / І.Б. Жилияєв, Д.В. Ланде. – (Правова доктрина України. – 2 том: Публічно-правова доктрина України). – Харків: “Право”, 2013. – С. 806-831.

48. Савінова Н.А., Стрельбицький М.П. Правові проблеми протидії новітнім викликам, загрозам і правопорушенням в інформаційній сфері – (Правова доктрина України. – 2 том: Публічно-правова доктрина України). – Харків: “Право”, 2013. – С. 832-861.

Понад плану результативних показників паспорта бюджетної програми 6581040 у 2013 році співробітниками НДІП НАПрН України підготовлено та опубліковано **2** монографії, **один** словник, **10** наукових статей та **28** тез наукових доповідей, всього **41** робота загальним обсягом **1160** с. (**75,14** д.а.).

Веб-сайт НДІП НАПрН України. Інформація про основні публікації науковців НДІП НАПрН України з часу створення установи наведена на оновленому та введеному в експлуатацію в лютому 2012 р. веб-сайті НДІП НАПрН України <<http://ippi.org.ua>>.

Одним із пріоритетів політики розвитку сайту є популяризація правової науки в сфері інформаційного права та наукових здобутків установи.

Бази даних. У 2013 р. продовжувалось створення інтегрованих в єдину апаратно-програмну платформу ВР України баз даних “Законодавство України”, “Законодавство АР Крим”, “Київське регіональне законодавство”, формування баз даних нормативних актів України як складової системи інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності парламенту України.

Спільно з працівниками відділу баз даних нормативно-правової інформації Управління комп’ютеризованих систем Апарату ВР України формовано такі бази даних:

- первинні технологічні БД “Законодавство-3”, “Київ”, “Крим”;
- БД ШС “Законодавство України в Інтернеті” (для користувачів);
- БД ШС “Київ” (для користувачів);
- БД ШС “Крим” (для користувачів);
- БД “Термінологія законодавства” (для користувачів).

Всього у 2013 році зібрано, класифіковано, визначено змістовні зв’язки з іншими документами, введено дані про публікацію, відформатовано та підготовлено до введення в БД 24097 документів (БД “Законодавство-3” – 20589 документів, БД “Крим” – 1673 документів, БД “Київ” – 1835 документів).

Комп’ютеризовані інформаційно-пошукові системи впроваджувались на договірній основі у 49 державних органах, закладах, установах, підприємствах та організаціях України.

Експертні висновки. У 2013 році співробітники НДІП НАПрН України провели 12 експертиз для вищих та центральних органів влади, в т.ч. 2 – за дорученням НАПрН України та 10 – за дорученням Комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України. Також співробітники НДІП НАПрН України брали участь, як експерти, у 6 експертних і погоджувальних нарадах та обговореннях, а також підготували один науково-експертний відгук.

Проекти нормативно-правових актів. Відповідно до показника паспорта бюджетної програми “підготовлені законопроекти” співробітниками НДПП НАПрН України підготовлено **2** законопроекти: проект Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання інформаційної сфери” та проект Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про захист персональних даних””.

У 2013 р. співробітники НДПП НАПрН України також брали участь у підготовці **49** проектів законів та інших нормативно-правових актів.

Наукові заходи. За підсумками 2013 р. співробітники НДПП НАПрН України загалом взяли участь у **48** конференціях, семінарах, “круглих столах” та інших наукових заходах, у рамках яких було підготовлено **53** доповіді, з них **21** доповідь була зроблена в ході **20** міжнародних наукових заходів.

У 2013 р., на виконання Тематичного плану, співробітниками НДПП НАПрН України було організовано і проведено **4** “круглі столи”, **одну** міжнародну конференцію та **одну** міжвідомчу конференцію, всього **6** заходів, на яких підготовлено **32** доповіді, у т.ч. **9** доповідей на міжнародній конференції:

1. Міжвідомчий “круглий стіл” “Філософські та суспільно-правові проблеми становлення і розвитку інформаційного суспільства”. Проведено 20.03.13 р., у межах виконання НДР “Теоретико-правові основи формування та розвитку інформаційного суспільства”, спільно з Національним педагогічним університетом імені М.П. Драгоманова та Київським регіональним центром НАПрН України. З доповідям виступили співробітники НДПП НАПрН України Пилипчук В.Г. (тема: “Концептуальні аспекти становлення і розвитку інформаційного суспільства”), О.А. Баранов (тема: “Право і розвиток інформаційного суспільства”), Г.М. Красноступ (тема: “Правові аспекти формування та реалізації державної політики у сфері телебачення і радіомовлення”), М.П. Стрельбицький (тема: “Забезпечення духовного розвитку особи та релігійної безпеки в інформаційному суспільстві”), Н.А. Савінова (тема: “Правові проблеми протидії викликам новітньої злочинності у інформаційному суспільстві”), В.М. Фурашев (тема: “Дилема прав і свобод людини в інформаційній сфері із забезпеченням інформаційної безпеки”), І.Б. Жилияєв (тема: “Проблеми інтеграції національних ініціатив щодо розвитку інформаційного суспільства та е-урядування”).

У прийнятих, за результатами “круглого столу”, рекомендаціях констатувалося:

- розвиток інформаційного суспільства обумовлює перегляд традиційних поглядів на право та його систему, які формувалися в умовах розбудови індустріального суспільства, що має бути предметом подальших досліджень у цьому напрямку;
- актуальність організації та здійснення комплексних досліджень у різних галузях науки з проблем формування і розвитку інформаційного суспільства в Україні;
- відсутність єдиної державної політики у сфері формування і розвитку інформаційного суспільства, а також ефективної системи державного управління у цій сфері;
- необхідність забезпечення інформаційної безпеки, прав, свобод і законних інтересів людини, суспільства і держави в інформаційній сфері в умовах становлення глобального інформаційного простору.
- потребу врегулювання відносин за функціональними напрямками інформаційного суспільства, розвитку інформаційного законодавства та розробку моделі Інформаційного кодексу України.

На основі прийнятих рекомендацій було запропоновано:

- Організувати і забезпечити розробку теоретико-правових основ інформаційного суспільства.
- Забезпечити вивчення проблем інформаційного права як галузі права.
- Вжити заходів щодо розробки ефективної державної політики з питань розвитку інформаційного суспільства та механізмів її реалізації.
- Організувати пріоритетну підготовку науковців та фахівців інформаційної сфери.

За кожним із вказаних напрямів було запропоновано розгорнутий перелік першочергових заходів.

2. Міжвідомчий “круглий стіл” “Електронні ресурси в системі сучасних соціальних комунікацій”. Проведено 19.04.13 р., у межах виконання НДР “Розроблення електронної енциклопедії законодавства України”, спільно з Національною бібліотекою України імені В.І. Вернадського НАН України та Українським мовно-інформаційним фондом НАН України. З основною доповіддю на тему: “Електронна енциклопедія законодавства України: методологічні та технологічні аспекти” виступив завідуючий наукового відділу НДІП НАПрН України Ланде Д.В. Також з доповідями виступили заступник генерального директора Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України В.Горовий (тема: “Національний інформаційний суверенітет в умовах глобалізації”), генеральний директор Українського національного інформаційного агентства УКРІНФОРМ О.Дерик (тема: “Роль і місце УКРІНФОРМ в системі сучасних соціальних комунікацій”), генеральний директор Асоціації підприємств інформаційних технологій України Ю.Пероганич (тема: “Українська Вікіпедія: стан, чинники успіху та виклики”), науковий співробітник Українського мовно-інформаційного фонду НАН України І.Остапова (тема: “Лексикографічний простір: ресурси та інфраструктура”) та інші провідні спеціалісти у даній галузі знань.

У прийнятих рекомендаціях учасники “круглого столу” наголошували на наступному:

- актуальність, багатогранність та зростаюча роль електронних інформаційних ресурсів у системі сучасних соціальних комунікацій;
- збільшення обсягу електронних інформаційних ресурсів, обумовлено розвитком комп’ютерних інформаційно-телекомунікаційних технологій, можливостями як швидкого оприлюднення будь-якої інформації, так і організації (здійснення) доступу до неї.
- непропорційно малий сегмент наукових, освітніх, культурологічних, довідкових, лексикографічних україномовних електронних ресурсів у мережі Інтернет;
- недостатнє правове підґрунтя для розвитку та захисту електронних інформаційних ресурсів;
- слабка захищеність як інформації, так і суб’єктів інформаційних відносин від небажаної інформації.

На основі прийнятих рекомендацій було запропоновано:

- Визнати за необхідне підвищити роль і місце державних інформаційних ресурсів в системі сучасних соціальних комунікацій.
- Запланувати і реалізувати комплекс заходів для досягнення національного інформаційного суверенітету в умовах глобалізації.
- Забезпечити розвиток національних електронних наукових, освітніх, культурологічних, довідкових, лексикографічних інформаційних ресурсів шляхом формування і державної підтримки відповідних науково-технічних програм.
- Привернути увагу наукових та науково-освітніх установ до підвищення правової культури громадян шляхом розвитку і впровадження електронних правових ресурсів, зокрема створення електронної енциклопедії законодавства України.
- Законодавчо визначити нову роль державних бібліотечних закладів як інтеграторів електронних інформаційних ресурсів, забезпечити підтримку розвитку бібліотечних електронних інформаційних ресурсів.
- Розвивати публічно-приватне партнерство для реалізації інноваційно-інвестиційних проектів у сфері розвитку електронних інформаційних ресурсів та ін.

3. Міжвідомчий “круглий стіл” “Проблеми протидії правопорушенням в інформаційній сфері: норми суспільної моралі та юридична відповідальність”. Проведено 27.05.13 р., у межах НДР “Проблеми юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері в умовах формування інформаційного суспільства”, спільно з Національною експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі, Всеукраїнською громадською організацією “Асоціація українських правників” та Інститутом законодавчих передбачень і правової експертизи за інформаційної підтримки Національного інформаційного агентства УКРІНФОРМ. Зі вступними доповідями перед учасниками “круглого столу” виступили директор НДІП НАПрН України Пилипчук В.Г., голова Національної

експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі Костицький В.В. та генеральний директор Українського національного інформаційного агентства УКРІНФОРМ Децик О.С. У роботі “круглого столу” участь взяли співробітники НДІП НАПрН України Беляков К.І., Красноступ Г.М., Доронін І.М. та ін.

Учасниками “круглого столу” було запропоновано:

- Визнати низьку ефективність правових засобів запобігання правопорушенням в інформаційній сфері в цілому та неправомірному обігу мобільного контенту, а також комп’ютерних ігор, які створюють загрозу життю і здоров’ю дітей.

- Ствердити необхідність встановлення єдиних стандартів оцінки продукції, яка не відповідає вимогам чинного законодавства у сфері захисту суспільної моралі та розробки ефективного механізму правового регулювання юридичних конфліктів в інформаційній сфері, як передумови скоєння правопорушення.

- Підтримати ініціативу Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі стосовно розробки проекту закону України “Про внесення змін до Закону України “Про захист суспільної моралі”.

- Акцентувати увагу на актуальності проведення комплексного, міжгалузевого дослідження юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері з метою удосконалення чинного законодавства України.

- Виступити з ініціативою щодо створення інформаційних продуктів для підлітків та молоді, спрямованих на формування моральних засад у суспільстві.

- Ствердити необхідність проведення систематичного моніторингу стану інформаційного простору та його впливу на підростаюче покоління в Україні, удосконалення системи класифікації правопорушень в інформаційній сфері, а також визначення критеріїв віднесення інформаційної продукції до такої, що шкодить або може зашкодити стану суспільної моралі, а також потребу уточнення часових, регіональних або інших рамок щодо оприлюднення такої продукції, підтримки національної культури, мистецтва, кінематографії, книговидавництва, поліпшення системи пропаганди кращих зразків світової літератури, культури та мистецтва.

4. XIII Міжнародна науково-практична конференція “Інформаційні технології та безпека: оцінка стану” (ІТБ-2013). Проведено 18.06.13 р., у межах виконання НДР “Державно-правові проблеми інформаційної безпеки людини і суспільства в умовах інтеграції України у світовий інформаційний простір”, спільно з Інститутом проблем реєстрації інформації НАН України, за інформаційної підтримки інформаційного агентства “УКРІНФОРМ”, журналів “Реєстрація, зберігання і обробка даних”, “Інформатика і право”, “Правова інформатика”, “Інформація та безпека”. З доповідями виступили співробітники НДІП НАПрН України: Баранов О.А (тема: “Інформаційна безпека та інформаційна інфраструктура”), Корж І.Ф. (тема: “Безпека: основні поняття та визначення”), Стрельбицький М.П (тема: “Взаємозв’язок світської і духовної науки в єдиному інформаційному просторі”) та інші. У роботі конференції взяв участь Директор Офісу зв’язку НАТО в Україні Марчін Кожіел.

Учасниками конференції було запропоновано:

- Продовжити та поглибити роботу над дослідженнями з удосконалення чинної та створюваної нормативно-правової бази України у сфері інформаційної безпеки, зокрема з питань пошуку балансу між забезпеченням прав і свобод людини в інформаційній сфері, розвитком і застосуванням сучасних інформаційних технологій та необхідністю належного забезпечення інформаційної безпеки; деталізації правових норм щодо законодавчого унормування термінів, які визначають сутність інформаційної безпеки і надають можливість визначення індикаторів інформаційної безпеки та індикативних показників її забезпечення.

- Консолідувати зусилля провідних науковців на вирішенні проблем, пов’язаних з вирішенням питань виміру стану забезпечення інформаційної безпеки України.

- Звернути увагу осіб, які приймають рішення, на постійно зростаючу кількість баз і банків даних, що містять персональні дані та вимог підприємств, установ та організацій різних форм власності стосовно надання персональних даних без належного обґрунтування.

5. Міжвідомчий “круглий стіл” “Електронний парламент: проблеми становлення і розвитку”. Проведено 11.12.13 р, у межах НДР “Розроблення інформаційно-аналітичних підсистем електронного парламенту України”, спільно з НТТУ “КПІ” та Навчально-науковим центром інформаційного права та правових питань інформаційних технологій НТТУ “КПІ”. У роботі взяли участь 55 науковців, експертів та фахівців. На “круглому столі” з доповідями виступили співробітники НДПП НАПрН України: Жилияєв І.Б., Лихоступ С.В., Фурашев В.М., Дорогих С.О. та ін.

Учасниками конференції було запропоновано:

- Продовжити розробку і впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у діяльність парламенту України та їх адаптацію (на основі єдиних стандартів) з інформаційними технологіями, що застосовуються у діяльності уряду, центральних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

- Забезпечити формування національної системи правової інформації та рекомендувати НДПП НАПрН України спільно із заінтересованими підрозділами Апарату Верховної Ради України розробити Концепцію національної системи правової інформації України.

- Сприяти подальшому формуванню та розвитку електронних систем і баз даних в галузі держави і права, як складових електронного парламенту та електронної демократії.

- Продовжити практику залучення провідних вітчизняних та іноземних експертів і вчених до опрацювання ключових проблем розвитку електронного парламенту та електронної демократії.

- Провести у Верховній Раді України спільно з науковими установами НАПрН України і НАН України Міжнародну конференцію з проблем розвитку електронної демократії і парламентаризму в умовах інформаційної епохи та Всеукраїнську конференцію з проблем розвитку національного законодавства.

- Забезпечити висвітлення на телеканалі Рада та в інших засобах масової інформації питань розвитку електронної демократії і національної системи правової інформації України.

- Опрацювати питання щодо організації належного фінансового та іншого ресурсного забезпечення реалізації заходів, визначених постановою Верховної Ради України “Про затвердження Програми інформатизації законотворчого процесу у Верховній Раді України на 2012 – 2017 роки”.

- Поглиблювати міжнародне співробітництво з метою вивчення і впровадження позитивного досвіду країн ЄС, СНД та інших держав світу щодо формування і розвитку складових електронного парламенту та електронної демократії.

6. Міжвідомча щорічна науково-практична конференція “Інформаційна безпека: виклики і загрози сучасності”. Проведено 5.04.13 р. спільно з Національною академією Служби безпеки України. У роботі конференції взяли участь понад 120 науковців, спеціалістів, викладачів, аспірантів та слухачів у цій сфері. Найбільшу увагу привернула робота секції “Державно-правові проблеми інформаційної безпеки”, яка була організована НДПП НАПрН України в рамках реалізації НДР “Державно-правові проблеми інформаційної безпеки людини і суспільства в умовах інтеграції України у світовий інформаційний простір”. На конференції з доповідями виступили: Марущак А.І. (тема: “Розвиток правового регулювання процедур отримання інформації правоохоронними органами України”), Баранов О.А. (тема: “Інформаційна безпека і розвиток інформаційного суспільства”), Красноступ Г.М. (тема: “Перспективи правового регулювання нових медіа”), Савінова Н.А. (тема: “Інформаційна експансія”), Ланде Д.В. (тема: “Лінії трендів інформаційних операцій та їх відображення в інформаційному просторі”) та ін.

Учасниками конференції було запропоновано:

- В умовах розвитку інформаційного суспільства слід сприймати інформаційну безпеку ширше ніж безпеку інформації, що обумовлюється тим, що інформація може виступати як об’єктом, так і предметом посягання;

• З метою спільного фахового визначення пріоритетних напрямків розвитку вітчизняної наукової школи протидії інформаційним загрозам і викликам та забезпечення інформаційної безпеки запропонувати організаторам конференції:

– провести протягом 2013 року тематичні семінари та “круглі столи” з тематики секцій даної конференції;

– залучити до участі у таких заходах необхідних фахівців-практиків;

– за результатами роботи відповідних “круглих столів” та семінарів визначити перелік пріоритетних напрямів досліджень у сфері забезпечення інформаційної безпеки.

У рекомендаціях конференції також зверталася увага на необхідність удосконалення законодавства у сфері інформаційної безпеки.

Робота над дисертаційними дослідженнями. Співробітники НДПП НАПрН України працюють над дисертаційними дослідженнями згідно з тематикою, затвердженою Вченою радою, що відповідає науковим напрямам діяльності інституту. У звітний період вони працювали над 21 дисертаційними дослідженнями, у т.ч. 10 докторськими та 11 кандидатськими з яких успішно захищені 2 докторські та 1 кандидатська дисертації.

За звітний період захищено дисертації доктора юридичних наук по темах:

- “Кримінально-правова політика забезпечення інформаційного суспільства в Україні” (Савінова Н.А.). Затверджена Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ (ЛьДУВС), протокол № 7 від 29.04.09 р.; науковий консультант д.ю.н., проф. Фріс П.Л. Захищена 6.12.13 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ.

- “Кодифікація інформаційного законодавства України” (Цимбалюк В.С.). Затверджена Вченою радою Державного науково-дослідного інституту МВС України, протокол № 3 від 30.06.10 р.; науковий консультант д.ю.н., проф. Беляков К.І. Захищена 14.11.13 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національному університеті “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”.

Спеціалізована вчена рада. У НДПП НАПрН України у звітному періоді функціонувала спеціалізована вчена рада К 26.501.01 з правом прийняття до розгляду та проведення захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 (Наказ ВАК України від 06.06.11 р. № 517 “Про створення спеціалізованої вченої ради”, підстава – постанова президії ВАК України від 31.05.11 р. № 7-06/5).

Голова спеціалізованої вченої ради – д.ю.н., с.н.с. Беляков К.І., заступник голови – д.ю.н., професор Пилипчук В.Г., вчений секретар – к.ю.н. Золотар О.О., члени спеціалізованої вченої ради: Арістова І.В., Брижко В.М., Будко Т.В., Копан О.В., Марущак А.І., Новицький А.М., Стрельбицький М.П., Цимбалюк В.С.

За звітний період спеціалізована вчена рада К 26.501.01 НДПП НАПрН України провела 8 засідань, за результатами яких було захищено 7 дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 по темах:

- “Правові засади інформаційних відносин у системі місцевих загальних судів України” (Мозолевська О.В.);

- “Адміністративно-правові засади діяльності податкової міліції” (Резник О.В.);

- “Адміністративно-правові засади управління інформаційними ресурсами органів державної податкової служби України” (Рекуненко Т.В.);

- “Правове регулювання інформаційного забезпечення діяльності судів” (Єльцова В.О.);

- “Правові засади державного регулювання в галузі аудіовізуальних засобів масової інформації” (Вознесенська О.А.);

- “Адміністративно-правове регулювання у сфері забезпечення права громадян України на охорону здоров’я” (Буряк І.О.);

- “Правове регулювання діяльності органів виконавчої влади щодо розгляду звернень громадян” (Сірик Д.С.).

За дорученням МОН України проведено додаткову експертизу дисертації здобувача наукового ступеня кандидата юридичних наук Дімчогло М.І. на тему: “Консолідація інформаційного законодавства України”, захищеної в Національному авіаційному університеті.

Загалом, підготовка наукових кадрів в НДПП НАПрН України здійснюється в основному за спеціальністю 12.00.07 – “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” з наданням пріоритету дослідженням в галузі інформаційного права.

Офіційне опонування. У 2013 р. науковці НДПП НАПрН України виступали офіційними опонентами при захисті 23 кандидатських і докторських дисертацій.

Член Експертної ради МОН України в галузі юридичних наук Пилипчук В.Г. провів експертизу 14 дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата юридичних наук за спеціальностями 12.00.01 і 12.00.07.

Присвоєння вчених звань. У звітному періоді 2 співробітникам НДПП НАПрН України присвоєно наукові звання за спеціальністю 12.00.07 – “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” (рішення Вченої ради НДЦП НАПрН України від 21.06.13 р., протокол № 6): “професор” – Белякову К.І.; “старший науковий співробітник” – Савінової Н.А.

Підсумок основних наукових здобутків.

До основних наукових здобутків НДЦП НАПрН України у 2013 р. слід віднести:

- організацію наукових досліджень за новим напрямом – відкриття НДР на тему “Теоретико-правові основи формування і розвитку інформаційного суспільства” та створення наукових передумов для НДР на тему: “Проблеми інформаційно-правового забезпечення нормотворчої і правозастосовної діяльності на базі правового сегменту мережі Інтернет”;
- започаткування наукової школи з філософії інформаційного права та подальше формування і розвиток наукових шкіл з інформаційного права, правових проблем інформаційної безпеки і правової інформатики;
- формування на базі Національного науково-технічного університету України “Київський політехнічний інститут”, який є провідним навчальним закладом з підготовки ІТ-фахівців, спільного з НДПП НАПрН України “Науково-навчального центру інформаційних технологій та інформаційного права” з метою здійснення спільних наукових досліджень та підготовки магістрів (спеціалістів) в галузі інформаційного права;
- впровадження у центральних, регіональних та місцевих ланках державного управління “Бібліотеки (системи) баз даних і знань і галузі держави і права”;
- видання наукових праць у друкованому й електронному вигляді з метою сприяння розвитку інформаційного суспільства та інформаційного права, правовому регулюванню суспільних відносин в інформаційній сфері.

~~~~~ * * * ~~~~~

І н ф о р м а ц і й н е п р а в о

УДК 1:316.4

ДАНИЛЬЯН О.Г., доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого,
ДЗЬОБАНЬ О.П., доктор філософських наук, професор,
головний науковий співробітник НДІ інформатики і права
НАПрН України

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИЙ ДИСКУРС

Анотація. Виокремлені деякі морально-етичні проблеми інформаційного суспільства. Показано, що науково-технічний прогрес суттєво впливає на етичний стан суспільства, призводячи до протиріч у сфері моральних цінностей традиційного й інформаційного суспільств.

Ключові слова: інформація, інформатизація, інформаційна культура, технологічна культура, моральні цінності, діалог.

Аннотация. Выделены некоторые морально-этические проблемы информационного общества. Показано, что научно-технический прогресс существенно влияет на нравственное состояние общества, приводя к противоречиям в сфере моральных ценностей традиционного и информационного обществ.

Ключевые слова: информация, информатизация, информационная культура, технологическая культура, моральные ценности, диалог.

Summary: The some are selected moral and ethical issues of the information society. It is shown that technological progress influences the ethical state of society, leading to contradictions in traditional moral values and the information society.

Keywords: information, informatization, information culture, technological culture, moral values, dialogue.

Постановка проблеми. Роль інформаційних технологій в суспільному розвитку сьогодні є особливо значущою. Мова йде не просто про зміну технологічних умов буття, що спрощують комунікацію, навчання, виробництво та інші види діяльності людини, а про принципово новий сенс звичних понять, переосмислення цінностей і зміну способу життя людини.

Впровадження інформаційних технологій призвело до трансформацій у всіх сферах соціального буття, внаслідок чого виникають нові моральні проблеми і загострюються старі, посилюється протистояння між традиційними та інноваційними цінностями. Гостро стоять питання опосередкованого спілкування, комп'ютерної злочинності, інформаційної безпеки, контролю над особистим життям, відповідності поведінки індивіда в реальному й віртуальному просторах, створення віртуальних (псевдо) особистостей тощо.

Необхідність застосування та використання інформаційних технологій безсумнівна, але вона вимагає обов'язкового нормативного регулювання, пов'язаного із застосуванням моральних вимог у новому соціально-комунікативному контексті. Тому суспільство очікує від гуманітарної науки переосмислення процесів, що відбуваються, винесення ціннісних вердиктів з їх приводу і вироблення моральних норм стосовно нових можливостей, які відкрилися у зв'язку з розвитком інформаційних технологій, і відповідно нових проблем.

Аналіз наукових джерел свідчить, що більшість авторитетних дослідників характеризують сучасну фазу існування людства терміном “принципово новий чинник світової історії”. При безперечних успіхах сучасної техніки, що досягла найбільш вражаючих результатів у сфері інформаційних технологій, в середовищі філософської спільноти зростає непідроблена тривога у зв’язку з морально-етичними загрозами людському існуванню, які є наслідком науково-технічного розвитку. Свою заклопотаність сьогодні виражають не тільки професійні філософи, а й представники гуманітарної і технічної інтелігенції, політичні і громадські діячі, взагалі всі мислячі й переживаючі люди.

Метою статті є спроба звернути увагу на співвідношення нових утворюваних цінностей інформаційного суспільства і основ традиційної моралі, що призводить до амбівалентності суспільної свідомості у всіх її формах.

Виклад основного матеріалу. Очевидним є факт, що мораль володіє абсолютними властивостями. Добро виявляється як істина в ідеалі, правда в ідеалі, краса в ідеалі, вищий синтез цих вищих ідеальних цінностей, що втілюється реально творчою діяльністю суспільно-історичної людини у всі можливі блага в новому, олюдненому світі і новій же, олюдненій людині. Як вищий ідеальний синтетичний принцип добро і є вищий принцип усілякої людської діяльності взагалі [1, с. 91].

Ведучи мову про абсолютні духовні цінності, слід звернути увагу на відмінність в їх положенні і навіть значенні в основних сферах духовного життя людини: релігії, науці, мистецтві. У кожній сфері домінує один з цих компонентів, але в них присутні і його партнери, які, проте, видозмінюють своє значення, пристосовуючись до домінанти. Так, релігія, опираючись на центральне для неї поняття добра, розуміє істину як дійсне віровчення, а знання – як віру, й відносить красу насамперед, до духовного світу. Наука перетворила істину на істиннісну оцінку думок і теорій, зближувала добро з користю й доцільністю (утилітарною оцінкою), а красі прагне додати геометричності, перетворивши її на правильну схему, виправивши природні вигини й нелінійності. Мистецтво, навпаки, висунуло красу в центр, відвернуло її від “утильсировини” і зближувало з тим видом майстерності, яка є невіддільною від осяяння, тобто прозріння істини, і хоча реалісти говорять про виховну користь мистецтва, останнє не обмежує нею свою мету. У мистецтві краса подібна істині в науці. Це відношення між змістом і формою, відповідність одного іншому, що допускає дотик до невидимих глибин життя й до інших світів [2, с. 8-9].

Розглянемо духовно-етичну ситуацію інформаційного суспільства, викликану зіткненням традиційних моральних цінностей, внаслідок чого відбулися катастрофічні трансформації у сфері людського духу.

Ю. Давидов, аналізуючи духовну ситуацію західноєвропейської культури, пише, що екзистенційне відчуження перетворило людей на “чужих один одному егоїстів, підсилюючи захворювання смертю. Воно ставало хронічним або призводило до відмирання всіх людських властивостей душі” [3, с. 31]. Можна сказати, що відчуження виникає тоді, коли відносини стають несправжніми, штучними.

Про втрату достовірності буття, відчуження й абсурдність, які приносять *mass media*, пише сучасний німецький філософ П. Слотердайк, підтверджуючи правоту поставленого діагнозу: “Пристосовництво стало психополітичною заповіддю дня. Але де можна було б навчитися йому краще, як не у спілкуванні з міськими *mass media*? Вони наповнюють свідомість своїм щоденним обов’язковим для засвоєння уроком сірої різноманітності, строкатої “одного і того ж” і нормальної абсурдності... У того, кому хронічно доводиться жити в оточенні цих помилкових еквівалентів, очі у такому вічно

похмурому світлі втрачають здатність розрізняти речі в їх індивідуальності й істотності; крізь кожну окрему річ він бачить тільки основний тон, сірість, турботу, абсурдність” [4, с. 740-741].

Один з найбільш впливових представників екзистенційної філософії ХХ ст., італійський філософ Ніккола Аббаньяно таким чином визначає суть людського буття у світі. Для нього саме відносини і складають суть людської достовірності: “Справжня екзистенція – це справжнє відношення з буттям: з буттям індивіда, який через неї є в справжньому сенсі Я, тобто особою, суб’єктом, судячим розумом; з буттям світу, який через неї постає у своєму порядку й виступає у справжньому сенсі як об’єкт; з буттям суспільства, яке через неї відкриває себе у своїй солідарній єдності, у своїй історичній долі” [5, с. 41].

Для Мартіна Хайдеггера ставлення людини до світу, зв’язок з усім Всесвітом є визначальною характеристикою її буття, що свідчить про її достовірність. Дослідник творчості Хайдеггера Вальтер Бімель так характеризує погляди мислителя: “Людина ж не тільки є, вона розвиває відносини-зв’язок із собою, а також відносини-зв’язок із собі подібними і з не-людським буттєвим” [6, с. 72].

Таким чином, справжні людські відносини є однією з провідних проблем екзистенційної філософії, яка самим своїм пошуком засвідчила про серйозні духовні й етичні проблеми у цій сфері. Невирішені ще в першій половині ХХ ст. проблеми несправжнього спілкування екстраполювалися на духовну ситуацію інформаційного суспільства, де набули загрозливого характеру. У інформаційному суспільстві, де встановлюються короткострокові зв’язки між людьми, ця недостовірність досягає значних розмірів.

Критика морального стану сучасного суспільства міститься у працях багатьох дослідників [7 – 10]. Системна критика етичних вад сучасного масового суспільства наведена у працях О. Панаріна. Зупинимося на книзі “Глобальне політичне прогнозування”, оскільки в ній містяться ідеї, які є близькими темі цієї статті: протистояння моральних цінностей інформаційного суспільства цінностям традиційним.

Філософ називає дві головні ознаки, що характеризують етичний стан сучасного суспільства модерну: “байдужість до природи і байдужість до моралі” [11, с. 264]. Ці головні властивості нової моралі цілком визначають зовнішність інформаційного суспільства. Традиційна ж мораль вибудовується на благоговійному до природи і на шанобливому ставленні до етичних цінностей попередніх поколінь.

У суспільстві модерну ситуація є абсолютно зворотною. Згідно з точкою зору О. Панаріна, модерн з такою стійкістю насаджує психологію одновимірної споживчої людини на планеті, що у цього типу формується атрофована потреба у високому, складному й унікальному. Моральні цінності модерну виявляються настільки скупими, що паралізують культурну творчість людства.

Найбільш істотним моментом критики філософом західної технологічної культури є виявлення двох обставин, які посприяли становленню й поширенню культури цього типу. По-перше, виключення модерном з поля культури фундаментально-універсальних ідей, витікаючих з великої тріади: істини, добра і краси. І по-друге, формування специфічного замовлення на суто інструментальне знання, покликане служити практичній користі. В результаті здійснилося головне завоювання модерну, яке можна вважати фундаментальною якістю інформаційного суспільства: здатність переводити дескриптивну інформацію в технологічну.

О. Панарін вбачає величезний культуротворчий потенціал слов’янської цивілізації, заснованої на традиційних духовних цінностях з пріоритетом на аскетичну, а не на

гедоністичну мораль. Він виділяє дві смислотворчі ідеї, які можуть сформувати нову (насправді традиційну) систему цінностей, здатну подолати існуючу нині духовну кризу. Перша – це тверде підґрунтя, відчуття природи на протигагу віртуальностям лукавої океанічної свідомості; друга – ясність духовного світу, система яскравих натхненних цінностей замість постмодерністської хвороби “розсіяного склерозу”, що породжує незрозумілість сенсів і мотивів.

У перекладі на мову філософії, яка враховує реальність інформаційного суспільства, автор формулює новий варіант інформаційної етики, який виглядає так: “нове нормотворче знання в першу чергу покликане заповнити відповідні порожнечі й ініціювати інформаційні потоки, пов’язані зі становленням нових галузей етики – космоцентричної, культуроцентричної, екоцентричної” [11, с. 336]. У цій новій етичній системі особливу роль відіграватиме інформація; але тут мається на увазі не безособова й ціннісно нейтральна інформація глобального суспільства, а інформація, що транслює найважливіший духовно-культурний досвід традиції, який, будучи структурованим у парадигму нового світоустрою, набуває необхідного інноваційного потенціалу, здатного відповісти на виклики часу і зберегти цінності традиції.

Проте, сучасне становище є таким, що саме інформаційні потоки сприяють не збереженню цінностей культури, а їх розтраті. Основна проблема полягає в тому, що комунікація стала несправжньою, принципи діалогізму втратили свою морально-етичну суть.

Інтенсивність трансформаційних процесів у різноманітних сферах життя досягла дуже високих темпів. Формується новий образ соціокультурної дійсності, в якій на передній план виходять комунікативні стратегії. Сьогодні вчені-гуманітарії говорять про комунікацію в термінах “онтології культури”, а “комунікативну онтологію” вважають основою соціальної реальності. Людське існування через свою дискретну множинність і одночасну сутнісну гомогенність “одиниць” обумовлює необхідність комунікації. Об’єктивно вона постає як необхідність кореляції, взаємоузгодженості окремих актів активності в цілісний потік життя: від початково колективного несвідомого утвердження себе в суцільному до неясно мерехтливого майбутнього самоцентрованого людства.

У контексті інформаційного суспільства комунікація зводиться до використання вже готової інформації, що не потребує осмислення, переживання, відчуття. Тому сучасні дослідники стосовно сфери комунікації використовують навіть термін “зомбування”: “Сучасна суб’єкт-суб’єктна комунікація все більше нагадує відносини людей, “зомбованих” соціальним “прогресом”, особово невмотивованими цілями і програмами, людей, які вступають у взаємодію один з одним не на основі індивідуальних знань і переконань, а за призначенням спільної соціальної буттєвості, зовні смислової заданості” [12, с. 49].

Ця ситуація вимагає серйозного звернення до філософії діалогу, до можливостей його застосування в контексті реалій інформаційного суспільства. Значення діалогу в сучасній культурі виявляється величезним, таким, що має стратегічне значення. У зв’язку з цим В. Стьопін справедливо зазначає, що “діалог, взаємні поступки при виробленні узгоджених дій виступають у сучасному світі тією стратегією, яка забезпечить виживання людства” [13, с. 563].

Розглянемо деякі теоретичні положення діалогічної філософії, що мають відношення до нашої проблеми. Мартін Бубер, один з найавторитетніших мислителів ХХ ст., розкриває специфіку людського буття, виявляючи її діалогічну природу. Його відома дихотомія “Я-Ти – Я-Воно” характеризує подвійну структуру людського “Я”, в

якій “Я-Ти” і “Я-Воно” – антропологічні константи, мовою Бубера – “основні слова”, які “виходять від сутності людини” [14, с. 21].

Людське “Я” завжди впадає в стан відчуження у разі об’єктивування його сутності. Це відбувається тоді, коли втрачається фундаментальний принцип діалогічного спілкування, в результаті якого інший стає чужим, відчужуючись на нескінченність у відвернуту об’єктивність своєї анонімності й закритості для істинного (дружнього, чесного) спілкування. Іншими словами, коли спілкування здійснюється у третій особі, то воно втрачає свою діалогічність, а значить – і достовірність.

Абсолютна безпередумовна щирість і етична чистота характеризує відносини “Я-Ти”. Бубер виражає це в таких словах, які є своєрідним кредо діалогічної філософії: “Відношення до Ти нічим не опосередковане. Між “Я” і “Ти” немає нічого відвернутого, ніякого попереднього знання й ніякої фантазії; сама пам’ять перетворюється, спрямовуючись з окремоті в цілісність” [14, с. 21].

Центральна тема Бубера – онтологія діалогу, розвинена переважно в книзі “Я” і “Ти”, стала теоретичним джерелом сучасних численних дискусій про природу діалогу й міжособової комунікації в інформаційному суспільстві. Досвід діалогічної філософії Бубера, що має універсальний характер, має велику цінність у практиці побудови діалогу культур, оскільки його філософсько-релігійний досвід, який “конвертується” у систему соціокультурних цінностей, і філософія трансцендентного діалогу “Я-Ти” може стати реальною основою для емпіричної філософії діалогу між культурами. Як зазначає російський дослідник творчості М. Бубера Т. Ліфінцева, “Бубер вважав, що універсальні та спільні для християнства й іудаїзму ідеї – відкритість до трансценденції, визнання за людиною статусу моральної істоти, ідея досконалості й блага – повинні сприяти діалогу між двома релігіями і їх взаємному збагаченню” [15, с. 6].

“Я-Воно” як сфера тотального відчуження людини від живих діалогічних основ свого буття є сутнісною межею технократичного поневолення людини, що особливо яскраво проявляється в інформаційному суспільстві. Тут думка Бубера зближується з філософією Габріеля Марселя, що розмірковував у тій же смисловій тональності. Французький філософ вважає, що людське буття є можливим лише в комунікації, у спілкуванні з іншими людьми.

У філософії Марселя комунікації додається онтологічний сенс. Вона іменується терміном “інтерсуб’єктивність”, який припускає відкриття особистого трансцендентного Абсолюту, у світлі якого можливе справжнє спілкування з іншими людьми. Філософське кредо Марселя, екзистенціальна підстава його діалогічної філософії може бути виражено такими словами з його роботи “Людина, що стала проблемою”: “...кожен з нас повинен дізнатися або знайти себе у всіх інших, нічого не втрачаючи при цьому з того, що утворює його внутрішню самотність” [16, с. 141].

Найважливішим у філософії Марселя є поняття “зустріч”, за допомогою якого реалізуються справжні діалогічні відносини між людьми, які знаходять своє джерело у трансцендентній реальності. Відзначимо, що саме таке розуміння даного феномена в умовах розвитку інформаційного суспільства практично нівелюється внаслідок віртуалізації спілкування. Цей стан описується Марселем у християнській парадигмі свідчення, про що він сам говорить таким чином: “Думаю, що немає такої людини, навіть безвідносно до релігійної практики і, більше того, до скільки-небудь визначених релігійних переконань, якій не доводилося у житті безпосередньо відчути цей прилив буття: його джерелом для кожного з нас може стати сказане нам слово, часом – тільки усмішка або жест. Тут ми – зовні і над усякою психологією, оскільки це слово, цей жест є, по суті, носіями чогось іншого, що, зазвичай, неможливо укласти в поняття, формулу.

Тут важливо, що той, хто адресував нам це слово або цю усмішку, сам того не бажаючи або навіть не усвідомлюючи, виступає для нас як свідок якоїсь трансцендентної реальності” [16, с. 142].

“Прилив буття”, що має трансцендентний витік, у той же час проектується і в соціальну реальність та виступає у класичному варіанті умовою людської свободи, в якій тільки й можливо будувати справжні відносини. У постіндустріальному (інформаційному) суспільстві такою умовою виступають симулякри, можливість побудови віртуальних просторів і т.д.

Відомий історик філософії і католицький священник ордена єзуїтів Ф. Коплстон, висловлюючи погляди Марселя, дає квінтесенцію діалогічній філософії. Як людська особа я сутнісно відкритий “іншому”. Ця сутнісна відкритість корениться у переконанні, що людська участь у Бутті реалізується не в сенсі фізичного матеріального космосу, але відносно ставлення до інших людей може мати різний характер. По-перше, це “пастка суб’єкт-об’єктного відношення, в якій “інший” тільки “об’єкт”, “цей”, інструмент, тобто чужий в абсолютному сенсі. І це є найбільш типовий і поширений спосіб соціальної комунікації, в основі якого лежить принцип відчуження. Викриваючий пафос філософії Ніцше, який прийнято характеризувати терміном “імморалізм”, направлений у бік цього несправжнього типу міжлюдських відносин” [17, с. 197].

Інший тип відношення має принципово відмінний характер. Коплстон пише: “людина може бути для мене не просто “об’єктом”, “цим” або “ним”, або “нею”, а “тобою” (tu, Du). Тут ми знаходимося в плані інтерсуб’єктивності. І в цьому плані, де я трансцендую, виникають особисті відносини, типу любові, вірності і “передвідповідальності” (доступності для іншого), які можуть бути досліджені вторинною рефлексією. У плані інтерсуб’єктивності я свідомо реалізую і набуваю своєї участі в Бутті на рівні особистого спілкування й комунікації” [17, с. 198].

Таким чином, інтерсуб’єктивність вирішує проблему хворобливої напруженості між “своїм” і “чужим”, яка виникає в ситуації забуття релігійно-етичних основ особистості, яке, у свою чергу, і характеризує інформаційну епоху. У справжній комунікації чужий, не припиняючи бути іншим, втрачає ворожу відчуженість і стає “духовним дзеркалом”, у якому свій знаходить себе і своє, в комунікації за допомогою віртуальної реальності – може залишатися і залишається вороже відчуженим.

Ще одне підтвердження згубного впливу віртуальних міжособових взаємодій на процеси комунікації й на етику спілкування в цілому знаходимо у визначного представника західної думки, що розвивав тему “іншого”, французького філософа Еммануеля Левінаса. На його думку, міжлюдська комунікація і є самою ситуацією буття у часі, тобто самою історією. Спосіб історичного існування людини полягає в тому, що “інший” є конституюючим елементом буття і часу, відношення до якого і складає єдину можливість існування і поза відношенням до якого існування просто немає. Е. Левінас у роботі “Час і інший” стверджує, що: “зв’язок з майбутнім, присутність майбутнього у сьогоденні здійснюється віч-на-віч з іншим. Захоплення сьогоденням майбутнього – не акт (життя) самотнього суб’єкта, а міжсуб’єктний (intersubjective) зв’язок” [18, с. 81].

Таким чином, “Інший” в концепції Левінаса є універсальною зв’язкою людського буття (у часі, просторі, історії), яка проявляє свою онтологічну потужність тільки в етичній ситуації “любові до ближнього”, яка, у свою чергу, припускає не інструментальні (характерні для інформаційного суспільства), а достовірно гуманні відносини.

Крім того, в контексті нашої проблеми цікавими є роздуми Е. Левінаса стосовно відповідальності. Французький мислитель веде мову саме про відповідальність, яка “не

впливає зі свободи”, а передує їй. Як зазначає дослідниця творчості Е. Левінаса Н. Гринчишин, “найважча й найпосутніша людська відповідальність є саме такою: по-людськи, згідно з власним сумлінням, ми не можемо не відчувати себе відповідальними не просто за свої власні рішення і вчинки, але й, щонайперше, за своїх ближніх. ... Людська близькість і є цариною такої відповідальності, що не відсилає до моєї свободи, “відповідальності за те, що я не вчинив – за біль та помилки Інших” [19, с. 302]. Цілком очевидно, що в умовах віртуалізації людської комунікації втрачається така царина, а значить – і нівелюється поняття відповідальності.

Ю. Хабермас говорить про етико-екзистенційний дискурс як справжню комунікацію. “Необхідні комунікативні передумови універсально розширеного дискурсу, у якому по можливості брали б участь всі люди... Тільки за таких умов конститується суб’єктивність вищого рівня, де перспектива кожного сплітається з перспективою всіх” [20, с. 23].

У вітчизняній гуманітарній традиції особливе місце у розробці діалогічної філософії належить М. Бахтіну. Поняття діалогу в його теорії набуває фундаментального характеру; це і художній стиль, і концепція світу й людини. Поза діалогічними відносинами з іншими людьми людина не може існувати і реалізувати себе в повній людській мірі, – такий принциповий погляд Бахтіна на людину, його метод, який може бути охарактеризований у цьому сенсі як діалогічна герменевтика.

Аналізуючи літературознавчі категорії (“просторова форма героя”, “часове ціле героя”, “сміслові цілі героя”), Бахтін виходить на проблему онтологічної й аксіологічної значущості “іншого” вже не тільки в контексті художньої творчості, а й в реальному житті. У роботі “Автор і герой в естетичній діяльності” він пише: “Позитивно значущим у своїй суцільній даності світ стає для мене лише оточенням іншого. ...Всі характеристики й визначення наявного буття, що приводять його у драматичний рух, від наївного антропоморфізму міфу (космогонія, теогонія) до прийомів сучасного мистецтва і категорій естетизованої інтуїтивної філософії: почало і кінець, народження – знищення, буття – становлення, життя і інше – горять запозиченим ціннісним світлом іншого” [21, с. 195].

Тільки на тлі “іншого” “моє” набуває цінності і сенсу, іншими словами, воно набуває буття. У цьому сенсі можна говорити про неабсолютну самодостатність “Я” в умовах інформаційного суспільства, яке стає собою лише у міру безпосереднього співвідношення з іншим. Без іншого виявляється онтологічна збитковість особи, що не розкриває внутрішньої потенції своєї самотності.

Диспозиція “Я-Інший” набуває у Бахтіна і етичних, і соціально-психологічних характеристик. “І в житті ми це робимо на кожному кроці, оцінюємо себе з погляду інших, через іншого прагнемо зрозуміти і врахувати трансгредієнтні власній свідомості моменти: так, ми враховуємо цінність нашої зовнішності з точки зору її можливого враження на іншого – для нас самих безпосередньо ця цінність не існує (для дійсної і чистої самосвідомості), – враховуємо фон за нашою спиною, тобто все те, що оточує нас, чого ми безпосередньо не бачимо і не знаємо і що не має для нас прямого ціннісного значення, але що, мабуть, є значущим і знаним для інших, що є як би тим фоном, на якому ціннісно сприймають нас інші, на якому ми виступаємо для них; нарешті, передбачаємо і враховуємо й те, що відбудеться після нашої смерті, результат нашого життя в її цілому, звичайно, вже для інших; одним словом, ми постійно і напружено підстерігаємо, ловимо віддзеркалення нашого життя в плані свідомості інших людей, і окремих її моментів і навіть цілого життя, враховуємо і той абсолютно особливий ціннісний коефіцієнт, з яким подане наше життя для іншого, абсолютно відмінний від того коефіцієнта, з якими воно переживається нами самими в нас самих” [21, с. 99].

Тим самим створюється фундаментальний онтологічний контур існування людини тільки в глибинному взаємозв'язку з іншими людьми, які виступають не лише як засіб, інструмент (“дзеркало”), а й як самодостатні етичні особи, до яких має бути лише етично-шанобливе ставлення.

Естетика слова М. Бахтіна, на думку німецького дослідника Х.-Р. Яусса: “...розвиває діалогічний принцип у погляді на поняття істини, на будову свідомості, на функції мови, на жанри мови і особливо літератури і цим дає нові приводи не одному літературознавству, а також лінгвістиці й семіотиці” [22, с. 97]. Таким чином, діалогічна теорія Бахтіна може стати фундаментом сучасних гуманітарних стратегій розуміння і розвитку морально-етичних конструкцій інформаційного суспільства.

Резюмуючи основні ідеї Бахтіна, можна сказати, що герменевтичні категорії його філософії (“не-алібі в бутті”, “архітектоніка буття-події”, “позазнаходження”, “іншість”, “інший для мене”, “культура людини-іншого”, “кругозір зовнішнього спостерігача”, “ціннісно-смісловий контекст”, “трансгредієнтний момент свідомості” та ін.) є необхідним інструментарієм, за допомогою якого можливе найбільш адекватне вивчення феномену комунікації і моральних аспектів цього феномену в інформаційному суспільстві.

Таким чином, з виконаного аналізу комунікативного стану сучасного інформаційного суспільства видно, що уміле застосування класичних принципів філософії діалогізму (передусім ідей М. Бахтіна) сприятиме зниженню недостовірності спілкування, відчуження, егоїстичної замкнутості, хворобливої самоти, гіпертрофованого гедонізму, всього того, що є головним моральним пороком сучасності, того, що Й. Хейзінга називав “духовною аномією”.

Отже, моральні колізії інформаційного суспільства мають свій витік у ціннісних підставах цього суспільства, які входять в конфлікт з традиційними моральними цінностями. Інваріантними ціннісними установками інформаційного суспільства можна вважати такі: високий ступінь індивідуальної і соціальної мобільності; ціннісний релятивізм; розпад ієрархічних структур у політиці і моралі; переведення дескриптивної інформації в технологічну; зведення комунікації до безособової трансляції готової інформації.

Ці установки вступають в конфлікт з традиційними моральними цінностями, які виглядають як: високий ступінь укоріненості в духовній і географічній архітектоніці рідного ландшафту; моральний абсолютизм; прихильність ціннісної ієрархії в політиці і моралі; прагнення до сенсу, а не інформації; прагнення до етично відкритого типу спілкування.

Традиційні цінності засновані на етично-аскетичних ідеях і принципах, тоді як ціннісні установки інформаційного суспільства є гедонізмом.

Таким чином, основна моральна проблема інформаційного суспільства полягає в тому, що комунікація перестала бути справжньою. Інтенсивність інформаційних потоків, швидка зміна ціннісних і ідеологічних пріоритетів, ставка на фактичність і сенсаційність, байдужість до духовних цінностей призводять до того, що комунікація стає формальною і вихолощеною, позбавленою людського начала.

Міжособове відчуження, яке було відмічено екзистенціалістами на рівні спілкування між окремими людьми, в епоху інформаційних технологій набуло глобального характеру, загрозливого основам людського буття. Характерна для інформаційного суспільства несправжня комунікація породжує ще одну моральну проблему – проблему самотності.

Отже, несправжнє спілкування, відчуження, самотність – моральні вади сучасного інформаційного суспільства. У цій ситуації особливу гостроту і необхідність набуває відродження базових етичних принципів і етичних першооснов людського буття і культури.

Висновки.

Основні духовно-етичні кризові процеси, що відбуваються в сучасній інформаційній цивілізації, пов'язані якраз з гіпертрофованим технічним розвитком людства і далеко не в останню чергу з безконтрольним і хаотичним зростанням інформації в сучасному суспільстві. Можна сказати, що стало аксіоматичним таке положення: сучасна моральна ситуація склалася внаслідок дистанції, яка дедалі збільшується, між науково-технічним прогресом і етичним станом суспільства.

Сучасність кидає виклик не тільки традиційним моральним інститутам культури, а й самій раціональності, раціоналістичному світогляду, який, за словами російського дослідника В. Поруса, переживає зараз важкі часи, які можна охарактеризувати як “парадокси сучасної цивілізації, що пов'язує свої життєві надії й побоювання з прогресом науки і техніки, суперечність цілей і цінностей цієї цивілізації, виявлення протирозумності результатів тієї діяльності, яка, здавалося б, цілком контролюється розумом, зубожіння духовного буття на тлі гігантського зростання інформації, нарешті, реальність безславної катастрофи, яку відчуло людство, що ще недавно уявляло себе безсмертним і всемогутнім” [23, с. 7-8].

Зубожіння духовного буття на тлі гігантського зростання інформації, про яке говорять і пишуть в засобах масової інформації, свідчить про те, що інформаційне суспільство не є безпроблемною й позитивною реальністю, про яку говорять його апологети, а розкриває новий рівень моральної безвиході і суперечностей, яких не знали попередні епохи. Зазначене зубожіння розкриває наявність проблем, які доречно позначити в термінах традиційної етичної теорії як моральні дилеми. У певному значенні можна сказати, що моральні дилеми інформаційного суспільства пов'язані з певними формами кризи культури, у дослідженні яких і вбачається перспективність наукових доробок стосовно описаних тут проблем.

Використана література

1. Мильнер-Иринин Я.А. Этика, или Принципы истинной человечности / Я.А. Мильнер-Иринин. – М. : Наука, 1999. – 519 с.
2. Арутюнова Н.Д. Истина. Добро. Красота : Взаимодействие концептов / Н.Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Языки эстетики : Концептуальные поля прекрасного и безобразного. – М. : Индрик, 2004. – С. 5-14.
3. Давыдов Ю.Н. Этика любви и метафизика своеволия: Проблемы нравственной философии / Ю.Н. Давыдов. – М. : Молодая гвардия, 1982. – 287 с.
4. Слотердаjk П. Критика цинического разума / П. Слотердаjk ; [пер. с нем. А. Перцева]. – Екатеринбург : У-Фактория. – М. : АСТ, 2009. – 798 с.
5. Аббаньяно Н. Структура экзистенции. Введение в экзистенциализм. Позитивный экзистенциализм / Н. Аббаньяно ; [пер. с итал., вступ. ст., коммент. и именн. указ. А.Л. Зорина]. – СПб. : Алетейя, 1998. – 505 с.
6. Бимель В. Мартин Хайдеггер, сам свидетельствующий о себе и о своей жизни / В. Бимель ; [пер. с нем., предисл. А. Верникова]. – Челябинск : Урал, 1998. – 283 с.
7. Копійка В. Стан і перспективи духовності українського суспільства / В. Копійка, В. Лісовий – Режим доступу : [//www.radiosvoboda.org/content/article/914687.html](http://www.radiosvoboda.org/content/article/914687.html)
8. Моральні цінності сучасної української молоді. – Режим доступу : [//www.vivposter.com/news/73-Moral-ni-cinnosti-suchasnoji-ukrajins-koji-molodi](http://www.vivposter.com/news/73-Moral-ni-cinnosti-suchasnoji-ukrajins-koji-molodi)

9. Криза моральності. – Режим доступу : [//www.tyzhden.ua/Society/4680](http://www.tyzhden.ua/Society/4680)
10. Юревич Ю.А. Нравственное состояние современного российского общества // Социологические исследования. – 2009. – № 10. – С. 70-79.
11. Панарин А.С. Глобальное политическое прогнозирование : учеб. для студентов вузов / А.С. Панарин. – М. : Алгоритм, 2002. – 348 с.
12. Лазаревич А.А. Глобальное коммуникационное общество / А.А. Лазаревич. – Минск : Белорусская наука, 2008. – 349 с.
13. Степин В.С. Стратегии ненасилия и развитие цивилизации // Философия и этика : сборник научных трудов. К 70-летию академика А.А. Гусейнова. – М. : Альфа-М, 2009. – С. 554-568.
14. Бубер М. Я и Ты. Два образа веры / М. Бубер. – М. : Республика, 1995. – С. 15-93.
15. Лифинцева Т.П. Философия диалога Мартина Бубера / Т.П. Лифинцева. – М. : ИФРАН, 1999. – 131 с.
16. Марсель Г. Трагическая мудрость философии : избранные работы / Г. Марсель ; [пер. с фр. и вступ. ст. Г. Тавризян]. – М. : Изд-во гуманитарной литературы, 1995. – 215 с.
17. Коплстон Ф. История философии: XX век / Ф. Коплстон ; [пер. с англ.]. – М. : Центрполиграф, 2002. – 267 с.
18. Левинас Э. Время и другой. Гуманизм другого человека / Э. Левинас ; [пер. с фр. А.В. Парибка]. – СПб. : Высш. религиоз.-филос. шк., 1998. – 264 с.
19. Гринчишин Н.І. Конституювання свободи суб'єкта в етичній концепції Емануеля Левінаса / Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць ; гол. ред. В.М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2012. – Вип. 63 (№ 8). – С. 302-306.
20. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность : московские лекции и интервью / Ю. Хабермас. – М. : АО “Ками” : изд. центр “Academia”, 1995. – 175 с.
21. Бахтин М.М. Работы 20-х годов / Бахтин М.М. – К. : Наукова думка, 1994. – 341 с.
22. Яусс Х.-Р. К проблеме диалогического понимания // Вопросы философии. – 1994. – № 12. – С. 97-106.
23. Порус В.Н. Рациональность. Наука. Культура / В.Н. Порус. – М. : Ун-т Рос. акад. образования, 2002. – 351 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 1:340.1:316.324.8

БРИЖКО В.М., кандидат юридичних наук (*Doctor of Philosophy*), с.н.с.,
Заслужений винахідник республіки

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА: АКСІОЛОГІЯ В СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА*

Анотація. Про аксіологію як джерело знань філософії у сфері інформаційного права.

Ключові слова: філософія, право, аксіологія, інформаційне право.

Аннотация. Об аксиологии как источнике знаний философии в сфере информационного права.

Ключевые слова: философия, право, аксиология, информационное право.

Summary. About the aksyology, as source of knowledge of philosophy in the field of informational right.

Keywords: philosophy, right, aksyology, informational right.

Постановка проблеми. У час розвитку інформаційних і електронно-інформаційних відносин, які відображають становлення інформаційного суспільства, дедалі більшого значення набувають знання філософії і теорії інформаційного права. Їх призначення – допомогти сформулювати систему нормативно-правового впорядкування відносин та умови створення в державі цілісного інформаційного законодавства на базі сучасних принципів права.

Право – це явище результату віддзеркалення історії формування світової культури, так само як мораль і релігія. Воно встановлює зразок (модель) типової суспільної правосвідомості і поведінки людей та у властивій законодавству нормативній формі розпорядження закріплює духовні і соціальні цінності, накопичені цивілізацією (права людини на життя, свободу, справедливість, творчість, власність, народовладдя, розділення властей і ін.). Забезпечення виконання державою задекларованих в Конституції і в ратифікованих нею міжнародних договорах принципів права, затвердження справедливості, виключення свавілля з життя суспільства – в цьому полягає головне призначення права. Не випадково слово “право” має одне коріння з такими словами як “правда”, “справедливість”, “правова” держава.

Право як об’єкт досліджується різними юридичними науками, кожна з яких розглядає його під кутом зору свого специфічного розуміння досягнення власної мети пізнання дійсності. Розділення юридичної сфери на окремі галузі може створювати враження про те, що поняття “право” в кожній з них має відмінні один від одного властивості. Так, розглядаючи права людини як члена сім’ї, виробничої чи управлінської діяльності, суспільства, держави та ін., зустрічаємося з різними думками про право, поданими під різними уявленнями про відносини. Чим зрозуміліше усвідомлюються ці права, тим більше відчувається потреба їх узагальнення у зв’язку з можливою думкою про те, що існує “купа прав” (а не одне “Право”) й права людини в одній сфері не дуже узгоджуються з її правам в іншій. Тобто виникає потреба у пошуках загальної, філософської ідеї “Права”.

© Брижко В.М., 2014

* Робота є продовженням дослідження за темою “Філософія інформаційного права” (див. [1]) в контексті проблематиці узагальнення філософсько-гуманітарного і теоретичного знання про право, як специфічній формі соціального буття людей і нормативному впорядкуванні суспільних відносин в інформаційній сфері.

Філософія права займається пошуками і встановленням “істинного знання” про загальну ідею права та втілення її у форму нормативного буття людей в суспільстві, що диктується самою наукою, а не будь-яким зовнішнім авторитетом чи парадигмами, які не виправдовуються. Вона спирається на історичні здобутки філософського і соціально-юридичного пізнання та орієнтоване на осмислення явищ суспільно-громадського порядку в контексті таких понять, як людина, суспільство, держава, влада, закон, соціально-правові відносини тощо.

Загальноприйняту в подальшому думку про сутність того, що вкладається в поняття “істинне знання”, першим виказав французький філософ, математик, фізик Рене Декарт (1596 – 1650 рр.) – “*В філософії слід вважати істинним тільки те, що виразно і ясно можна зрозуміти*”. Тим самим у науці було встановлено поняття “принципу” як першооснови, провідної ідеї, основного правила у будь-якому пізнанні, де істинним вважається лише те, що описано за допомогою (на підставі) цього принципу і виведеного з нього. З цього підходу, у даній роботі, й розглядаються всі питання, які стосуються головної у юриспруденції категорії “Право”.

Філософія права має наступні основні функції:

- світоглядна – на відміну від інших історичних форм світогляду (міфології і релігії) пов’язана з інформаційно-понятійним, абстрактно-теоретичним поясненням;
- методологічна – передбачає вивчення методів пізнання соціально-правових явищ, найзагальніші підходи до їх визначення;
- соціальна – покликана виконувати двоєдину задачу – пояснювати соціально-правове буття та сприяти духовним і матеріальним позитивним змінам у житті людини, суспільстві та діяльності держави;
- гуманітарна – повинна сприяти формуванню гуманістичних цінностей і ідеалів, затвердженню позитивної мети життя;
- прогностична – передбачає оцінку стану та створення гіпотез про тенденції соціально-правового буття.

Методологія філософії права визначається як філософське вчення про методи пізнання і перетворення правової реальності, про застосування принципів світогляду до процесу пізнання природи права, до правової творчості взагалі, правового знання і мислення та до юридичної практики. При цьому маються на увазі не лише загальнофілософські, але і конкретно-наукові методи.

Методи філософії права – це сукупність прийомів і способів, за допомогою яких здійснюється процес отримання об’єктивних знань про загальні закономірності і суть правових і державних явищ. Крім того, під методами філософії права розуміються також способи впорядкування наявного матеріалу, його логічного розташування з метою подальшого глибшого і різностороннього вивчення.

Як вже зазначалося нами у [1], у всьому методологічному спектрі досліджень філософія права спирається на досягнення і знання таких областей людського пізнання як онтологія, аксіологія, антропологія, гносеологія і епістемологія, герменевтика, логіка.

Метою статті є визначення суті та змісту основних понять аксіології та її значення для наукового становлення інформаційного права.

Виклад основного матеріалу. Аксіологія (від давньогрец. ἀξία – цінність – теорія цінностей) – це розділ філософії, який вивчає питання, пов’язані з природою цінностей, їх місцем у реальності і структурі ціннісного світу, тобто про зв’язок різних цінностей між собою, з соціальними, культурними чинниками і структурою особи [2]. Аксіологія як особливий розділ філософського знання виникає тоді, коли поняття “буття” розщеплюється на два елементи: реальність і цінність як можливість практичної реалізації.

Вперше питання про цінності було поставлене Сократом, який зробив його центральним пунктом своєї філософії, сформульованим їм у вигляді питання про те, що є “Благо”. “Благо” є реалізована цінність – корисність. Тобто цінність і користь – це дві сторони однієї і тієї ж медалі. У концепції Платона “Єдине”, або “Благо” було тотожне буттю, добру і красі [3]. Такого ж трактування щодо природи цінностей дотримується вся платонічна гілка філософії, до часів філософії І. Канта [4] та Г.В.-Ф. Гегеля [4].

У наш час в аксіології визнаються такі напрями наукових шкіл [6 – 9]:

- трансценденталізм (від лат. – що “виходить за межі”, тобто те, що знаходиться за межами свідомості і пізнання). Пов’язаний з уявленням про цінність як про ідеальне буття, що співвідноситься не з емпіричною, а з “чистою”, або трансцендентальною свідомістю. Будучи ідеальними, цінності не залежать від людських потреб і бажань. Проте, цінності повинні якимось чином корелювати з реальністю. Тому необхідно або ідеалізувати емпіричну свідомість, приписавши їй нормативність, або розвинути ідею “логосу”, деякої надлюдської суті (енерго-інформаційного простору, всекосмічного інформаційного “розуму”, що визначає засади всесвіту – від Авт.);

- персоналістичний аксіологізм. Розвиває останню з двох вищеназваних можливостей, пов’язану з ідеєю “логосу” (М. Шелер) [10]. Реальність цінності обумовлена згідно з М. Шелером “позачасовою аксіологічною вірою в Бога”, недосконалим віддзеркаленням якої служить структура людської особи. Тип особи визначається властивою їй ієрархією цінностей, яка утворює її онтологічну основу. М. Гартман у цьому контексті поставив питання про необхідність автономізації цінностей і звільнення аксіології від релігійних передумов [11];

- культурно-історичний релятивізм, тобто умовність знань про цінності. Ця теорія пов’язана з ім’ям В. Дільтея [12], якій стверджував ідею аксіологічного плюралізму – множинності рівноправних ціннісних систем, що залежать від культурно-історичного контексту і пізнаються в рамках таких контекстів;

- соціологізм. Теорія розвиває уявлення неокантіанців про цінність як норму, значущість її для суб’єкта та застосування до інтерпретації соціальної дії. Надалі в школі структурно-функціонального аналізу Т. Парсонса [13, 14] поняття “цінність” набуває узагальненого методологічного значення як засіб виявлення і опису соціальних відносин і інститутів: соціальна система будь-якого масштабу пропонує наявність деяких цінностей, що сприймаються всіма його членами.

У загальному аспекті аксіологія у юридичній сфері передбачає вивчення реалій і цінностей у життєдіяльності людини, суспільства і держави з метою раціонального впорядкування суспільних відносин на основі легалізації положень щодо стосунків, виконання яких забезпечується нормами законів та підзаконних нормативних актів. Основними поняттями у юридичній аксіології є “інформаційна культура” та “правова культура” як похідні від базового поняття “культура”.

“Культура” (від лат. “cultura” – освіта, розвиток) – це найуніверсальніший феномен людського буття, який проявляється у всіх його сферах та на всіх рівнях. У зв’язку з цим існує багато її визначень, які стосуються, зокрема, якості і характеристики особистості, історично обумовлених реаліями культурно-суспільних цінностей.

Дефініція поняття “культура” визначається як [15, с. 105]: 1. *Сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людським суспільством, що характеризують певний рівень розвитку суспільства.* 2. *Соціально-прогресивна творча діяльність людей та її результати у всіх сферах буття та свідомості, спрямована на зміцнення діяльності, на перетворення багатства людської історії у внутрішнє багатство особистості, на всебічне та повне виявлення та розвиток сутності сил людини.*

Завдяки культурі відбувається ознайомлення зі світом, духовно-інтелектуальні пошуки сенсу та гармонії у житті, де найважливіші результати виступають у формі моралі, мистецтва та наукових досягнень.

Функції культури:

- пізнавальна. Через процеси інформування культура розкриває досягнення людства у природничій, гуманітарній і техніко-технологічній галузях знань, спрямовуючи її тим самим для подальшого пізнання світу та себе;
- світоглядна. На основі таких форм людської свідомості, як міфологія, релігія, філософія, наукове, техніко-технологічне пізнання тощо культура формує світогляд людини через поєднання в цілісну й завершену форму всіх чинників життя особистості – емоційних, пізнавальних, оціночних, вольових тощо;
- комунікативна. Забезпечує передання досвіду між поколіннями та всередині них за допомогою спадковості та сформованих на її основі способів і типів спілкування між людьми (мови, обряди, традиції тощо);
- ціннісно-орієнтаційна. Містить у собі систему цінностей та етичних правил, які дозволяють людям, що їх засвоїли, орієнтуватися в історично визначених обставинах життєдіяльності суспільства;
- інтегративна. Через засвоєння спільних елементів культурних та правових цінностей відбувається об'єднання людей як на національному, так і на світовому рівнях.

Поняття “культура” наділена величезним потенціалом гуманізму й виступає одним з основних засобів утілення його в життя людини, суспільства та держави. Проте цей потенціал не в змозі реалізовуватися автоматично. Він потребує не тільки філософських та наукових пошуків, а й зусиль із розвитку “духовної культури”, що передбачає її гуманістичну спрямованість.

Академік В.М. Бехтерев, видатний російський медик-психіатр, невропатолог, фізіолог, психолог, основоположник рефлексології і патопсихологічного напрямку, у книзі “Безсмертя людської особи як наукова проблема” (1916 р.) веде мову про “духовну культуру” [16], під чим має на увазі, кажучи сучасною мовою, “інформацію”. Він розглядав її як нематеріальну субстанцію, носіями якої є речовина і енергія. Інформація виробляється, поширюється, сприймається, втрачається в результаті енерго-матеріальних процесів. При цьому, “духовна культура” є сумою інформації, накопиченої попередніми поколіннями. У такому формулюванні втрачається містично-релігійне значення, яке можна припускати в проявах духовності. Носії інформації – книги, картини, звук, радіохвилі, електронне зображення та ін. – є лише засобом представлення інформаційної культури, мета якої – підвищення моральності.

На жаль, закликами і повчаннями не привернеш людину до морального вдосконалення. Але накопичення інформації, в чому прогрес очевидний, сприяє історичному, з урахуванням накопиченого досвіду, формуванню принципів гуманізації суспільних відносин, які, хоча і насилу, але роблять позитивний вплив на свідомість і вчинки окремої людини, що й сприяє поступовому підвищенню інформаційної культури.

Інформаційну культуру насамперед слід розуміти як частину загальної культури і як один з найважливіших аспектів культурних досягнень взагалі. Вона має такі загальні риси як нерозривний зв'язок людини з природою і суспільством та можливості щодо її інформаційно-творчої діяльності.

Тобто, з одного боку, інформаційна культура виступає як необхідний і ефективний чинник збагнення і освоєння людиною реальності, всього того потенціалу знань, який накопичило людство в процесі свого багатовікового історичного шляху. А з іншого інформаційна культура утілює в собі інформаційну діяльність зі створення, зберігання,

використання і поширення знань. Звідси існують два аспекти інформаційної культури – соціокультурний та техніко-технологічний.

У соціокультурному аспекті інформаційна культура – це відомості про принципи і механізми, що забезпечують позитивну взаємодію різних культур, їх з’єднання в загальний досвід людства. В основі зазначеного лежить властивість інформації як засобу надання знань, що відображає семантико-синтаксичну сутність поняття “інформація”. У цьому контексті інформаційна культура є елементом загальної культури, найважливішим засобом формування світової культурної спільноти, в умовах становлення світового інформаційного простору. Вона визначає рівень інформаційного спілкування – принципово нові форми зв’язків без особистої присутності індивідів та в режимі діалогу.

У техніко-технологічному аспекті інформаційна культура – це оптимальні способи поводження із знаками, даними, які надають інформацію, знання для вирішення фундаментальних і прикладних завдань розвитку науково-технічного прогресу шляхом вдосконалення засобів виробництва, зберігання і передачі даних, що відображає сигматико-семіотичну сутність поняття “інформація”. При цьому, інформаційна культура вбирає в себе знання наук, використання досягнень яких необхідні для спілкування та успішної інформаційній діяльності завдяки засобам електронно-інформаційного простору. До них передусім можна віднести кібернетику, інформатику, математику, теорію проектування баз даних і ряд інших дисциплін. Ці наукові напрями надають знання щодо нових інформаційних технологій і уміння їх застосовувати як для автоматизації рутинних операцій, так і для удосконалення творчих пошуків.

Розглядаючи інформаційну культуру в техніко-технологічному аспекті як частину загальної культури слід мати на увазі те, що ця частина вельми специфічна.

Традиційно під інформаційною культурою розуміється область життєдіяльності, яка пов’язана з інформуванням людини. З появою інформаційно-комп’ютерних систем і мереж виникла культура, пов’язана з процесами інформатизації в суспільстві, що визначає потребу у формуванні нових інформаційно-технологічних якостей людини. Це, з одного боку, визначається можливостями виходу на новий рівень вирішення різноманітних завдань і отримання знань завдяки врахуванню значно більшої кількості постановочних умов та оперативності в інформаційній взаємодії, а з іншого – новим типом спілкування, зокрема, вільним його вибором, що стало можливим завдяки засобам електронно-інформаційного простору. При цьому, як частина загальної культури людини, інформаційна культура у електронно-інформаційному просторі має засвоїти етику і естетику, ергономіку і питання інформаційної безпеки, як у значенні захисту даних, які надають інформацію, так і в значенні захисту людини від маніпулювання її свідомістю [17].

Розвиток інформатизації у подальшому може вимагати дещо нової культури і нового типу мислення, які формуються в результаті звільнення людини від традиційного інформаційного забезпечення і переходу до інформаційно-інтелектуальної роботи. Остання більшою мірою, ніж раніше здібна до ефекту малого передбачення наслідків очікуваних результатів та порушень прав людини, інтересів суспільства і інформаційної безпеки держави. В таких умовах не тільки зростає значення цілісної системи в упорядкуванні суспільних відносин в інформаційній сфері, а й набуває важливе значення складова юридичної аксіології – правова культура.

Правова культура – це система цінностей правових ідей і правових традицій, прийнятих членами певної спільноти (державної, релігійної, етнічної), які використовують для забезпечення упорядкування суспільних відносин. Правова

культура людини визначається в умінні і навиках користуватися правом та законом, орієнтації діяльності на право, а також в оцінці власних знань права [18].

Правова культура виконає такі функції:

- інформаційно-пізнавальна. Пов’язана з теоретичною і організаційною діяльністю з формування правової держави і громадянського суспільства. Покликана сприяти узгодженню групових і особистих інтересів, забезпечити соціальну справедливість і свободу, можливість розвитку. Одночасно ця функція має і комунікативний зміст – забезпечує інформування і спілкування громадян з юридичних проблем;
- правового впорядкування суспільних відносин. Спрямована на забезпечення стійкого, злагодженого, динамічного і ефективного функціонування всіх елементів правової і законодавчої системи суспільства в цілому;
- ціннісно-нормативна. Виявляється в різноманітних фактах і їх юридичній інтерпретації, які набувають суспільного значення та відображаються в свідомості людей, їх вчинках, організації і діяльності соціальних інститутів. Мова йде про цінності приписів права та їх віддзеркалення в положеннях (нормах) законодавства. Лише в цьому разі законодавство набуває рівень відповідності правовим цінностям та праву;
- прогностична. Охоплює правотворчість і реалізацію приписів права, забезпечення правомірної поведінки громадян, їх соціальної активності, включаючи аналіз тенденцій, характерних для всієї системи законодавства.

Правова культура включає такі елементи, як право, правосвідомість, правові відносини, законність і порядок, законотворчу, правозастосовну та інші види діяльності в суспільстві і має розгалужену систему соціальних інститутів – законодавчі органи, суд, прокуратуру, міліцію, пенітенціарні установи [19].

Залежно від носія розрізняють три окреми види правової культури по відношенню до суспільства, особи та соціальної групи [20].

Правова культура суспільства. Частина загальної культури, яка є системою цінностей, що накопичені людством в області права і відносяться до правової реальності даного суспільства: рівня правосвідомості, режиму законності і правопорядку, стану законодавства, стану юридичної практики та ін. Високий рівень правової культури є показником правового прогресу. Культура суспільства є результатом соціально-правової активності окремих осіб, колективів і інших суб’єктів права. Вона виступає відправним моментом, базою для такого роду активності й в цілому для правової культури особи.

Правова культура особи. Це обумовлені правовою культурою суспільства ступінь і характер прогресивно-правового розвитку особи, що забезпечує її правомірну діяльність.

Правова культура особи передбачає:

- наявність знань правової інформації; інформованість – основний канал формування юридично зрілої особи (становить інтелектуальний аспект);
- перетворення накопиченої інформації і правових знань в правові переконання, звички правомірної поведінки (становить емоційно-психологічний аспект);
- наміри та дії згідно з правовими знаннями і правовими переконаннями, тобто – поступати відповідно до правого закону: використовувати свої права, виконувати обов’язки, дотримувати обмежень, а також уміти відстоювати свої права у разі їх порушення (становить поведінковий аспект).

Правова культура особи характеризує рівень правової соціалізації члена суспільства, ступінь засвоєння і використання ним правових приписів у державному та соціальному житті, Конституції та інших законах. Будучи компонентом правової культури суспільства і залежною від неї величиною, правова культура особи відображає ступінь і характер

суспільного розвитку, що забезпечує правомірну поведінку людини. Головне, вона пов'язана з рівнем освіти людини та залежить від її правової інформованості.

Правова культура особи означає не тільки знання і розуміння “Права” та “Закону”, а й правові думки про них як про соціальну цінність. Вона включає самооцінку і вдосконалення людиною своїх здібностей та якостей не тільки на основі лише тимчасово діючих нормативних розпоряджень, але, перш за все, що дуже важливе, на основі правових досвіду і знань, тобто – принципів “Права”. Іншими словами, правова культура особи – це позитивна її свідомість про “Право” у дії, яке спрямоване на зміцнення законності і правопорядку.

Правова культура групи. У науковій літературі нерідко зустрічається вказівка і на третій вид правової культури – правову культуру соціальної (професійної) групи, що характеризується рівнем її правосвідомості, а також рівнем реального виконання нею приписів права. Враховуючи, що характеристика правової культури суспільства в цілому збігається з характеристикою правової культури соціальної групи, виділяти правову культуру соціальної групи з культури суспільства доцільно безпосередньо при вивченні конкретної соціальної групи, а не правової культури як такої.

Професійній правовій культурі властивий вищий ступінь знання і розуміння правових явищ у відповідних областях професійної діяльності. Правова культура працівників юридичної праці потребує більшої зрілості та професіоналізму. Кожна юридична професія має свою специфіку, що обумовлює і особливості правової культури різних її представників (суддів, прокурорських працівників, співробітників органів внутрішніх справ, юрисконсультів, адвокатів тощо). Головне в їх професійній правовій культурі – верховенство права та відповідний цьому верховенству стан справ в законодавстві держави: підготовка юридичних кадрів, роль юридичних служб у всіх сферах суспільного і державного життя, стан суду, адвокатури, прокуратури, нотаріату, міліції, розвиненість наукових юридичних установ та ефективність роботи юридичних професійних суспільних організацій тощо.

Висновки.

1. *Аксіологія* – розділ філософії, який передбачає пізнання природи цінностей, їх місця в реальності і зв'язку різних цінностей між собою, з соціальними, культурними зразками, пристрастями і інтересами різних суб'єктів. Ціннісний підхід виявляється вже з самого початку соціального пізнання – з вибору об'єкту дослідження. Цей вибір здійснюється конкретним суб'єктом виходячи з його життєвого і пізнавального досвіду, індивідуальних цілей і задач.

2. *Юридична аксіологія* – це науковий напрям про реалії та цінності суспільного життя, що визначаються та забезпечуються правом, яке має адекватно відобразитися у нормах законів, та про цінності самого права (правові цінності), що визначає рівень правової культури.

Правова культура – це система цінностей правових традицій і правових ідей, прийнятих членами певної спільності (державної, релігійної, етнічної), які використовують її для забезпечення упорядкування суспільних відносин. Правова культура людини визначається в умінні і навиках користуватися правом та законом з орієнтацією життєдіяльності на приписи світових правових стандартів, що визначають досягнення цивілізації у проблемах цінностей.

Проблема цінностей виникає в суспільстві, коли знецінюються культурно-історичні традиції і уявлення про справедливість життєвого устрою, ігнорується досвід досягнень світової цивілізації. Цей досвід одержує віддзеркалення в міжнародних правових стандартах, приписи якого визначають принципи справедливих та правових відносин.

Головне полягає у тому, що саме формулювання правових стандартів визначає суть того, що вкладається в поняття “право”, яке і складає основну цінність в юридичній сфері.

3. У сфері інформаційного права аксіологія спрямована на дослідження проблем інформаційно-правової культури.

Інформаційно-правова культура – це стан особливостей свідомості та поведінки у життєдіяльності людей, а також діяльності суспільства та держави, які пов’язані з інформаційно-правовими відносинами, що втілюються у результатах інформаційної діяльності. Іншими словами, інформаційно-правова культура – це історично сформована у приписах права та закріплена в нормах законодавства множина знань, які проявляються завдяки інформаційній комунікації у правомірній діяльності та поведінці.

4. У інформатиці та інформатизації аксіологія спрямована на розвиток культури комп’ютерної та мережевої освіченості людини.

З появою інформаційно-комп’ютерних систем і мереж виникла культура, пов’язана з процесами інформатизації, що визначає потребу у формуванні нових інформаційно-технологічних якостей людини. Це, з одного боку, визначається виникненням можливостей виходу на новий рівень вирішення різноманітних завдань і отримання знань завдяки врахуванню значно більшої кількості постановочних умов та оперативності в інформаційній взаємодії, а з іншого – новим типом спілкування, зокрема, вільним його вибором, що стало можливим завдяки засобам електронно-інформаційного простору.

У майбутньому розвиток інформатизації може вимагати дещо нової культури і нового типу мислення, які формуються в результаті звільнення людини від традиційного інформаційного забезпечення і переходу до інформаційно-інтелектуальної роботи. Остання більшою мірою, ніж раніше здібна до ефекту малого передбачення наслідків очікуваних результатів та порушень прав людини, інтересів суспільства і інформаційної безпеки держави. В таких умовах зростає не тільки значення створення на наукових підходах цілісної системи інформаційного права та інформаційного законодавства в упорядкуванні інформаційних відносин.

Головне сьогодні полягає у поширенні розуміння існування такої реальності, яка на основі історичних та філософських здобутків юридичної аксіології свідчить про об’єктивно-наукову спрямованість становлення правової культури, і насамперед в інформаційній сфері, що передбачає не лише декларативне проголошення верховенства “Права” над “Законом”.

Використана література

1. Брижко В.М. Філософія права : юридична онтологія в сфері інформаційного права // Інформація і право. – № 3(6)2013. – С. 14-21.
2. Аксіологія. – Режим доступу : [//www.ru.wikipedia.org/wiki](http://www.ru.wikipedia.org/wiki)
3. Платон : соч. в 3-х т. ; [пер. с древнегреч. ; под ред. А.Ф. Лосева и В.М. Асмуса]. – М. : “Мысль”, 1968.
4. И. Кант. Критика чистого разума ; [пер. с нем. Н. Лосского] ; примеч. Ц.Г. Арзаканяна. – М. : Эксмо, 2007. – 736 с.
5. Гегель Г. В.-Ф. Философия права (1781 г.) ; [пер. с нем.] ; ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсесянц ; авт. вступ. и примеч. В.С. Нерсесянца. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
6. Ильин В.В. Аксиология. – М. : Изд-во МГУ, 2005. – 216 с.
7. Розов Н.С. Ценности в проблемном мире : философские основания и социальные приложения конструктивной аксиологии. – Новосибирск : НГУ, 1998.
8. Проблемы ценностного подхода в праве : традиции и обновление ; редкол. Графский В.Г., Мамут Л.С., Нерсесянц В. С. (отв. ред.). – М. : Изд-во ИГиП РАН, 1996. – 89 с.

9. Графский В.Г. Политико-правовые ценности : история и современность / [В.Г. Графский, Д.В. Дождев, Н.Н. Ефремова, Н.Ю. Козлова и др.] ; под ред. В.С. Нерсисянца ; редкол. : Графский В.Г., Лаптева Л.Е., Мамут Л.С. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 256 с.
10. Шелер М. Философское мировоззрение. – Режим доступа : [//www.max-scheler.spb.ru/content/view/87/37](http://www.max-scheler.spb.ru/content/view/87/37)
11. Гартман Николай. К основоположению онтологии / Николай Гартман ; [пер. с нем. Ю.В. Медведева] ; под ред. Д.В. Сютяднева. – С-Пб. : “Наука”, 2003. – 627 с.
12. Основные идеи философии Дильтея. – Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000007/st044.shtml>
13. Толкотт Парсонс. – Режим доступа : [//www.works.doklad.ru/view/tmY55vKe6GE.html](http://www.works.doklad.ru/view/tmY55vKe6GE.html)
14. Мертон Р.К. Общетеоретические проблемы социологии : проблемы и перспективы / Р.К. Мертон, Л. Брум ; ред. Л.С. Котрелл. – М. : Прогресс, 1965. – С. 25-67.
15. Інформаційне суспільство. Дефініції: людина, її права, інформація, інформатика, інформатизація, телекомунікації, інтелектуальна власність, ліцензування, сертифікація, економіка, ринок, юриспруденція / авт.-уклад. Брижко В.М. ; за ред. Р.А. Калюжного, М.Я. Швеця. – К. : “Інтеграл”, 2002 р. – 220 с.
16. Бехтерев В.М. Бессмертие человеческой личности как научная проблема. – С-Пб. : “Алетейя”, 1999 г. – Режим доступа : [//www.lib.misto.kiev.ua/FILOSOF/BEHTEREW/bessmertie.txt](http://www.lib.misto.kiev.ua/FILOSOF/BEHTEREW/bessmertie.txt)
17. Брижко В. е-боротьба в інформаційних війнах та інформаційне право : монографія / В. Брижко. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2007. – 218 с.
18. Пристенский В.Н. Русская аксиология права : личность в контексте тотальности. – СПб. : СПбГУ, 2006. – С. 266-273.
19. – Режим доступа : [//www.grandars.ru/college/pravovedenie/pravovaya-kultura.html](http://www.grandars.ru/college/pravovedenie/pravovaya-kultura.html)
20. – Режим доступа : [//www.103.crimea.ua/index.php/info-tsentr/grazhdanam/bioetika-i-pravovaya-kultura/111-pravovaya-kultura-osnovnye-ponyatiya](http://www.103.crimea.ua/index.php/info-tsentr/grazhdanam/bioetika-i-pravovaya-kultura/111-pravovaya-kultura-osnovnye-ponyatiya); [//www.vuzlib.org/beta3/html/1/15557/15582](http://www.vuzlib.org/beta3/html/1/15557/15582)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 341:316.774

ЗАБАРА І.М., кандидат юридичних наук, доцент,
кафедра міжнародного права Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІНФОРМАЦІЯ: ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ В НАУЦІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

***Анотація.** Стаття присвячена аналізу категорії “інформація” в науці міжнародного права. Автор досліджує доктринальні підходи до інформації з позиції об’єкта міжнародних правовідносин. Розглядаються теоретичні підходи до розуміння інформації і пов’язаних з нею відносин, як з позицій категорії “благо”, так і з позиції суспільних відносин.*

***Ключові слова:** інформація, об’єкт міжнародних правовідносин, міжнародне право, доктрина, правовідносини.*

***Аннотация.** Статья посвящена анализу категории “информации” в науке международного права. Автор исследует доктринальные подходы к информации с позиции объекта международных правоотношений. Рассматриваются теоретические подходы к пониманию информации и связанных с ней отношений как с позиции категории “благо”, так и с позиции общественных отношений.*

***Ключевые слова:** информация, объект международных правоотношений, международное право, доктрина, правоотношения.*

***Summary.** This article analyzes the categories of information in the science of international law. The author examines the doctrinal approaches to information on the position of the object of international legal relations. Theoretical approaches to understanding of information and attitudes related thereto: both from the standpoint of benefit categories, and from the standpoint of public relations.*

***Key words:** information, the object of international relations, international law, doctrine, legal relationship.*

Постановка проблеми. Динамічний та масштабний розвиток міжнародних інформаційних відносин продовжує викликати інтерес представників багатьох наук, в тому числі і науки міжнародного права, до дослідження їх теоретичних і практичних аспектів.

Виникнення нових відносин викликають необхідність їх всебічного розгляду і аналізу. Разом з тим, поява нових категорій для дослідження не послабила наукового інтересу і до традиційних правових категорій. Такою категорією, покладеною в основу усієї сучасної інформаційної діяльності та інформаційних процесів, які спрямовані на формування та розвиток майбутнього інформаційного суспільства, виступає інформація.

Поняття “інформація” сприйняте багатьма науками як стрижневе і ключове, тим не менш, залишається одним із найбільш спірних, дискусійних і суперечливих явищ. Породжує дискусію питання і про предметну область цього поняття [1, с. 217]. Ці проблеми продовжують залишатись одними з актуальних і фундаментальних у сучасних умовах становлення та розвитку інформаційного суспільства.

Зростання ролі і значення інформації поставило і перед юридичною наукою низку численних питань. Варто звернути увагу на зауваження Л.К. Терещенко, яка, оцінюючи загальний стан розвитку цієї теми, зазначила, що “інформація, що виступає в якості об’єкта правовідносин, є малодослідженою проблемою в теоретичних правових дослідженнях. ...Комплексне дослідження інформації як об’єкта правовідносин не проводилось” [2, с. 9].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто відмітити, що представники доктрини міжнародного права не залишили цю тему без уваги. Низкою дослідників, майже з першої половини ХХ сторіччя, було закладено основи для обґрунтування категорії інформації в міжнародному праві. Її загальне бачення ґрунтується на досягненнях загальної теорії міжнародного права та низки галузей міжнародного права – загальнотеоретичну основу склали роботи В.М. Корецького, І.І. Лукашука, Ю.М. Колосова, В.А. Василенка, Г.І. Тункіна, О.Г. Дніпровського, О.В. Єрмішиної, І.І. Мисика, О.В. Собакіної та інших.

Серед розглянутих зазначеними авторами були питання щодо правових аспектів концепцій розвитку міжнародних інформаційних відносин; окремих видів інформаційної діяльності суб'єктів міжнародного права, певною мірою були досліджені питання визначення юрисдикції та міжнародно-правові основи регулювання відносин у мережі Інтернет, захисту персональних даних тощо.

Проте, залишаються недослідженими питання щодо самої категорії інформації в міжнародному праві.

Метою статті є визначення доктринальних підходів до категорії інформації в науці міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи питання, пов'язані з категорією інформації в доктрині міжнародного права, не можна не відмітити суттєву особливість. Вона полягає в такому. Фактично маємо справу з двома проявами (аспектами) категорії інформації: першим, який представляє власне право як інформацію про необхідну поведінку суб'єктів (“право як соціальний феномен, що є одним із різновидів інформації”), і другим – який представляє інформацію з позицій об'єкта міжнародних правовідносин.

В цій роботі розглядаються питання щодо розуміння категорії інформації з позицій об'єкта міжнародних правовідносин. Виходячи з цього слід зазначити наступне.

В доктрині міжнародного права набула поширення думка про те, що проблема формування поняття “інформація” в міжнародному праві, як власно і у юридичній науці, повинна вирішуватись із врахуванням наукових досягнень з інших областей знань, але з використанням правових категорій і у поєднанні з ними.

З цілковитою підставою можна зазначити, що такою категорією в міжнародному праві виступає об'єкт міжнародних правовідносин.

Зазначимо, що дослідження цього питання, а саме – поняття “інформація” в міжнародному праві з позицій об'єкта міжнародних правовідносин, ускладнено тим, що в доктрині міжнародного права єдність у розумінні об'єкта міжнародних правовідносин відсутня. Як зазначає В.Г. Буткевич, “існує різне бачення об'єкта міжнародних правовідносин” [3, с. 454].

Одним із поширених варіантів є розуміння об'єкта міжнародних правовідносин в якості блага (матеріального і нематеріального) (В.М. Шуршалов, М.О. Захаров).

Саме такий підхід – з позиції категорії “благо”, на думку окремих дослідників дозволяє виявити характерні аспекти інформації, які визначають її специфіку.

Відомо, що прояв сутності феномена інформації відбувається через низку таких аспектів: синтактики, семантики і прагматики [4]. Окремі вчені додають до цього ще сигматичний аспект.

Синтактичний аспект інформації (рівень синтактики; від грец. syntaktikos – упорядковуючий) передбачає дослідження інформації з позиції вивчення структурних (внутрішніх) якостей систем знаків (знакових систем) безвідносно до інтерпретації [5].

Цьому аспекту найбільше відповідає статистична теорія зв'язку Н. Вінера – К. Шенона [6, 7], що відображає опис кількісних процесів роботи з інформацією.

Семантичний аспект інформації (рівень семантики; від грец. *semantikós* – позначальний; фр. *sémantique*) передбачає дослідження інформації як відносин між знаками та об'єктами, що ними позначаються. Теоретичні засади семантики ґрунтуються на наукових поглядах Р. Карнаппа [8], який обґрунтовував феномен інформації з позиції співвідношення між знаками та їх інтерпретаціями.

Прагматичний аспект інформації (рівень прагматики; від грец. *prágmatos* – справа, дія) передбачає розгляд інформації в якості продукту діяльності, що створюється і використовується з конкретною метою і за конкретних обставин. Для прагматичного аспекту характерним є розгляд інформації з позиції її цінності для людини і суспільства в цілому [9, с. 228-239]. Цей аспект базується на наукових поглядах академіка А.А. Харкевича [10, с. 54].

Сигматичний аспект інформації (рівень сигматики; від грец. *sigma* – знак) передбачає дослідження інформації як питання про вибір знаків для позначення об'єктів реального світу. Теоретичні засади сигматичного аспекту інформації базуються на наукових поглядах Г. Клауса [18].

Варто погодитись із думкою, що серед зазначених аспектів інформації тільки прагматичний аспект повною мірою може бути використано для характеристики об'єкта міжнародних правовідносин.

Інформація, що досліджується з позицій прагматичного аспекту, повною мірою відповідає критерію блага, оскільки на перший план висувається така її властивість, як цінність (корисність, важливість), що слугує задоволенню публічних і приватних потреб [9, с. 228-239; 10, с. 54; 11, с. 11].

Соціальна цінність інформації, на думку В.А. Василенка, полягає в тому, що вона дає можливість передбачення і перетворення дійсності відповідно до суспільних потреб, інтересів і цілей [12, с. 96].

Саме ця обставина дозволяє стверджувати, що прагматичний аспект інформації, що визначає (та фіксує) її цінність у сфері суспільних відносин, дає можливість розглядати і використовувати інформацію в якості блага.

В цьому відношенні прагматичний аспект інформації, на відміну від синтактичного і семантичного, як зазначає О.О. Городов, є юридично значущим, оскільки саме благо, а не відносини між знаками і позначеними або відображеними ними об'єктами є категорією, іманентною поняттю “об'єкт прав” [11, с. 11].

Виходячи із зазначеного прихильники цього підходу наполягають на тому, що інформацію варто розглядати в якості об'єкта права в образі блага, яке характеризує її цінність (корисність, важливість) для учасників правовідносин, що врегульовані правом.

При цьому важливим для характеристики є питання щодо самого роду блага, яким виступає інформація – нематеріальне, матеріальне або благо особливого роду.

Відповідь, на думку прихильників цього підходу, залежить від поглядів на місце інформації серед основних світоглядних понять матерії і свідомості. Серед численних поглядів на місце інформації найбільш авторитетною є позиція Н. Вінера, який свого часу зауважив, що “інформація є інформація, не матерія і не енергія” [6, с. 166].

На додаток до цього варто навести позицію М.І. Жукова, який в цьому контексті висловився щодо самого роду блага: “інформація може бути як ідеальною, так і матеріальною (але не матерією)” [13, с. 242].

Таке наукове бачення категорії інформації вплинуло на формування позицій правової науки. Поділяючи зазначені погляди представників суспільних наук і

наголошуючи на властивостях інформації в міжнародному праві, В.А. Василенко зауважує, що інформація “є соціальним *благом особливого роду* і у порівнянні з іншими благами вона має неминущу, незмінну, постійну універсальну властивість містити в собі відомості про усі суспільні процеси життєзабезпечення” [12, с. 97].

У свою чергу, О.О. Городов, обґрунтовуючи такий підхід до інформації в праві, уточнює його таким положенням: “благо, що представлено інформацією, є благом особливого роду. Воно матеріальне в тому сенсі, що матерія здатна переносити, відображати або утримувати інформацію, і нематеріальне, оскільки не є особливим видом матерії” [11, с. 12].

Ці два боки інформації – матеріальний і нематеріальний, що роблять її благом *sui generis* (особливого роду), проявляють себе в її зв’язку з матеріальними носіями. В доктрині права, як і у доктринах (вченнях, теоріях) інших наук, проблема існування такого зв’язку і до сьогодні є предметом дослідження. В основу її розв’язання покладено науковий підхід щодо існування вільної і пов’язаної інформації, запропонований Л. Бриллюеном [14]. Суттю цього підходу є дослідження інформації з двох принципових позицій: як у її поєднанні з матеріальними носіями, так і без них.

Такою виступає позиція щодо блага, представленого інформацією в якості об’єкта міжнародних правовідносин.

Другим із поширених у науці міжнародного права доктринальних підходів є розуміння об’єкта міжнародних правовідносин в якості суспільних відносин.

Об’єктом правовідносин, на думку прихильників цього підходу (В.Г. Буткевич, В.В. Мицик, О.В. Задорожній), виступають не конкретні блага, а суспільні відносини, з приводу яких склались суб’єктивні права та обов’язки суб’єктів.

Це інший підхід, що дозволяє розглянути відносини, що пов’язані із використанням інформації.

Аргументи на користь цієї позиції зводяться до наступного.

- об’єкт правового регулювання під час переходу від норми права до правовідносин не змінюється, а лише конкретизується. Зокрема, із загальних суспільних відносин, які можуть бути врегульовані правом, виокремлюються конкретні відносини між конкретними суб’єктами;

- саме ці (конкретні) відносини ґрунтуються на правах та обов’язках зазначених суб’єктів;

- різниця між *об’єктом міжнародного права* (система міжнародних відносин) та *об’єктом міжнародних правовідносин* (чітко визначені міжнародні відносини) криється в обсязі відносин, що підлягають регулюванню, у ступені їх індивідуалізації;

- оскільки правовідносини є засобом реалізації норм міжнародного права, засобом впливу норми на об’єкт, то не можна говорити про різні об’єкти або зміну об’єкта в процесі міжнародно-правового регулювання [3, с. 455].

Дотримуючись в цьому питанні позицій української школи міжнародного права, вважаємо за потрібне в контексті нашої теми доповнити цей підхід такими положеннями, що характеризуватимуть розуміння об’єкта міжнародних правовідносин в якості суспільних відносин. У зв’язку з цим варто звернутись до поняття і видів міжнародних інформаційних правовідносин; суб’єктів міжнародних інформаційних правовідносин та змісту міжнародних інформаційних правовідносин.

Звернення представників доктрини міжнародного права до аналізу міжнародних інформаційних правовідносин з використанням запропонованих теорією міжнародного права існуючих концептуальних підходів значною мірою визначає нерозривність зв’язку базових положень і однаковість методологічних підходів до вивчення цієї категорії. Але

разом з тим, варто зазначити, що процес розробки загальноприйнятого визначення міжнародних інформаційних відносин, його змісту і структури ще триває.

Проблема полягає в тому, що на рівні теорії права зарубіжна наука міжнародного права комплексно проблему міжнародних правовідносин не розглядала. В нашій науці висловлювались різні точки зору на цю тему (як загалом на проблему міжнародних правовідносин [15 – 17], так і, зокрема, на проблему міжнародних інформаційних правовідносин [12, с. 96]).

У зв'язку з цим варто висловити наступні міркування щодо міжнародних інформаційних правовідносин:

- міжнародні інформаційні відносини сприяють появі відповідних міжнародних інформаційних правовідносин. Такі міжнародні інформаційні відносини, будучи врегульованими нормами міжнародного права (у певних випадках – сформованими в процесі такого регулювання), становлять міжнародні інформаційні правовідносини;

- міжнародне право регулює не усю сукупність міжнародних інформаційних відносин, а лише найбільш важливі групи суспільних відносин, які мають суттєве значення для суб'єктів міжнародного права. До них варто віднести міжнародні відносини, пов'язані із збором, пошуком, наданням, обміном, виробництвом, поширенням, перетворенням, споживанням і зберіганням інформації. При цьому необхідно зазначити, що не усі відносини, що склались в інформаційній сфері, можуть бути врегульовані міжнародним правом (з причин або недоцільності правового регулювання, або неможливості контролю за нормативними приписами в силу специфіки об'єкта регулювання);

- слід виокремити: *регулятивні і охоронні, матеріальні і процесуальні, абсолютні і відносні* міжнародні інформаційні правовідносини;

- склад міжнародних інформаційних правовідносин залежить від характеру міжнародних відносин;

- структуру міжнародних інформаційних правовідносин становить такі елементи: суб'єкти міжнародних інформаційних правовідносин, об'єкти міжнародних інформаційних правовідносин і зміст міжнародних інформаційних правовідносин (суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів).

Суб'єктом міжнародних правовідносин завжди є суб'єкт міжнародного права. Проте, як зауважує В.Г. Буткевич, не завжди суб'єкт міжнародного права може бути суб'єктом будь-яких міжнародних правовідносин; крім того, стати суб'єктом конкретних міжнародних правовідносин може лише після того, як настали відповідні юридичні факти [3, с. 448]. Це повною мірою відноситься до міжнародних інформаційних правовідносин.

Зміст міжнародних правовідносин становлять суб'єктивні права і обов'язки суб'єкта міжнародних правовідносин. Головним у суб'єктивному праві виступає можливість забезпечення нормою міжнародного права певної дії або утримання від дії (в якості прикладів – зобов'язання держав поширювати екологічну інформацію; інше – утримання від пропаганди війни у зв'язку із її заборонаю). Обов'язки суб'єкта міжнародних правовідносин є визначальними для необхідної поведінки. Реалізувати норму міжнародного права можна тільки через реалізацію суб'єктивного права або виконання суб'єктивних обов'язків учасниками міжнародних правовідносин [3, с. 448].

Такі підходи до об'єкта міжнародних правовідносин – як до блага, з приводу якого склались суб'єктивні права та обов'язки суб'єктів у питанні щодо інформації, а також як до суспільних відносин з приводу використання інформації, відображають загальний стан наукової дискусії щодо питання про об'єкт міжнародних правовідносин. Разом з

тим, вони дають можливість розглянути категорію інформації в міжнародному праві з різних точок зору.

Варто зазначити про те, що є і інші наукові погляди на об'єкт міжнародних правовідносин (зокрема, як на зобов'язання, що випливають з різних правових норм; інтереси держав; сукупність позитивних і негативних дій суб'єктів міжнародного права тощо). Проте вони не набули широкого поширення.

Висновки.

Таким чином, розглянувши питання, пов'язані з доктринальними підходами до категорії інформації в науці міжнародного права, можна зазначити таке:

- категорія інформації в доктрині міжнародного права характеризується з кількох принципових позицій; зокрема, виходячи, по-перше, з того, що саме міжнародне право виступає одним з різновидів інформації, і, по-друге, з позиції об'єкта міжнародних правовідносин;

- різні теоретичні підходи до розуміння об'єкта міжнародних правовідносин надають можливість розглядати інформацію і пов'язані з нею відносини як з позицій категорії “благо”, так і з позиції суспільних відносин, з приводу яких склались суб'єктивні права та обов'язки суб'єктів;

- інформація, що розглядається з позицій категорії “благо”, виступає в якості блага *sui generis* (особливого роду);

- інформація і пов'язані з нею відносини, що розглядаються з позицій суспільних відносин, з приводу яких склались суб'єктивні права та обов'язки суб'єктів, виступають в якості міжнародних інформаційних правовідносин з притаманними їм особливостями;

- підходи до категорії інформації в науці міжнародного права відображають загальний стан наукової дискусії щодо питання про об'єкт міжнародних правовідносин.

Перспективи подальших досліджень. Актуальними, на нашу думку, можуть виступити (у продовження наукової теми – “право як соціальний феномен, що є одним із різновидів інформації”) дослідження власне міжнародного права – як інформації про необхідну поведінку суб'єктів.

Використана література

1. Информация : философский энциклопедический словарь / авт.-уклад. А.Д. Урсул ; гл. редакция : Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
2. Терещенко Л.К. Правовой режим информации : автореф. дис. на соискание ученой степени докт. юрид. наук : 12.00.14 / Л.К. Терещенко ; Фед. гос. науч.-иссл. учр. “Инст. законод. и ср. прав. при Правит. РФ”. – М., 2011. – 55 с.
3. Міжнародне право. Основи теорії : підручник ; за ред. В.Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2002. – 608 с.
4. Мартынов В.В. Семиологические основы информатики / В.В. Мартынов. – Минск : Издательство “Наука и техника”, 1974. – 270 с.
5. Шрейдер Ю.А. Логика знаковых систем / Ю.А. Шрейдер. – М. : “Знание”, 1974, – 64 с.
6. Винер Н. Кибернетика и общество / Н. Винер. – М. : Издательство иностранной литературы, 1958. – 200 с.
7. Шеннон К.Е. Работы по теории информации и кибернетике / К.Е. Шеннон. – М. : Издательство иностранной литературы, 1963. – 832 с.
8. Карнап Р. Значение и необходимость / Р. Карнап. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1959. – 384 с.

9. Полетаев И.А. К определению понятия “информация”. II прагматический аспект. О ценности информации / И.А. Полетаев. – М. : Наука, 1970. – С. 228-239. – (Исследования по кибернетике).
10. Харкевич А.А. О ценности информации / А.А. Харкевич // Проблемы кибернетики. –1960. – № 4. – С. 50-64.
11. Городов О.А. Информационное право / О.А. Городов. – М. : Проспект, 2009. – 256 с.
12. Василенко В.А. Основы теории международного права / В.А. Василенко. – К. : Вища школа, 1988. – 288 с.
13. Жуков Н.И. Информация (философский анализ центрального понятия кибернетики) / Н.И. Жуков. – Минск : “Наука и техника”, 1971. – 165 с.
14. Бриллюэн Л. Наука и теория информации / Л. Бриллюэн. – М., Физматгиз, 1960. – 391 с.
15. Шуршалов В.М. Международные правоотношения / В.М. Шуршалов. – М. : Издательство “Международные отношения”, 1971. – 238 с.
16. Соколов В.А. Теоретические вопросы межгосударственных правоотношений / В.А. Соколов. – Красноярск : Издательство Красноярского университета, 1998. – 208 с.
17. Рубанов А.А. Вопросы теории международных межправовых отношений / А.А. Рубанов // Советское государство и право. – 1991. – №10. – С. 98-105.
18. Клаус Г. Сила слова. Гносеологический и прагматический анализ языка / Г. Клаус. – М. : Прогресс, 1967. – 216 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 002.55:346

БАКЛАН О.В., кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри фінансового та адміністративного права
Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВА СКЛАДОВА ВІДНОСИН У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

***Анотація.** Про теоретико-прикладні питання інформаційно-правового забезпечення відносин у сфері підприємництва.*

***Ключові слова:** інформаційно-правове забезпечення, адміністративно-правове забезпечення, підприємництво, економіка, сфера підприємництва.*

***Аннотация.** О теоретико-прикладных вопросах информационно-правового обеспечения отношений в сфере предпринимательства.*

***Ключевые слова:** информационно-правовое обеспечение, административно-правовое обеспечение, предпринимательство, экономика, сфера предпринимательства.*

***Summary.** On the theoretical and applied issues of information and legal support of relations in the field of entrepreneurship.*

***Keywords:** information and legal support, administrative and legal providing, entrepreneurship, economy, field of entrepreneurship.*

Постановка проблеми. Нині наша країна знаходиться в умовах так званого “перехідного” періоду (який в Україні, на жаль, триває вже третє десятиріччя). У цих умовах діє доведений економічний принцип, обґрунтований науковими дослідженнями (див., наприклад [1 – 4]): чим більше країна відстає економічно, тим більш впливовою має бути роль державного управління (регулювання тощо) у сфері економіки та її матеріальної основи – підприємництва. Зокрема, це, певним чином, стосується і інформаційно-правової складової відносин у сфері підприємництва України, які виникають під впливом публічного управління та пов’язані з формуванням громадської думки як суспільства у цілому, так і окремих верств населення.

Метою статті є дослідження окремих елементів зазначених вище відносин.

Виклад основних положень. За різними міжнародними оцінками за легкістю ведення бізнесу Україна знаходиться лише на початку другої сотні країн світу: індекс інвестиційної привабливості нашої країни за п’ятибальною системою коливається у межах 2,4 – 2,6 бала, за індексом економічної свободи наша країна традиційно залишається у групі країн-аутсайдерів, в рейтингу Світового банку Paying Taxes-2013 (за простотою оподаткування) Україна знаходиться на 165 місці (піднявшись за останній рік на 18 пунктів). Однією з причин такого становища є те, що звичайно спотворює принципи конкуренції та прозорості у сфері підприємництва України, а саме: нестабільність, нечесність, непрозорість та несправедливість регуляторної політики. Так, наприклад, не зважаючи на певні намагання влади щодо поліпшення бізнес-клімату, у тому числі і за допомогою адміністративно-правового та інформаційно-правового забезпечення вітчизняного підприємництва (див., наприклад, закони України “Про регулювання містобудівної діяльності”, “Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій”; створення Фонду підтримки малого інноваційного бізнесу, НАК “Укрсвітлолізинг”; початок роботи української інтегрованої системи трансферу

технологій та ін), слід все ж такі констатувати, що зроблено недостатньо для відчутного зростання сучасної інноваційної складової економіки, а реалізовані заходи були не завжди ефективними через наявність законодавчих перепон (так, наприклад, Рахункова палата підрахувала, що за останні два роки базовий Закон України “Про державні закупівлі” було змінено 17 разів), обмеженість фінансових ресурсів, недобросовісність та неякісність ведення регуляторної політики та ін.

Викладене дає підстави стверджувати, що Україна залишається непривабливою для бізнесу, залучення та захисту інвестицій, країною із низьким рівнем відкритості та прозорості регулювання внутрішнього ринку, із низьким рівнем людського розвитку тощо. І це незважаючи на те, що за геополітичними масштабами, економічним, технологічним, оборонним і науковим потенціалом Україну і донині можна зрівнювати з багатьма розвинутими країнами. Так на початку XXI сторіччя, за певними оцінками, в розрахунку на душу населення природно-ресурсний потенціал України в 1,5 – 2 рази перевищував ресурсний потенціал США, в 4 рази – ФРН, 12 – 15 разів – Японії [5, с. 44]. Крім того, пов’язуючи актуальність теми дослідження з практичною значущістю та корисністю, вважаю за потрібне звернути увагу на беззаперечну обставину або ствердження – що результати будь-яких адміністративних, економічних і соціальних реформ варто оцінювати рівнем добробуту населення країни, за яким Україна, на жаль, посідає одне з останніх місць серед країн Європи.

Враховуючи все вищезазначене, слід підкреслити перманентну **актуальність зазначеного наукового напрямку дослідження**. А саме: суспільні трансформації у вітчизняній сфері підприємництва порушують та зачіплюють різноманітні питання щодо відповідності наявних теоретико-прикладних підходів дослідження суспільно-економічних змін, адже зазначені перетворення характеризувалися специфічними як правовими так і економічними особливостями. Крім цього, теоретично-прикладні дослідження цього наукового напрямку часто змішуються з швидкобажаними рекомендаціями та ідеологічними уподобаннями. Як зазначають В. Барков і Т. Розова, “зберігається давня традиція політичної гри у крайнощі, а також кон’юнктурне ставлення до історичного минулого і сучасних соціально-політичних процесів. Навіть тоді, коли ці процеси охоплюють величезні масштаби, якими, наприклад, були масштаби СРСР, або історичні періоди довжиною в століття” [6, с. 13].

У цьому контексті заслуговує на увагу висновок Клауса Оффе про дилему одночасності політичних та економічних перетворень. Ця дилема робить неможливим застосування підходу, розробленого для дослідження досвіду у таких прикладах як: Західна Європа після Другої світової війни, демократизація в країнах Південної Європи в 70-ті рр. XX ст., руйнування авторитарних режимів у Південній Америці у 1980-ті рр. та інших подібних. Насамперед, в Центральній та Східній Європі на перший план вийшли територіальні проблеми, міграційні процеси, національні конфлікти, інтеграційні процеси тощо. Варто враховувати і те, що найактуальнішою проблемою для України продовжує бути економічно-правова проблема переходу державної власності на засоби виробництва в інші форми власності. Це викликає потребу в упорядкуванні питання щодо створення якісно нового класу підприємців і власників капіталу. Не остання роль у цьому напрямі належить інформаційно-правовому забезпеченню формування громадської думки з цього приводу [7, с. 10].

Таким чином, необхідність науково-теоретичної розробки питань інформаційно-правової складової (взаємозалежності тощо) відносин у сфері підприємництва між органами публічного управління та громадськістю в Україні зумовлена:

- недостатністю системних комплексних та галузевих наукових досліджень і науковообґрунтованої фундаментальної теорії адміністративного та інформаційного права стосовно зазначеної проблематики;

- потребами юридичної практики правозастосування і необхідністю розвитку законодавства щодо адміністративно-правового та інформаційно-правового регулювання у сфері підприємництва.

У цьому ж сенсі варто підкреслити, що принциповою “вітчизняною” перепорою в об’єктивному усвідомленні зазначеної проблематики є те, що ринковоорієнтована економіка і стала демократія можуть бути нарешті запроваджені у нашій країні. З одного боку, ненав’язування суспільству України ззовні (як зі сходу так і з заходу) економічних моделей розвитку та варіантів демократичних трансформацій, також декларативне гарантування міжнародними відносинами взаємозалежності впродовж тривалого часу. З іншого боку, об’єктивному усвідомленню та розв’язанню зазначеної проблематики заважає її різне сприйняття у різних регіонах України. Провідне місце у цьому напрямі об’єктивного сприйняття зазначених сучасних тенденцій у сфері підприємництва у нинішній період розвитку країни як органами публічного управління, так і громадськістю належить інформаційно-правовому забезпеченню формування громадської думки.

Економіка (підприємництво тощо), що виникла на початку 90-х рр. ХХ століття як у Східній Європі, так і в Україні, є “політичним капіталізмом”, насадженим реформаторською елітою. Проте легітимність цього процесу залежна від ступеня довіри до самих політичних еліт, тобто за умов отримання ними від населення демократичного мандата на проведення реформ та взяття на себе зобов’язань підзвітності населенню. Але такий мандат може бути отриманий демократичним шляхом. Ситуація виявляється парадоксальною – можливість економічних перетворень залежить від інституціалізованої демократії, умови для якої ці перетворення самі мають створювати [7, 10 – 13].

Врахування специфіки інформаційно-правової складової (взаємозалежності) відносин у сфері підприємництва між органами публічного управління та громадськістю у сучасний період розвитку змушує дещо удосконалити наявний теоретико-прикладний інструментарій. Тому слід зазначити, що сама потреба в його удосконаленні повинна відігравати не останню роль в сучасних перспективах розвитку теорії як економічної науки, так і адміністративного та інформаційного права. Передусім ідеться про перегляд теорій модернізації та демократизації, що розвивалися впродовж останніх п’ятдесяти років. Вчені виокремлюють кілька етапів розвитку цих теорій, що відображають певну теоретичну та практичну заангажованість дослідників, пов’язану з відповідними суспільно-політичними процесами, досліджуваними ними (див., наприклад [8 – 11]).

У даному контексті варто відмітити, що особливістю розвитку теорій демократизації наприкінці ХХ століття стала вимога пошуку теоретичного синтезу, покликаного подолати недоліки попередніх підходів шляхом їх поєднання. Внаслідок цього встановилася відносна рівновага між структурною та процедурною парадигмами. Що практично підтверджує В. Меркель: “щоб точно виміряти коридор можливостей, не можна обійтися без системних, культуралістських та структуралістських теорій. Лише точний аналіз умов з усіх цих різних теоретичних точок зору дасть нам достатнє уявлення про можливості дій в кожному випадку трансформації” [12, с. 82].

За останні сто років у цивілізованих країнах з капіталістичним способом виробництва та підприємництва, де контроль над капіталом здійснюють переважно власники засобів виробництва і головною метою є отримання максимального прибутку, використовуються дві концепції економічної ролі держави: кейнсіанство і лібералізм [5, с. 28-30]. Представлені економічні теоретичні концепції капіталістичного способу

виробництва, починаючи із загальної теорії Дж. М. Кейнса, на відміну від засновників класичної школи та неокласиків розглядають національну економіку як поєднання не одного, а двох начал: 1) конкурентного ринку на основі приватної власності, включаючи монополію; 2) регулюючої ролі держави. Зазначене яскраво демонструють дані порівняльної таблиці.

Основні форми і методи державного регулювання капіталістичної економіки

Кейнсіанство	Неолібералізм
а) жорстка податкова політика, включаючи прогресивно зростаючі податкові ставки на доходи підприємців; б) збільшення бюджетних витрат на стимулювання виробництва, включаючи створення потужного державного сектору економіки, а також на соціальні й регіональні програми; в) збільшення бюджетного дефіциту в період економічного спаду для стимулювання попиту; г) стимулювання зростання реальних інвестицій, особливо у високоефективній й наукомісткій виробництві, і зменшення різних форм заощаджень, не пов'язаних з економічним зростанням; д) жорсткі адміністративні заходи, спрямовані на обмеження монополізму та регулювання ринку в інтересах більшості населення (різноманітні форми пільг, заборон, ліцензування, квотування, сертифікації тощо); ж) підтримка ефективного (національного) виробника.	а) ліберальна податкова політика; б) скорочення і взагалі мінімізація бюджетних витрат як на економіку (в т.ч. урізання до мінімуму різних дотацій, субсидій як у регіонах, так і в галузях економіки, включаючи сільське господарство тощо), а також на соціальні потреби (перехід освіти, охорони здоров'я, комунального господарства, дошкільних установ і навіть пенсійної системи на ринкові відносини і т.п.); в) неприпустимість в принципі бюджетного дефіциту; г) скасування будь-яких адміністративних обмежень, що заважають свободі конкуренції та підприємницькій діяльності; д) свобода пересування капіталу як усередині країни, так і між країнами; ж) повна лібералізація овнішньоекономічної діяльності. Ліквідація неефективних виробництв, у т.ч. через систему банкрутств.

У цьому контексті слід зазначити, що для кейнсіанства (і його варіантів) характерно те, що держава в особі компетентних регуляторних органів є активним і рівноправним економічним суб'єктом ринку. Головне завдання державного (адміністративно-правового зокрема) регулювання національної економіки – підтримка й формування ефективного попиту з метою забезпечення сталого помітного економічного зростання, в тому числі й захист доходів населення та вітчизняних підприємців тощо.

Концепція лібералізму навпаки в різних його формах, включаючи такий модний нині напрям, як монетаризм, має генетичний зв'язок з теорією вільного ринку, вільної конкуренції А. Сміта і А. Маршалла. Представники цього напрямку вважають корисним мінімізувати адміністративно-правовий вплив на підприємництво, не схвалюють його

глибоке проникнення в ринкову економіку, не допускають широкого втручання державних органів у будь-які сфери (галузі) промисловості та підприємництва. Держава, на їхню думку, в цілому необхідна, але роль її в економічному розвитку не визначальна. Прихильники різних концепцій лібералізму бачать економічну роль держави лише в нагляді за дотриманням законодавства щодо функціонування ринкової економіки.

Варто підтримати висновок, який підводять П.С. Єщенко і А.Г. Арсеєнко [5, с. 30], що жодна з цих концепцій у реальній економічній практиці в чистому вигляді ніколи не застосовується, оскільки життя є завжди складнішим і різноманітнішим будь-які теоретичні концепції.

Аналізуючи макроекономічні показники, що згадані на початку статті, можна також підсумувати, що для України, як і для колишніх держав соціалістичного табору, інституційне будівництво більшою мірою вдається реконструювати як процес вибору політичного рішення. Останнє розглядають передусім як вибір системи правління із співвідношенням сил між демократичною опозицією та елітами старого режиму, що змінюється під час зміни системи. Враховуючи таку специфіку, для аналізу українських суспільно-політичних перетворень варто підтримати тих дослідників, які стверджують, що цілком прийнятним виявляється теорія акторів (у розумінні дослідників – головних дійових осіб), звичайно, доповнена аналізом контекстуальних (соціокультурних та історичних) умов [13 – 15]. Додатковим аргументом на її користь є і те, що в колишніх постсоціалістичних країнах відрив між політичними елітами та широкими верствами громадськості зазвичай значний, що нагадує латиноамериканські політичні устрої. Участь широких верств громадськості, переважно ситуативна, посилюється під час критичних політичних періодів, після чого спостерігається падіння політичної активності громадян. Яскравим прикладом такої участі широких верств у політичному процесі стали “помаранчеві” події кінця 2004 – початку 2005 років, коли під тиском широких верств відбулась зміна українського державного керівництва, а також нинішні події Євромайдану. Водночас, сам “спалах” активності “помаранчевих” подій 2004 – 2005 років не спричинив помітного зростання ступеня самоорганізації громадян, а згас після стабілізації суспільно-політичного процесу.

Визнання слабкості і недорозвиненості громадянського суспільства в постсоціалістичних країнах вже стало звичною справою сучасних політологічних, правових і соціальних досліджень. Втім, розвиток громадянського суспільства виявляється неодмінною умовою розвитку і зміцнення демократичних інституцій постсоціалістичних країн. Враховуючи цю обставину, аналіз динаміки становлення громадянського суспільства під час демократизації суспільно-політичного життя набуває особливого значення. Можна погодитися з думкою [13] про те, що це повною мірою стосується і демократичних перетворень в Україні, зокрема, і сфери підприємництва тощо.

Варто також підтримати думку [16] про те, що виявляється неадекватним просте перенесення західних моделей облаштування суспільно-політичного життя, оскільки воно не враховує 1) історико-культурної специфіки східноєвропейських країн та 2) поточних змін у механізмах функціонування сучасних демократій, де в останні десятиліття дістав вираження новий комплекс проблем, наприклад, в різних галузях соціальної політики, навколишнього середовища, у сфері підприємництва тощо, а також варто враховувати послаблення демократичного представництва, рівень корупції тощо. Загострення старих і поява нових проблем у розвинених демократіях набула формулювання у концепції “суспільства ризику”, яка була покликана врахувати принципово нові умови і особливості соціальних процесів за умов Другого або Пізнього Модерну [16].

Справедливим представляється і те, що для України, як і інших постсоціалістичних держав, проблема переходу до демократії та соціально-орієнтованої економіки (чесного підприємництва також) ускладнюється, стаючи комплексом задач, пов'язаних з низкою специфічних ризиків. Мається на увазі таке.

Перший ризик дістає вираження у дефіциті адекватних передумов. Передусім ідеться про дефіцит права, що створює простір для “тіньового” сектору, сприяючи поширенню корупції. Слід також зазначити і про наявність дефіциту знань та інформації щодо політики трансформації, що пов'язано з теоретичною нез'ясованістю особливостей переходу від соціалізму до ліберальної демократії в політичній теорії.

По-друге, зміни соціальних і політичних інституцій зумовлюють ризик прийняття управлінських рішень.

По-третє, оскільки соціальні інновації здійснюються шляхом запозичення західних зразків, існує ризик браку адекватних правових форм та засобів [13].

Узагальнено можна і варто стверджувати, що успішний перехід від авторитаризму до демократії здійснюється шляхом виокремлення кількох послідовних фаз: лібералізації, демократизації та консолідації. Кожна з цих фаз являє собою ідеальний тип, якому властиві певні характерні риси (див., наприклад [17, с. 40]).

Висновки.

Підсумовуючи результати проведеного лаконічного аналізу, слід відмітити, що одною з визначальних особливостей інформаційно-правової складової відносин у сфері підприємництва у сучасний період є те, що цим відносинам властива одночасність політичних та економічних змін, чого, наприклад, не було під час становлення демократії в країнах Західної Європи. Додатковим чинником, що ускладнює перехід до сталої демократії та соціальноорієнтованої економіки (чесного підприємництва також) є нерозвиненість та невизначеність громадянського суспільства, а також нав'язування як певних економічних моделей розвитку, так і варіантів демократичних трансформацій громадськості та суспільству України ззовні (як зі сходу, так і з заходу). Зазначене в Україні відбувається поряд з певними вадами та перепонами щодо об'єктивного та однакового усвідомлення та розв'язання зазначеної проблематики в різних регіонах України (різних верств населення тощо).

З іншого боку, здійснюючи аналіз ролі державного впливу (господарсько-правового, адміністративно-правового, інформаційно-правового) на підприємництво, доречно звернутися до досвіду державного регулювання економіки й підприємницької діяльності в індустріальних країнах, де процеси державного втручання в економіку відбуваються протягом тривалого часу (див., наприклад [18, с. 122-173]).

Використана література

1. Акімова І.М. Проблеми української економіки: внутрішні суперечності чи результат світової фінансової кризи? : матер. експ. диск., 17 жовт. 2008 р. / І.М. Акімова ; за заг. ред. В.Є. Воротіна, Я.А. Жаліла. – К. : НІСД, 2008. – С. 30-35.
2. Бураковський І.В. Проблеми української економіки: внутрішні суперечності чи результат світової фінансової кризи? : матер. експ. диск., 17 жовт. 2008 р. / І.В. Бураковський ; за заг. ред. В.Є. Воротіна, Я.А. Жаліла. – К. : НІСД, 2008. – С. 42-45.
3. Легеза Я.О. Державне управління за умов трансформації владних відносин // Політологічний вісник. – 2007. – Вип. 24. – С. 212-224.
4. Юлдашев О.Х. Проблеми вдосконалення державної регуляторної політики в Україні : монографія / О.Х. Юлдашев. – К. : МАУП, 2005. – 336 с.

5. Єщенко П.С. Нова *парадигма розвитку економіки* – настійливе веління нашого часу / П.С. Єщенко, А.Г. Арсеєнко // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 2. – С. 28-47.
6. Розова Т.В., Барков В.Ю. Специфика становления гражданского общества в Украине. – Одесса : “Юридична література”, 2003. – 336 с.
7. Офффе К. Дилемма одновременности: демократизация и рыночная экономика в Восточной Европе. Повороты истории. Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей : в 2 т. – Т. 2. – СПб.-М.-Берлин : Европейский университет в Санкт-Петербурге, 2003. – 368 с.
8. Парсонс В. Публічна політика. Вступ до теорії й практики аналізу політики ; [пер. з англ.]. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – 549 с.
9. Парсонс Т. Система современных обществ ; [пер. с англ.]. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
10. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А. Пшеворский. – М. : РОССПЭН, 2000. – 320 с.
11. Фінклер Ю.Е. Мас-медіа та влада : технологія взаємин. – Львів : Аз-Арт, 2003. – 212 с.; Цаллер Д. Происхождение и природа общественного мнения. – М. : Институт фонда “Общественное мнение”, 2004. – 559 с.
12. Меркель В. Теории трансформации. Структура или актор, система или действие? Повороты истории. Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей : в 2 т. – Т.1. – СПб.-М.-Берлин : Европейский университет в Санкт-Петербурге, 2003. – С. 55-88.
13. Легеза Я.О. Особливості взаємодії громадської думки та влади в Україні : дис. на здобуття наукового ступеня канд. наук з політ. культури і ідеології : 23.00.03 / Яніна Олександрівна Легеза. – К., 2008. – 177 с.
14. Куглер Ричард Л. Национальная безопасность в условиях глобализации хаотического мира: действия США и Европы. Единство Запада и трансатлантическая безопасность – перед лицом испытаний. – Центр им. Маршалла, 2002. – № 4. – С. 24-36.
15. Купцов А. Манипулятивная составляющая социального взаимодействия в контексте политического маркетинга // Социология : теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 2. – С. 27-36.
16. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
17. O’Donnell G., Schmitter P., Whitehead L. Transitions from Authoritarian Rule. – Baltimore, London : 1986. – 345 p.
18. Баклан О.В. Адміністративно-правове регулювання у сфері підприємництва : теоретико-правовий аспект : монографія / О.В. Баклан. – К. : Магістр-XXI сторіччя, 2011. – 336 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

І н ф о р м а ц і й н е   з а к о н о д а в с т в о

УДК 340.113(65.012.8)

ГЛАДКІВСЬКА О.В., кандидат фізико-математичних наук,
старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник НДПП НАПрН України

**ІНФОРМАЦІЯ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ: ПРОБЛЕМА
НЕУЗГОДЖЕНОСТІ ТЕРМІНОЛОГІЇ**

***Анотація.** Досліджено поняття “таємна інформація”, “секретна інформація” в інформаційному законодавстві України та в міжнародних угодах щодо захисту таємної інформації.*

***Ключові слова:** захист інформації, інформація з обмеженим доступом, таємна інформація, секретна інформація, ступені секретності.*

***Аннотація.** Исследованы определения понятий “тайная информация”, “секретная информация” в информационном законодательстве Украины и в международных соглашениях о защите секретной информации.*

***Ключевые слова:** защита информации, информация с ограниченным доступом, тайная информация, секретная информация, степени секретности.*

***Summary.** Secret information definition was explored in Informational Legislation of Ukraine and in international agreements on the information protection was explored.*

***Keywords:** information protection, limited access information, secret information, classified information.*

Постановка проблеми. З подальшим розширенням міжнародної співпраці України питання захисту інформації з обмеженим доступом стають дедалі актуальнішими. Додержання прав та свобод людини, встановлених Конституцією та законами України, також тісно пов’язані із захистом інформації з обмеженим доступом. У статті автора [1] було здійснено дослідження понять “захист інформації”, “охорона інформації”, “інформація з обмеженим доступом”, забезпечення доступу до інформації та її захисту в Законі України “Про інформацію” і його відповідності міжнародним стандартам, а також аналіз висвітлених у відкритих джерелах ратифікованих Україною міжнародних угод щодо захисту інформації з обмеженим доступом. Так як таємна інформація є різновидом інформації з обмеженим доступом, то продовження дослідження пов’язане з дослідженням понять “таємна інформація” та “секретна інформація”, а також з розглядом питання аналізу правового елемента системи захисту інформації в частині ратифікованих Україною міжнародних угод щодо захисту таємної інформації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання захисту інформації, у тому числі її правового, організаційного й технічного елементів, висвітлені в [2], комплекс питань щодо проблем забезпечення адміністративно-правового захисту різних видів інформації розглядається в [3], питання регулювання інформації з обмеженим доступом – в [4], аналіз та оцінка законодавства провідних країн світу – в [5] та в ін.

Метою статті є визначення понять, які стосуються інформації з обмеженим доступом, зокрема понять “таємна інформація”, “секретна інформація”, а також аналіз висвітлених у відкритих джерелах ратифікованих Україною міжнародних угод щодо захисту таємної інформації.

Виклад основних положень. Згідно зі ст. 20 Закону України “Про інформацію” (в ред. від 13.01.11 р.) “за порядком доступу інформація поділяється на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом. Будь-яка інформація є відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом” [6]. Згідно зі ст. 21 цього ж Закону “Інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація”. Проаналізуємо визначення різновиду інформації з обмеженим доступом “таємна інформація”.

Ст. 1 Закону України “Про державну таємницю” надає таке визначення: “Державна таємниця (далі також – *секретна* інформація) – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою” [7]. Слід зазначити, що в роботі [2, с. 67] наведено вказане визначення зі слухною заміною терміна “секретна інформація” на термін “таємна інформація”.

Згідно з ч. 1 ст. 8 Закону України “Про доступ до публічної інформації” таємна інформація – це “інформація, доступ до якої обмежується відповідно до частини другої статті 6 цього Закону, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству і державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю” [8].

У Юридичній енциклопедії [9] також надається визначення терміна “таємна інформація” (“таємна інформація – інформація, що містить відомості, які становлять державну та іншу передбачену законом таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству і державі”), а визначення терміна “секретна інформація” відсутнє.

У сучасному тлумачному словнику російський термін “секретная информация” перекладено як “секретна інформація”, а не як “таємна інформація”: “Секретная информация [secret information; *секретна* інформація] – информация с ограниченным доступом, которая содержит сведения, составляющие предусмотренную законом тайну и доступ к которой определен правовыми нормами” [10, с. 393]. Термін “секретність” наявний і в українській версії тезауруса EUROVOC [11, с. 223]. Визначення терміна “секретна інформація” наведено також у словнику [12].

За період дослідження цього питання було опрацьовано висвітлені у відкритих джерелах ратифіковані Україною міжнародні угоди щодо захисту таємної інформації [13 – 34]. В Таблиці 1 наведена необхідна для дослідження інформація щодо вказаних міжнародних угод, а саме – їх назви, визначення термінів “секретна інформація”, “таємна інформація”, “державні секрети” та ступені секретності інформації.

Як видно із Таблиці 1, угоди [13 – 28, 33] – про охорону інформації, угоди [29 – 32, 34] – про її захист. В [1] було зроблено висновок, що поняття “захист інформації” та “охорона інформації” слід вживати в одному розумінні. Зазначимо, що в [35] на основі аналізу Конституції України, національного законодавства та міжнародних актів з прав людини висловлена аналогічна думка щодо практичного застосування цих понять: “Терміни “захист” та “охорона” у нормативному матеріалі вживаються як синоніми чи подібні за значенням поняття стосовно мети, завдань, методів та суб’єктів забезпечення прав і можуть використовуватись у практиці як ідентичні поняття”. Оскільки в українській версії тезауруса EUROVOC наводиться лише термін “захист інформації” [11, с. 225, 228], то рекомендується саме йому надавати перевагу.

Таблиця 1

Ратифіковані міжнародні угоди про захист таємної/секретної інформації

№	Назва угоди	Визначення основних термінів	Ступені секретності
1	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Албанія про взаємну охорону секретної інформації [13].	<i>Секретна інформація</i> - будь-який вид відомостей незалежно від їх форми, характеристик, а також засобів передачі, які засекречені відповідно до національного законодавства держав Сторін і які в інтересах національної безпеки та згідно з національним законодавством держав Сторін потребують охорони від несанкціонованого доступу.	Особливої важливості. Цілком таємно. Таємно.
2	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Соціалістичної Республіки В'єтнам про взаємну охорону секретної інформації [14].	<i>Секретна інформація</i> - інформація, що засекречена і підлягає охороні відповідно до національного законодавства держав Сторін і цієї Угоди і несанкціоноване розповсюдження якої може завдати шкоди державній безпеці та інтересам держав Сторін.	Особливої важливості. Цілком таємно. Таємно.
3	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Вірменія про взаємну охорону секретної інформації [15].	<i>Секретна інформація</i> - відомості, виражені в будь-якій формі, що захищаються відповідно до законодавства держав Сторін, передані в порядку, встановленому кожною із Сторін і цією Угодою, а також створені в процесі співробітництва Сторін.	Особливої важливості. Цілком таємно. Таємно.
4	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Грузії про взаємну охорону секретної інформації [16].	<i>Секретна інформація</i> - інформація в будь-якій формі (документи, вироби, речовини, фізичні поля і т. п., на/в яких інформація міститься або може бути записана), що засекречена відповідно до законодавства держав Сторін, положень цієї Угоди і підлягає захисту від несанкціонованого доступу і поширення.	Особливої важливості. Цілком таємно. Таємно.
5	Угода між Урядом України та Урядом Китайської Народної Республіки про взаємну охорону секретної інформації [17].	<i>Секретна інформація</i> - інформація в будь-якій формі, будь-які документи, матеріали, вироби або об'єкти, що були засекречені відповідно до юридичних процедур, встановлених законами та іншими нормативно-правовими актами обох держав, та захищаються від несанкціонованого доступу, а також інформація, яка була засекречена відповідно до стандартів, спільно сформульованих обома Сторонами у процесі їх співробітництва.	Особливої важливості. Цілком таємно. Таємно.
6	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Латвійської Республіки про взаємну охорону секретної інформації [18].	<i>Секретна інформація</i> - інформація, документ або матеріал, що містить державну таємницю, зокрема військову, політичну, економічну, наукову, технічну або будь-яку іншу інформацію, що включена до переліку відомостей, що становлять державну таємницю, погодженого відповідно до національного законодавства держав Сторін, і втрата або несанкціоноване розкриття якої може завдати шкоди національній безпеці, економічним або політичним інтересам держав Сторін.	Особливої важливості. Цілком таємно. Таємно.

7	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Екваторіальна Гвінея про взаємну охорону секретної інформації [19].	<i>Секретна інформація</i> - будь-який вид даних незалежно від їх фізичної форми, характеристик, а також засобів передачі, що засекречені відповідно до національного законодавства, стандартів інформаційної безпеки держав Сторін ... і які в інтересах національної безпеки та згідно з національним законодавством держав Сторін підлягають охороні від несанкціонованого доступу.	Цілком таємно. Таємно.
8	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про взаємну охорону секретної інформації [20].	<i>Секретною інформацією</i> в розумінні цієї Угоди є інформація, яка незалежно від форми і способу її вираження, а також у ході її опрацювання підлягає охороні від несанкціонованого розповсюдження згідно з чинним законодавством держав кожної із Сторін.	Цілком таємно. Таємно.
9	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про взаємну охорону секретної інформації [21].	<i>Секретна інформація</i> - інформація в будь-якій формі (документи, вироби, речовини, фізичні поля і т. і., на (в) яких інформація міститься або може бути записана), що засекречена відповідно до законодавства держав Сторін, положень цієї Угоди і підлягає захисту від несанкціонованого доступу і поширення.	Цілком таємно. Таємно.
10	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Туркменістану про взаємну охорону секретної інформації [22].	<i>Секретна інформація</i> - інформація у будь-якій формі, яка в інтересах національної безпеки держав Сторін згідно з їх чинним законодавством підлягає охороні від несанкціонованого доступу і засекречена відповідним чином, включаючи ту, що створена спільно організаціями Сторін у рамках співробітництва та засекречена на основі чинного законодавства держав Сторін та спільно погоджених критеріїв.	Цілком таємно. Таємно.
11	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Демократичної Соціалістичної Республіки Шрі-Ланка про взаємну охорону секретної інформації [23].	<i>Секретна інформація</i> - будь-який вид даних незалежно від їх фізичної форми, характеристик, а також засобів передачі, що засекречені відповідно до національного законодавства Сторін... і які в інтересах національної безпеки та згідно з національним законодавством Сторін потребують охорони від несанкціонованого доступу.	Цілком таємно. Таємно.
12	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Естонської Республіки про взаємну охорону секретної інформації [24].	<i>Секретна інформація</i> - інформація та матеріали незалежно від форми, природи та способу передачі, яким надано певний рівень секретності, а також які в інтересах національної безпеки та згідно з національним законодавством держав Сторін підлягають охороні від несанкціонованого доступу.	Особливої важливості. Цілком таємно. Таємно. Для службового користування.
13	Угода між Україною та Республікою Індія про взаємну охорону секретної інформації [25].	<i>Секретна інформація</i> - інформація з обмеженим доступом у будь-якій формі та будь-які документи, вироби, речовини або фізичні поля, на/в яких інформація міститься або може бути записана, яка в інтересах національної безпеки Сторін відповідно до їх національного законодавства підлягає охороні від несанкціонованого доступу і засекречена відповідним чином, включаючи спільно створену організаціями Сторін у рамках співробітництва і засекречену на основі національного законодавства Сторін і спільно погоджених критеріїв.	Особливої важливості. Цілком таємно. Таємно. Для службового користування.

14	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Грецької Республіки про взаємну охорону секретної інформації у сфері оборони [26].	<i>Секретна інформація у сфері оборони</i> означає будь-яку секретну одиницю, будь то усне або письмове повідомлення секретного змісту, або електричну чи електронну (технічну) передачу секретного повідомлення, або секретний матеріал, які стосуються військової або військово-технічної галузі.	Особливої важливості. Цілком таємно. Таємно. Для службового користування.
15	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Чеської Республіки про охорону секретної інформації [27].	<i>Секретна інформація</i> - інформація та матеріали незалежно від їх форми, природи та способу передачі, яким встановлені певні ступені обмеження доступу та надані відповідні грифи обмеження доступу і які в інтересах національної безпеки та згідно з національним законодавством держав Сторін підлягають охороні від несанкціонованого доступу.	Особливої важливості. Цілком таємно. Таємно. Для службового користування.
16	Угода між Урядом України та Урядом Італійської Республіки про взаємну охорону секретної інформації [28].	<i>Секретна інформація</i> - інформація, відображена в будь-якій формі, що охороняється відповідно до вимог чинного законодавства та інших нормативно-правових актів держав Договірних Сторін та передана в порядку, встановленому кожною із Договірних Сторін і цією Угодою, несанкціоноване поширення якої може завдати шкоди безпеці та інтересам України і Італійської Республіки.	Особливої важливості. Цілком таємно. Таємно. Підлягає поведженню як з інформацією з грифом секретності “Таємно”.
17	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Казахстан про взаємний захист секретної інформації [29].	<i>Секретна інформація</i> - відомості, які становлять державну таємницю, виражені в будь-якій формі, що захищаються відповідно до законодавств держав Сторін, передані в порядку, встановленому кожною із Сторін і цією Угодою, а також створені в процесі співробітництва Сторін, несанкціоноване поширення яких може завдати шкоди безпеці й інтересам України і Республіки Казахстан.	Особливої важливості. Цілком таємно. Таємно.
18	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова про взаємний захист секретної інформації [30].	<i>Секретна інформація</i> - відомості, виражені в будь-якій формі, що захищаються відповідно до законодавства держав кожною зі Сторін, передані в порядку, встановленому кожною зі Сторін і цією Угодою, а також створені в процесі співробітництва Сторін, розголошення яких може завдати шкоди безпеці та інтересам України та (або) Республіки Молдова.	Особливої важливості. Цілком таємно. Таємно.
19	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Узбекистан про взаємний захист таємної інформації [31].	<i>Таємна інформація</i> - інформація у будь-якій формі та будь-які документи, вироби, речовини або фізичні поля, на/в яких інформація міститься або може бути записана, які в інтересах національної безпеки держав Сторін згідно з їх чинним законодавством підлягають захисту від несанкціонованого доступу і засекречені відповідним чином.	Особливої важливості. Цілком таємно. Таємно.
20	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про взаємний захист таємної інформації [32].	<i>Таємною інформацією</i> у розумінні цієї Угоди є факти, об'єкти або відомості незалежно від форми їх представлення, які в державних інтересах підлягають збереженню в таємниці.	Цілком таємно. Таємно. Підлягає поведженню згідно з додат. до цієї Угоди.

21	Угода між Урядом України та Урядом Французької Республіки про взаємну охорону таємної інформації та матеріалів [33].	<i>Таємна інформація</i> - будь-яка інформація, зміст якої є таємним, незалежно від форми, у якій вона подана, та способу її передачі.	Цілком таємно. Таємно.
22	Угода між Україною та Республікою Білорусь про взаємне забезпечення захисту державних секретів [34].	<i>Державні секрети</i> - відомості, віднесені відповідно до законодавства України або Республіки Білорусь до державної таємниці, передані один одному і (або) отримані в процесі двостороннього співробітництва.	Особливої важливості. Цілком таємно. Таємно.

В угодах [13 – 30] йдеться про секретну інформацію, в угодах [31 – 33] – про таємну інформацію, а в угоді [34] – про державні секрети, і у всіх наведених міжнародних угодах визначення основних термінів різні. Це пов'язано з тим, що в рамках міжнародних угод можуть встановлюватись особливі визначення і критерії віднесення інформації до таємної та цілі її захисту.

Як роз'яснено в [4], для вирішення питань забезпечення режиму секретності інформації на території іншої держави існують, як правило, два шляхи. По-перше, визначають відповідність ступенів секретності інформації в різних державах, і, відповідно, інша держава забезпечує захист переданої їй таємної інформації режимами секретності за її національним законодавством. По-друге, безпосередньо міжнародним договором визначають правовий режим обмеження доступу та особливі вимоги до захисту інформації з певним ступенем секретності. Держава, якій передано таємну інформацію, забезпечує її захист відповідно до режиму обмеження доступу, визначеного нормами міжнародного договору, що можуть відрізнятися від норм, передбачених національним законодавством.

Згідно зі ст. 1 Закону України “Про державну таємницю” *ступінь секретності* (“особливої важливості”, “цілком таємно”, “таємно”) – категорія, яка характеризує важливість секретної інформації, ступінь обмеження доступу до неї та рівень її охорони державою; *гриф секретності* – реквізит матеріального носія секретної інформації, що засвідчує ступінь секретності даної інформації [7].

У проаналізованих угодах відповідно до національного законодавства кожної із держав указано такі ступені секретності інформації та відповідні цим ступеням грифи секретності для її носіїв: в угодах [13 – 18, 28 – 31, 34] – “особливої важливості”, “цілком таємно”, “таємно”; в угодах [19 – 23, 32, 33] – “цілком таємно”, “таємно”, в угодах [24 – 27] – “особливої важливості”, “цілком таємно”, “таємно”, “для службового користування”. Окрім цього, в угоді [28] вводиться гриф секретності “підлягає поводженню як з інформацією з грифом секретності “таємно”, а в угоді [32] – “підлягає поводженню згідно з додатком до цієї Угоди”. Угоди [28, 32] є прикладом одночасного застосування двох підходів до забезпечення режиму секретності інформації, що передається іншій державі.

В Україні законодавчо визначено лише три ступені секретності, як вказано вище, а гриф “для службового користування” застосовано для позначення матеріальних носіїв інформації, які містять “конфіденційну інформацію, що є власністю держави”, хоча така категорія інформації з обмеженим доступом зараз не передбачена законами України “Про інформацію” та про “Про доступ до публічної інформації”. Замість цього терміна Законом України “Про доступ до публічної інформації” запроваджено новий термін “службова інформація”, незважаючи на концептуальну різницю між ними.

Зі словників української мови: “секрет”і – “те, що не підлягає розголошенню, що приховується від інших; таємниця” [36]; “таємний” – “тайный, секретный” [37]. У перекладі з англійської мови маємо наступне – “secret – секрет, таємниця” [38, с. 449]. Як бачимо, терміни “секрет”, “таємниця” є синонімами, отже, словосполучення “таємна інформація” та “секретна інформація” слід вживати в одному розумінні.

У примірнику Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про взаємну охорону секретної інформації російською мовою [39] грифам секретності “совершенно секретно”, “секретно” відповідають грифи “цілком таємно”, “таємно” відповідно, тобто так, як у Законі України “Про державну таємницю”. За аналогією було б логічно вживати термін “таємна інформація”, а не “секретна інформація”.

Терміну “таємна інформація” надається перевага, як вказувалось вище, в [2, с. 67] та в деяких інших роботах. У [40] вказано таке: “Ми вважаємо, що “секрет” і “таємниця” – це однакові за змістом слова, тому для того, щоб не виникало у зв’язку з цим розбіжностей, доцільно використовувати єдину термінологію. У законодавстві України потрібно замінити слово “секрет” на слово “таємниця”. ...Словосполучення “секретна інформація” доцільно замінити на “таємна інформація”. Але тоді логічно було б замінити і словосполучення “гриф секретності”, “ступінь секретності” тощо на “гриф таємності”, “ступінь таємності” відповідно.

Отже, і в законодавстві України, і в міжнародних угодах, і в наукових публікаціях є значні розбіжності у визначенні, застосуванні та перекладі термінів “таємниця”, “секрет”, “секретність”, “таємна інформація”, “секретна інформація”, “гриф секретності”, “гриф таємності”, “ступінь секретності”, “ступінь таємності” тощо. Для усунення термінологічної невизначеності доцільно вдосконалити словникову базу інформаційного права, зокрема:

- розробити англо-російсько-український тлумачний словник з інформаційного права з обов’язковим указанням для кожного терміна першоджерел визначення;

- активізувати роботу щодо оновлення, поповнення та вдосконалення української версії (як електронної, так і друкованої) тезауруса EUROVOC, особливо його розділів “Право”, “Міжнародні відносини”, “Європейські співтовариства”, “Освіта, комунікації”.

Висновки.

Проведений аналіз основних нормативно-правових актів, які регулюють інформаційні відносини, а також ратифікованих Україною міжнародних угод щодо захисту таємної інформації та наукових публікацій за темою дослідження дозволяє стверджувати:

- поняття “таємна інформація” та “секретна інформація” слід вживати в одному розумінні – як синоніми, і для уникнення розбіжностей доцільно надати перевагу одному з них, а саме – терміну “таємна інформація”;

- назріла потреба вдосконалити словникову базу інформаційного права, зокрема, шляхом розроблення англо-російсько-українського словника з інформаційного права та вдосконалення української версії тезауруса EUROVOC.

Подальші дослідження будуть спрямовані на визначення та аналіз інших проблемних термінів інформаційного законодавства України.

Використана література

1. Гладківська О.В. Забезпечення доступу до інформації та її захисту : термінологічний аспект // Інформація і право. – 2013. – № 2(8). – С. 17-25.

2. Гуцалюк М.В. Організація захисту інформації : навчальний посібник / М.В. Гуцалюк. – [2-е вид., перероб. та доп.]. – К. : Альтерпрес, 2011. – 308 с.
3. Настюк В.Я. Адміністративно-правовий захист інформації : проблеми та шляхи вирішення : монографія / В.Я. Настюк, В.В. Белевцева. – Х. : “Право”, 2013. – 128 с. – (Ред. журн. “Право України”).
4. Кормич Б.А. Інформаційне право : підручник / Б.А. Кормич. – К. : Бурун і К, 2011. – 334 с.
5. Василенко Д.П. Законодавство провідних країн світу в сфері захисту інформації // Вісник КДУ імені Михайла Остроградського. – Вип. 2/2010 (61). – Ч. 1. – С. 128-132.
6. Про інформацію : Закон України від 02.10.92 р. № 2657-ХІІ : за станом на 09.08.13 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 48. – Ст. 650. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
7. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.94 р. № 3855-ХІІ // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 16. – Ст. 93. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>
8. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.11 р. № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 32. – Ст. 314. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>
9. Юридична енциклопедія : в 6 т. ; редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : “Укр. енцикл.”, 1998. – Режим доступу : <http://cyclop.com.ua/content/view/330/1>
10. Компьютерные информационные системы и хранилища данных. Толковый словарь / [Додонов А.Г., Коженевский С.Р., Ландэ Д.В., Путятин В.Г.]. – К. : Феникс; ИПРИ НАН Украины, 2013. – 554 с.
11. Тезаурус EUROVOC: Автоматизована інформаційно-аналітична система порівняння законодавства України із законодавством країн ЄС : посібник ; за ред. Тація В.Я. та Зайчука В.О. – К. : Парламентське видавництво. – 2004. – 383 с.
12. Словник законодавчих термінів. Секретна інформація. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1078.11421.0>
13. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Албанія про взаємну охорону секретної інформації : Закон України від 30.10.08 р. № 638-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2009. – № 14. – Ст. 180. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/638-vi>
14. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Соціалістичної Республіки В’єтнам про взаємну охорону секретної інформації : Закон України від 30.10.08 р. № 637-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2009. – № 14. – Ст. 179. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/637-vi>
15. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Вірменія про взаємну охорону секретної інформації : Закон України від 19.06.03 р. № 1007-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 2. – Ст. 10. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=1007-15>
16. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Грузії про взаємну охорону секретної інформації : Закон України від 06.03.03 р. № 625-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 25. – Ст. 176. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/625-15>
17. Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Китайської Народної Республіки про взаємну охорону секретної інформації : Закон України від 05.07.01 р. № 2603-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 44. – Ст. 223. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=2603-14>
18. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Латвійської Республіки про взаємну охорону секретної інформації : Закон України від 22.10.04 р. № 2126-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 2. – Ст. 35. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=2126-15>

19. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Екваторіальна Гвінея про взаємну охорону секретної інформації : Закон України від 01.12.10 р. № 2728-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 12. – Ст. 88. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2728-17>

20. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про взаємну охорону секретної інформації : Закон України від 26.09.02 р. № 173-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 46. – Ст. 344. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/173-15>

21. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про взаємну охорону секретної інформації : Закон України від 15.11.01 р. № 2799-III. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2799-14>

22. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Туркменістану про взаємну охорону секретної інформації : Закон України від 10.01.02 р. № 2940-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 23. – Ст. 160. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=2940-14>

23. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Демократичної Соціалістичної Республіки Шрі-Ланка про взаємну охорону секретної інформації : Закон України від 06.04.11 р. № 3197-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 42. – Ст. 425. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3197-17>

24. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Естонської Республіки про взаємну охорону секретної інформації : Закон України від 07.09.05 р. № 2827-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 51. – Ст. 543. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2827-15>

25. Про ратифікацію Угоди між Україною та Республікою Індія про взаємну охорону секретної інформації : Закон України від 07.04.04 р. № 1671-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 29. – Ст. 375. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?Code=1671-15>

26. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Грецької Республіки про взаємну охорону секретної інформації у сфері оборони : Закон України від 16.10.12 р. № 5436-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 86. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5436-17/paran2#n2>

27. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Чеської Республіки про охорону секретної інформації : Закон України від 08.09.04 р. № 1987-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 1. – Ст. 13. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=1987-15>

28. Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Італійської Республіки про взаємну охорону секретної інформації : Закон України від 10.01.02 р. № 2941-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 23. – Ст. 161. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2941-iii>

29. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Казахстан про взаємний захист секретної інформації : Закон України від 30.10.08 р. № 635-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2009. – № 14. – Ст. 177. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/635-17>

30. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова про взаємний захист секретної інформації : Закон України від 07.09.05 р. № 2830-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 51. – Ст. 546. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2830-15>

31. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Узбекистан про взаємний захист таємної інформації : Закон України від 15.11.01 р. № 2800-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 7. – Ст. 60. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2800-14>

32. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про взаємний захист таємної інформації : Закон України від 10.01.02 р.

№ 2937-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 23. – Ст. 157 . – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2937-14>

33. Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Французької Республіки про взаємну охорону таємної інформації та матеріалів: Закон України від 05.07.01 р. № 2602-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 44. – Ст. 222. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2602-14>

34. Про ратифікацію Угоди між Україною та Республікою Білорусь про взаємне забезпечення захисту державних секретів : Закон України від 19.10.05 р. № 3000-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2006. – № 2-3. – Ст. 43. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=3000-15>

35. Темченко В. Особливості юридичного змісту термінів “захист” та “охорона” у механізмі забезпечення прав і основних свобод людини // Право України. – 2005. – № 9. – С. 33-36.

36. Словник української мови : в 11 томах. – Том 9, 1978. – С. 112. – Режим доступу: [//www.sum.in.ua/p/9/112/1](http://www.sum.in.ua/p/9/112/1)

37. Словарь української мови / [упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко] : в 4-х т. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. Том 4. – С. 242. – Режим доступу : [//www.hrinenko.com/slovar/znachenie-slova/57806-tajemnyj.html#show_point](http://www.hrinenko.com/slovar/znachenie-slova/57806-tajemnyj.html#show_point)

38. Пройдаков Е.М. Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування / Е.М. Пройдаков, Л.А. Теплицький. – Вид. 1. – К. : Видавничий дім “СофтПрес”, 2005. – 552 с.

39. О взаимной охране секретной информации : Соглашение между Правительством Российской Федерации и Кабинетом Министров Украины от 10.01.02 г. – Режим доступу : http://www.pk6.eos.ru/documents/detail.php?ID=10439&SECTION_ID=682

40. Прохніцький О.В. Таємна інформація як предмет злочину. – Режим доступу : [//www.archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nvknuvs/2010_3/prohnitskii.htm](http://www.archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nvknuvs/2010_3/prohnitskii.htm)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 340.13 + 007.51 + 165.12

ФУРАШЕВ В.М., кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, доцент, професор РАЕ

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. Обґрунтування необхідності розробки та впровадження системоутворюючого законодавчого акта у сфері забезпечення інформаційної безпеки України та окреслення основних його положень.

Ключові слова: закон, інформаційна безпека, національна безпека, захист інформації, кіберпростір, кібербезпека, кібернетична безпека.

Аннотация. Обоснование необходимости разработки и внедрения системообразующего законодательного акта в сфере обеспечения информационной безопасности Украины и обозначение основных его положений.

Ключевые слова: закон, информационная безопасность, национальная безопасность, защита информации, киберпространство, кибербезопасность, кибернетическая безопасность.

Summary. Justification of the need to develop and implement a systemically important legislative act in the sphere of ensuring the information security of Ukraine and designation of its basic provisions.

Keywords: law, information security, national security, information protection, cyberspace, cyber security, cybernetic security.

Постановка проблеми. У світлі подій, які розгорнулися в Україні та у світі, в цілому, вирішення питань законодавчого забезпечення інформаційної безпеки України набули невідкладного характеру.

Може виникнути два основних питання: що, наявної правової бази у цій сфері не достатньо? та чому саме інформаційної, а не кібербезпеки (кібернетичної безпеки)?

Й дійсно, по першому питанню, проблеми інформаційної безпеки країни не залишилися без уваги законодавців та керівників держави. На даний час в Україні наявна досить солідна нормативно-правова база у цій сфері [1 – 31].

Але проблема полягає у певній розпорошеності питань забезпечення інформаційної безпеки вказаної нормативно-правової бази, що суттєво знижує ефективність правового регулювання у цій сфері. Крім того, у даній нормативно-правовій базі часто застосовуються терміни без надання їх визначення, що надає змогу вільного їх трактування, а і відповідно, прийняття рішень, в тому числі і судових, на основі цих трактувань.

Що стосується другого питання, то дослідження [32] досить переконливо показали, що кіберпростір є невід’ємною складовою інформаційного простору, а і відповідно, поняття “інформаційна безпека” є ширшим поняттям від поняття “кібернетична безпека”. Тому поняття “кібербезпека (кібернетична безпека)” та “інформаційна безпека”, у визначеній сфері застосування, є тотожними за своєю сутністю. Застосування будь-якого з цих понять не змінює сутності процесу або явища. Тому, з огляду на це, і пропонується розглянути питання законодавчого забезпечення саме інформаційної безпеки України.

Метою статті є окреслення основних положень системостворюючого проекту Закону України “Про інформаційну безпеку України”.

Виклад основних положень. Найголовніше, на думку автора, у будь-якому законодавчому, іншому нормативно-правовому акті, з самого початку чітко означити предмет регулювання, тобто, надати чітке трактування того чи іншого терміна, який застосовується у даному акті. Це є основою для чіткого розуміння предмета регулювання та подальших дій щодо його застосування у практичній діяльності, в тому числі і розробка Стратегії інформаційної безпеки України, а також доктрини, концепції і відповідних програм, якими визначаються цільові настанови, принципи і напрями діяльності державних органів, військових формувань, органів місцевої влади та місцевого самоврядування, інститутів громадського суспільства та інших суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки України та прийняття рішень щодо дій, спрямованих на порушення або не порушення складових інформаційної безпеки.

Необхідно також додати, що питання вирішення проблем інформаційної безпеки найголовнішою з яких є дилема між гарантованістю прав і свобод суспільства збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію та об'єктивного вимушеного правового обмеження, неможливе без чіткого визначення об'єктів та суб'єктів права у всій його сукупності, виходячи із сутності явища, процесу, процедур тощо [33].

Саме тому, під час розробки системостворюючого законодавчого акта у сфері забезпечення інформаційної безпеки України, пропонується надання наступних термінів та їх визначень:

вірогідність інформації – віддзеркалення дійсності (істинного стану справ); достовірність (міра наближеності інформації до першоджерела або точність передачі інформації);

вчасність інформації – ознака того, що вона є саме тією, яка потрібна на даний момент; важливість, істотність у певний момент часу;

доступність інформації – здатність забезпечення, при необхідності, своєчасного безперешкодного доступу до інформації, що цікавить;

інформаційна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого запобігається завдання шкоди через: негативний інформаційний вплив за допомогою, в першу чергу, несанкціонованого створення, розповсюдження, використання свідомо спрямованої із визначеною метою неповної, невчасної, невірогідної та упередженої інформації; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване порушення режиму доступу до інформації з подальшим її розповсюдженням та використанням;

інформаційна небезпека – стан життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому можливо, зі значним ступенем вірогідності, нанесення їм шкоди через негативний інформаційний вплив за допомогою, в першу чергу, несанкціонованого створення, розповсюдження, використання свідомо спрямованої із визначеною метою неповної, невчасної, невірогідної та упередженої інформації; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване порушення режиму доступу до інформації з подальшим її розповсюдженням та використанням;

інформаційний простір – форма співіснування сукупності матеріальних та нематеріальних об'єктів і процесів, спрямованих на задоволення інформаційних потреб всіх живих істот на Землі;

інформаційна інфраструктура – сукупність організаційних структур та систем, які забезпечують функціонування та розвиток інформаційного простору, а також засобів інформаційної взаємодії до доступу користувачів (громадян та організацій) до інформаційних ресурсів. Включає в себе сукупність інформаційних центрів, підсистем,

банків даних і знань, систем зв'язку, центрів управління, апаратно-програмних засобів і технологій забезпечення збору, збереження, обробки та передавання інформації;

кібербезпека (кібернетична безпека) – стан спроможності людини, суспільства і держави запобігання та уникнення спрямованого, в першу чергу – несвідомого, негативного впливу (управління) інформації;

кіберпростір (кібернетичний простір) – це форма співіснування сукупності матеріальних та нематеріальних об'єктів і процесів, спрямованих на породження, сприйняття, запам'ятовування, переробку та обмін інформацією. Кіберпростір – це віртуальний світ, який базується на реальному матеріальному фундаменті та з реальними наслідками свого “існування та розвитку”. Кіберпростір є невід'ємною складовою інформаційного простору;

комп'ютерний тероризм – різновид технологічного тероризму;

комп'ютерна злочинність – правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем; за навмисне перехоплення технічними засобами, без права на це передач комп'ютерних даних; за навмисне пошкодження, знищення, погіршення, зміну або приховування комп'ютерної інформації без права на це; навмисне серйозне перешкоджання функціонуванню комп'ютерної системи;

конфіденційність інформації – властивість захищеності інформації від несанкціонованого доступу та спроб її розкриття користувачем, що не має відповідних повноважень;

народна дипломатія – союзи народів, а не держав, невід'ємною часткою яких є громадські організації, діяльність яких спрямована на вирішення більшості тих питань, якими займається офіційна дипломатія, але на неофіційному, суто людському, рівні (*зовнішній аспект*); діяльність громадських організацій, окремих громадян, яка спрямована на запобігання та уникнення або врегулювання внутрішніх конфліктів та непорозумінь, які можуть негативно впливати на національні інтереси та національну безпеку, а також пошуку шляхів та інструментаріїв посилення здійснення офіційної дипломатії (*внутрішній аспект*);

національний сегмент кіберпростору – це форма співіснування сукупності матеріальних та нематеріальних об'єктів і процесів, спрямованих на породження, сприйняття, запам'ятовування, переробку та обмін інформацією, розміщених на території України;

об'єкти інформаційного простору – суб'єкти природного середовища, природні та штучні інформаційні відносини між ними, процеси і процедури їх формування і використання, матеріальні та нематеріальні об'єкти і процеси, спрямовані на задоволення інформаційних потреб для забезпечення збереження життя та життєдіяльності живої істоти, угруповання живих істот;

об'єкти кіберпростору – живі істоти та їх угруповання, які спроможні сприймати, запам'ятовувати та переробляти інформацію, а також обмінюватися нею, серед яких, в першу чергу, людина, визначені верстви суспільства та суспільство в цілому, держава, природні та штучні інформаційні відносини між ними, процеси і процедури їх формування і використання, а також матеріальні та нематеріальні об'єкти і процеси, спрямовані на породження, сприйняття, запам'ятовування, збереження, переробку та обмін інформацією;

повнота інформації – віддзеркалення вичерпного характеру відповідності одержаних відомостей цілям збору; достатність для розуміння ситуації та прийняття рішення; характеристика, яка визначає кількість інформації, необхідної та достатньої для прийняття вірного рішення;

публічна дипломатія – це відображена та доведена до суспільства інформація по здійсненню цілей і завдань зовнішньої політики держави суб'єктами офіційної дипломатії;

санкціонованість поширення інформації – процес надання інформації споживачам, в рамках обумовлених повноважень;

цілісність інформації – показник того, що дані повні, умови того, що дані не були змінені при виконанні будь-якої операції над ними, будь то передача, зберігання або представлення.

Цілком розуміючи, що законотворча практика не передбачає концентрування такої кількості термінів та визначень у одному законопроекті, автор не очікує повної реалізації даної пропозиції. Головна мета полягає у привертанні уваги до цієї проблематики, яку, за бажанням, можливо вирішити шляхом внесення відповідних змін до чинних законів України у даній сфері.

Питання реальних та потенційних загроз інформаційній безпеці України досить повно розкрито у Законі України “Про основи національної безпеки України” [3] та Доктрині інформаційної безпеки України [22].

Серед принципів забезпечення інформаційної безпеки України, зокрема таких, як верховенство права, пріоритетність захисту прав і свобод людини і громадянина в інформаційній сфері, свобода збирання, зберігання, використання та поширення інформації, достовірність, повнота та неупередженість інформації, запобігання правопорушенням в інформаційній сфері та ін., доцільно зазначити:

- розмежування повноважень та взаємодія державних і недержавних суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки з максимальним застосуванням механізмів публічної та народної дипломатії;

- особистої відповідальності громадян за власну безпеку, неухильного дотримання ними правил безпечної поведінки у сфері інформаційної безпеки, визначеної законодавством України;

- своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам у сфері інформаційної безпеки;

- використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки у сфері інформаційної безпеки.

До об'єктів інформаційної безпеки, поряд з людиною і громадянином, тобто, їхніми конституційними правами і свободою, фізичним та психологічним здоров'ям, захищеністю від негативного впливу інформаційних технологій та інформації, а також інформаційними ресурсами та інформаційною інфраструктурою (їх цілісністю, доступністю та захищеністю) та суспільством і державою (захищеністю їх законних інтересів в інформаційній сфері) слід також додати складові інформаційної інфраструктури.

Дуже важливим є визначення суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки країни.

Виходячи з того, що інформаційна безпека є, з одного боку, невід'ємною складовою національної безпеки [22], а, з іншого – самостійною сферою в системі безпеки країни, то досить логічним буде визначення суб'єктами забезпечення інформаційної безпеки суб'єктів забезпечення національної безпеки країни [3].

Але при цьому необхідно враховувати, що, як було вище зазначено, функції та конкретні завдання по забезпеченню інформаційної безпеки, “розпорошені” по різних функціонально-тематичних нормативно-правових документах, які, переважною більшістю, знайшли відповідне відображення у функціональних обов'язках та повноваженнях органів центральної виконавчої влади. Але це не дозволяє з повною впевненістю стверджувати, що дані функціональні обов'язки та повноваження

“перекривають” увесь спектр завдань та злагодженість дій по забезпеченню інформаційної безпеки.

Аналогічна ситуація була і у питаннях забезпечення національної безпеки України, вихід було знайдено на законодавчому рівні шляхом утворення Ради національної безпеки та оборони України [1 – 2, ст. 107] та віднесення її до суб’єктів забезпечення національної безпеки [3, ст. 4].

Враховуючи значимість, причому постійно зростаючу, у системі забезпечення національної безпеки, без сумніву необхідний спеціально уповноважений орган, який би був координуючим та контролюючим органом у сфері забезпечення інформаційної безпеки та одним із суб’єктів забезпечення національної безпеки країни.

Що це за орган, самостійний або при якомусь іншому суб’єкті забезпечення інформаційної безпеки країни, з якими функціональними обов’язками та повноваженнями та ін.? Це дуже непрості питання, за вирішення яких не слід допустити помилок.

Під час вирішення поставлених вище питань, незалежно від форми державного управління – президентсько-парламентської або парламентсько-президентської, необхідно враховувати, що:

- Президент України *“забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави”* та *“здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави”* [1 – 2, ст. 107] (виділено Авт.);

- Кабінет Міністрів України *“забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України”*, *“здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю”* та *“спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади”* [1 – 2, ст. 116] (виділено Авт.).

З наведеного можна зробити висновок, що з одного боку, саме Президент України визначає стратегічні напрями у сфері національної безпеки та її складової – інформаційної безпеки, а з іншого боку – всі тактичні рішення та ресурсне забезпечення і координацію зусиль по їх реалізації здійснює Кабінет Міністрів України.

У даній ситуації виникає, можливо й некоректне питання, але принципове – що, з точки зору забезпечення інформаційної безпеки, важливіше: певна стабільна діяльність по розробці та супроводженню стратегічних напрямів забезпечення інформаційної безпеки або повсякденна, рутинна робота по розробці та практичній реалізації тактичних рішень втілення у життя цих стратегічних рішень, які потребують визначених, причому немаленьких, ресурсів та постійної координації всіх учасників цього процесу?

Для вирішення питань стратегічного характеру у сфері інформаційної безпеки є конституційний орган – Рада національної безпеки і оборони, рішення якої вводяться у дію указами Президента України, що є обов’язковими до виконання на території України та у яких є відповідні доручення Кабінету Міністрів України і, за необхідності, визначеним органам виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Логічним було би утворення спеціально уповноваженого органу, який би був координуючим та контролюючим органом у сфері забезпечення інформаційної безпеки, тим більше, що є позитивний досвід організації та діяльності подібного органу – Державної комісії з питань запобігання та усунення можливих наслідків комп’ютерної кризи 2000 року [34].

Необов'язково даний уповноважений орган має бути у формі Державної, Національної або Урядової комісії. Може бути утворена інша координаційна інформаційно-аналітична структура при Кабінеті Міністрів України. Головне – у розробці та прийнятті рішень даного уповноваженого органу мають брати участь або безпосередньо керівники суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки, або їх перші заступники, а дані рішення – обов'язкові до виконання на всій території України всіма органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Крім того, даний орган повинен бути постійно-діючим з широко розгалуженою мережею регіональних комісій.

Що стосується повноважень уповноваженого органу у сфері забезпечення інформаційної безпеки, то за “базу” можна взяти Положення про Державну комісію з питань запобігання та усунення можливих негативних наслідків комп'ютерної кризи 2000 року [34].

Що стосується повноважень інших суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки України, то вони повинні бути кореспондовані з повноваженнями суб'єктів забезпечення національної безпеки, але з урахуванням особливостей цієї сфери безпеки.

У якості основних напрямів державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки України вважається доцільним відображення:

- неухильного дотримання конституційного права громадян на свободу слова, доступу до інформації, недопущення неправомірного втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у діяльність засобів масової інформації, дискримінації в інформаційній сфері і переслідування журналістів за політичні позиції;

- формування та реалізація державної політики національного духовного та культурного відродження, яка відповідає інтересам Українського народу і визначає чіткі критерії і пріоритети формування національної інформаційної політики;

- інформаційно-психологічний аспект, зокрема щодо забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина, створення сприятливого психологічного клімату в національному інформаційному просторі задля утвердження загальнолюдських та національних моральних цінностей.

З метою реалізації зазначених основних напрямів державної політики необхідно законодавчо закріпити здійснення наступних заходів:

- гармонізацію законодавства України з питань інформаційної безпеки в сферах забезпечення національної безпеки з міжнародними нормами і стандартами;

- створення дієвої та прозорої системи громадського контролю за діяльністю органів державної влади і органів місцевого самоврядування, громадсько-політичних структур та посилення взаємодії органів державної влади з громадськими організаціями у сфері боротьби з проявами обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та маніпулювання масовою свідомістю;

- запобігання монополізації національного інформаційного простору шляхом вдосконалення законодавчого регулювання процесів придбання, управління і використання засобів масової інформації, в тому числі й електронних інформаційних ресурсів, та забезпечення підтримки діяльності, спрямованої на формування оптимістичної морально-психологічної атмосфери в суспільстві, популяризації національних культурних цінностей, сприяння соціальній стабільності і злагоді, а також державної підтримки вітчизняного виробника інформаційної продукції;

- залучення засобів масової інформації до неухильного додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина, захисту конституційного устрою, вдосконалення

системи політичної влади з метою зміцнення демократії, духовних та моральних засад суспільства; підвищення ефективності функціонування органів державної влади;

посилення державного контролю за додержанням вимог інформаційної безпеки в системах збирання, обробки, зберігання і передачі інформації відповідно до положень національних нормативно-правових актів та міжнародних документів, ратифікованих Верховною Радою України;

захист інформації, зокрема щодо забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності інформації, в тому числі технічного захисту інформації в національних інформаційних ресурсах від кібернетичних атак;

забезпечення своєчасного виявлення зовнішніх загроз національному інформаційному суверенітету та їх нейтралізації шляхом постійного удосконалення форм і способів протидії інформаційно-психологічним операціям, спрямованих на послаблення національної безпеки держави, підготовка спеціалістів з питань інформаційної безпеки;

посилення інформаційно-просвітницької діяльності серед населення щодо забезпечення інформаційної безпеки України;

формування вітчизняної індустрії високотехнологічної продукції, насамперед комп'ютерно-телекомунікаційних засобів і технологій, інформаційних послуг із забезпеченням їх конкурентоспроможності, підвищення ефективності використання державних, корпоративних і приватних інформаційних ресурсів;

розвиток національної інформаційної інфраструктури на засадах стимулювання вітчизняних виробників і користувачів новітніми інформаційно-телекомунікаційними засобами і технологіями, комп'ютерними системами і мережами національного походження;

технологічного розвитку, зокрема щодо розбудови та інноваційного оновлення національних інформаційних ресурсів, впровадження новітніх технологій створення, обробки та поширення інформації, в першу чергу, вітчизняного виробництва;

науково-технологічного супроводу формування і розвитку в Україні інформаційного суспільства з урахуванням вимог забезпечення інформаційної безпеки України на засадах підвищення технологічної конкурентоспроможності України у сфері інформатизації та зв'язку, удосконалення системи охорони та захисту права інтелектуальної власності, розширення можливостей доступу громадян до світового інформаційного простору, зокрема до наукової та науково-технічної інформації, інтеграції в міжнародні інформаційно-телекомунікаційні системи та організації на засадах рівноправності, економічної доцільності та збереження інформаційного суверенітету та розвитку міжнародного науково-технічного співробітництва в сфері забезпечення захисту інформації у міжнародних телекомунікаційних системах;

організаційно-технічне, інформаційне та ресурсне сприяння держави реалізації заходів по забезпеченню інформаційної безпеки.

Висновки.

1. Питання розробки та впровадження системоутворюючого законодавчого акта по забезпеченню інформаційної безпеки стало вже не просто актуальним, воно вже стало нагальним.

2. У даному дослідженні запропоновано основні підходи та конкретні положення системоутворюючого законодавчого акта по забезпеченню інформаційної безпеки.

Використана література

1. Конституція України : Закон України від 28.06.96 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Про внесення змін до Конституції України : Закон України від 08.12.04 р. № 2222- IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 2. – С. 65. – Ст. 44.
3. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.03 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 39. – Ст. 351.
4. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.98 р. № 74/98-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – № 27-28. – Ст.181.
5. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України від 05.07.94 р. №80/94-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 31. – Ст. 286.
6. Про внесення змін до Закону України “Про інформацію” : Закон України від 13.01.11 р. № 2938-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 10.
7. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.10 р. № 2297-VI : за станом на 16.01.12 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 34. – С. 1188. – Ст. 481.
8. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.11 р. № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – С. 1491. – Ст. 314.
9. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.03 р. № 638-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 25. – Ст.180.
10. Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність : Закон України від 07.09.05 р. № 2824- IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2006. – № 5-6. – С. 128. – Ст.71.
11. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.03 р. № 851-IV : за станом на 16.01.12 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 36. – Ст. 275.
12. Про електронний цифровий підпис : Закон України від 22.05.03 р. № 852-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 36. – Ст. 276.
13. Про науково-технічну інформацію : Закон України від 25.06.93 р. № 3322-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 33. – Ст. 345.
14. Про телекомунікації : Закон України від 18.11.03 р. № 1280-IV : за станом на 16.01.12 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 12. – Ст. 155.
15. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.01 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.
16. Кримінальн-процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.12 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 9-10. – С. 474. – Ст. 88.
17. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки : Закон України від 09.01.07 р. № 537-V // Відомості Верховної Ради України(ВВР). – 2007. – № 12. – С. 511. – Ст. 102.
18. Про кіберзлочинність : Конвенція Ради Європи від 23.11.01 р. № 994-575. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
19. Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобського характеру, вчинених через комп’ютерні системи від 28.01.03 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 56.
20. Про підсумки парламентських слухань “Інформаційна політика України : стан і перспективи” : Постанова Верховної Ради України від 02.06.99 р. № 705-XIV // Голос України від 12.06.1999.
21. Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні : Постанова Верховної Ради України від 01.12.05 р. № 3175-XIV // Відомості Верховної Ради України(ВВР). – 2006. – № 15. – Стор. 604, – Ст. 131.
22. Про Доктрину інформаційної безпеки України : Указ Президента України від 08.07.09 р. № 514/2009 // Офіційний вісник Президента України. – 2009. – № 20. – С. 18. – Ст. 677.
23. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 червня 1997 року “Про невідкладні заходи щодо впорядкування системи здійснення державної інформаційної політики та удосконалення державного регулювання інформаційних відносин” : Указ Президента України від 21.07.97 р. № 663/97 // Урядовий кур’єр від 24.07.1997 р.

24. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 31 жовтня 2001 року “Про заходи щодо вдосконалення державної інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки України” : Указ Президента України від 06.12.01 р. № 1193/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 50. – С. 28. – Ст. 2228.

25. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 21 березня 2008 року “Про невідкладні заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки України” : Указ Президента України від 23.04.08 р. № 377/2008 // Офіційний вісник Президента України. – 2008 р. – № 18. – С. 24. – Ст. 570.

26. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 31 жовтня 2001 року “Про заходи щодо вдосконалення державної інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки України” : Указ Президента України від 06.12.01 р. № 1193/2001 // Офіційний вісник України. – 2001 р. – № 50. – С. 28. – Ст. 2228.

27. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 21 березня 2008 року “Про невідкладні заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки України” : Указ Президента України від 23.04.08 р. № 377/2008 // Офіційний вісник Президента України. – 2008 р. – № 18. – С. 24. – Ст. 570.

28. Про Доктрину інформаційної безпеки України : Указ Президента України від 08.07.09 р. № 514/2009 // Офіційний вісник Президента України. – 2009. – № 20. – С. 18. – Ст. 677.

29. Про затвердження Концепції технічного захисту інформації в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.97 р. №1126 : зі змінами станом на 16.01.12 р. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>

30. Про затвердження Порядку взаємодії органів виконавчої влади з питань захисту державних інформаційних ресурсів в інформаційних та телекомунікаційних системах : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.02 р. № 1772 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 47. – С. 182. – Ст. 2155.

31. Про затвердження Державної цільової науково-технічної програми використання в органах державної влади програмного забезпечення з відкритим кодом на 2012 – 2015 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.11.11 р. № 1269 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 96. – С. 32. – Ст. 3503.

32. В. Фурашев. Основні стримуючі фактори правового забезпечення інформаційної безпеки // Інформація і право. – № 2(5)/2012. – С. 163-170.

33. Фурашев В.М. Кіберпростір та інформаційний простір, кібербезпека та інформаційна безпека: сутність, визначення, відмінності // Інформація і право. – № 2(8)/2013. – С. 113-119.

34. Про Державну комісію з питань запобігання та усунення можливих негативних наслідків комп’ютерної кризи 2000 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.02.99 р. № 218 // Офіційний вісник України. – 1999 р. – № 7. – С. 146.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 340:004

ЮДКОВА К.В., викладач кафедри інформаційного права та права інтелектуальної власності Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”, юрисконсульт Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”

ПОБУДОВА ПРАВОВОЇ МОДЕЛІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

***Анотація.** Метод правового моделювання є комплексним методом забезпечення інформаційної безпеки. Дослідження загроз інформаційній безпеці та розробка засобів їх запобігання за допомогою правової моделі є можливістю боротьби з існуючими загрозами, недопущення виникнення нових загроз. Досліджено загальну процедуру впровадження процесу моделювання загроз інформаційній безпеці. Надано загальну характеристику правової моделі інформаційної безпеки.*

***Ключові слова:** правове моделювання, інформаційна безпека, інформаційні загрози.*

***Аннотация.** Метод правового моделирования является комплексным методом обеспечения информационной безопасности. Исследование угроз информационной безопасности и разработка средств их предотвращения с помощью правовой модели являются возможностью борьбы с существующими угрозами, недопущения возникновения новых угроз. Представлена общая процедура внедрения процесса моделирования угроз информационной безопасности. Разработана общая характеристика правовой модели информационной безопасности.*

***Ключевые слова:** правовое моделирование, информационная безопасность, информационные угрозы.*

***Summary.** The method of legal modeling is a complex method for provision of information security. The studying of information security threats and developing means to prevent them by using the legal model is the possibility of tackling the existing threats, preventing the emergence of new threats. The article introduces the basic procedure for the implementation of the modeling process of information security threats. A general characteristic of the legal model of information security was introduced.*

***Keywords:** legal modeling, information security, information threats.*

Постановка проблеми. Розробка дієвого механізму вирішення питань забезпечення інформаційної безпеки за допомогою методу соціально-правового моделювання є комплексною міждисциплінарною проблемою, що синтетично поєднує сфери досліджень як соціально-правових, так і технічних наук. Впровадження досліджень загроз інформаційній безпеці та розробка засобів їх запобігання за допомогою правової моделі інформаційної безпеки значно розширяють можливості органів державної влади щодо дотримання правопорядку та забезпечення національної безпеки, а також знизять затрати організаційно-технологічних ресурсів, що надаються для забезпечення інформаційної безпеки.

Найбільша кількість робіт, присвячених поняттям правового моделювання хронологічно належить до 1980-х рр. Такий інтерес значною мірою було обумовлено інформатизацією науки. Але дослідження виявилися досить рудиментарними, в тому числі і метод моделювання, та перестали бути предметом широкої розробки вченими. Дослідженнями питань соціально-правового моделювання, моделювання загроз інформаційній безпеці присвячено праці як фахівців у сфері права, так і вчених технічних наук, таких як: А.Б. Качинський, В.М. Фурашев, О.В. Гладківська, О.Ю. Бусол, Д.В. Ланде, Т.Дж. Смедінгоф, К. Вібхут, Дж. МакЛін, Д. Деннінг.

Основою більшості досліджень є принцип підходу до соціально-правового моделювання як комплексного методу у правовій інформатиці. Тобто для вирішення конкретної задачі моделюються з інформаційних позицій елементи суспільних відносин, системи обігу інформації, механізм правового регулювання, правотворчості тощо, розробляється діюча модель тих чи інших правовідносин, здійснюється аналіз отриманих за допомогою моделі даних та розробляється механізм усунення відповідної загрози. Таким чином, більшість досліджень не пропонують не тільки побудови, а й загальної характеристики комплексної дієвої правової моделі інформаційної безпеки, що надала б змогу її використання для передбачення та перевірки достатньої кількості загроз інформаційній безпеці.

Метою статті є визначення етапів побудови правової моделі та характеристики комплексної моделі інформаційної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення стану дотримання безпеки інформації є одним із превалюючих завдань держави у процесі побудови дієвої системи забезпечення загального механізму непорушення прав та свобод громадян, державних та громадських інтересів. Відповідно до положень Указу Президента України “Про Доктрину інформаційної безпеки України” від 08.07.09 р. інформаційна безпека є невід’ємною складовою кожної зі сфер національної безпеки. Водночас, інформаційна безпека є важливою самостійною сферою забезпечення національної безпеки. Саме тому розвиток України як суверенної, демократичної, правової та економічно стабільної держави можливий тільки за умови забезпечення належного рівня її інформаційної безпеки [1].

Відповідно до ст. 13 Закону України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки” від 09.01.07 р. інформаційна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається завдання шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване поширення, використання, порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації [2]. Можна погодитися з кандидатом наук з державного управління В. Петриком, який запропонував визначення інформаційної безпеки як стану захищеності особи, суспільства і держави, за якого досягається такий інформаційний розвиток (технічний, інтелектуальний, соціально-політичний, морально-етичний), коли сторонні інформаційні впливи не завдають їм суттєвої шкоди [3]. Прикладом більш стислого визначення є така дефініція: інформаційна безпека є процесом зберігання інформації в стані захищеності її доступності, цілісності і конфіденційності [4].

Тобто інформаційна безпека є перманентним процесом сталого розвитку. Таким чином, правова модель інформаційної безпеки для забезпечення досягнення її основних цілей обов’язково має бути динамічною та гнучкою, мати можливість розвиватися і здатність до перебудови та зміни власних структурних елементів.

Станом захищеності інформацій є такий її стан, коли зберігаються три основні її характеристики [5]:

- конфіденційність – стан інформації, за якого доступ до неї здійснюють тільки суб’єкти, що мають на неї право;
- цілісність – уникнення несанкціонованої модифікації інформації;
- доступність – уникнення тимчасового або постійного приховування інформації від користувачів, що отримали права доступу.

Правова модель інформаційної безпеки – це таке відображення суспільно-правових та організаційно-технічних процесів, яке повністю або за основними характеристиками відповідає реальним правовідносинам та при взаємодії із зовнішніми негативними факторами повною мірою відображає наслідки такої взаємодії, що робить можливим впровадження дієвого механізму запобігання.

Як згадувалося вище, організація забезпечення інформаційної безпеки ґрунтується на глибокому аналізі негативних наслідків. Задля здійснення аналізу негативних наслідків обов’язковою є ідентифікація можливих джерел загроз, факторів, що сприяють їх прояву, визначення актуальних загроз інформаційній безпеці. Таким чином моделювання доцільно проводити, визначивши:

- 1) джерела загроз;
- 2) рівень інформаційного імунітету об’єкта загрози;
- 3) загрози;
- 4) можливі наслідки.

Джерела загроз інформаційній безпеці класифікуються за великою кількістю критеріїв, наприклад: відповідно від носіїв загроз, за місцем виникнення, за сферою знаходження об’єкта загрози тощо. В розділі “Реальні та потенційні загрози інформаційній безпеці України” Указу Президента України “Про Доктрину інформаційної безпеки України” від 08.07.09 р. зазначено такі сфери загроз інформаційній безпеці України: зовнішньополітична, державної безпеки, воєнна, внутрішньополітична, економічна, соціальна та гуманітарна, науково-технологічна, екологічна [1].

Загальний схематичний поділ джерел загроз має такий вигляд:

Залежать від дій людини	Залежать від технічних процесів	Залежать від не прогнозованих обставин
Дії суб’єктів правовідносин, направлені на порушення інформаційної безпеки: умисні чи необережні делікти, злочини. Піддаються достатньо точному прогнозуванню.	Є наслідками тих чи інших властивостей використовуваної техніки. Менш прогнозовані.	Всі наслідки стихійних негативних явищ, непереборної сили. Неможливо прогнозувати, виникають стихійно, через це потребують впровадження постійних заходів їх усунення.

Рівень інформаційного імунітету – кількісно-якісна характеристика об’єкта інформаційної безпеки. Це такий стан об’єктів інформаційної безпеки, що характеризує їх здатність знижувати власну вразливість. Тобто чим вищий інформаційний імунітет, тим менше обставин, обумовлених недоліками побудови процесу функціонування об’єктів та організаційно-технічної і правової системи захисту (вразливостей).

Вразливості можуть бути класифіковані та мають таку структуру.

Об’єктивні – залежать від особливостей і технічних характеристик обладнання та устаткування обігу інформації. Такі вразливості можуть бути усунені за допомогою технічних та техніко-інженерних методів.

Суб’єктивні – мають антропогенне походження і залежать від рівня знань, досвіду та інших персональних характеристик і властивостей суб’єктів процесу дотримання стану інформаційної безпеки. Такі вразливості можуть бути усунені організаційно-управлінськими, дисциплінарними методами.

Стихійні (абсолютні) – вразливості, породжені непередбачуваними обставинами та непередбачуваними технічними збоями, зовнішніми пошкодженнями.

Загрози – потенційно можлива подія, процес, явище або діяльність, що за допомогою низки власних особливостей має можливість вплинути на інформацію, тим самим порушивши один або кілька станів її захищеності (конфіденційність, цілісність, доступність), і, як результат, призвести до негативних наслідків порушення інформаційної безпеки.

Можливі наслідки – кількісно-якісна характеристика кінцевого стану інформаційної безпеки. Це потенційний результат впливу загрози на об’єкт, що залежить від інтенсивності загрози та рівня і стану інформаційного імунітету.

Таким чином, сукупний комплексний процес моделювання загроз інформаційної безпеки включає загальні етапи:

- визначення виду кожного досліджуваного об’єкта (загрози) з формально-правового боку тлумачення. Аналіз існуючих наукових досліджень об’єкта, їх систематизація. Аналіз та узагальнення національного та міжнародного законодавства щодо зазначеного об’єкта. Результатом етапу є побудова моделі;

- використання моделі для прогнозування можливих загроз інформаційній безпеці. Результатом етапу є побудова системи можливих загроз.

- розробка методів запобігання виявленим загрозам на підставі отриманих результатів;

- аналіз результатів та встановлення того, чи узгоджуються результати спостережень із практичним застосуванням моделі і з якою точністю;

- аналіз моделі з урахуванням виявленої інформації; вдосконалення моделі;

- розробка відповідних нормативних актів для правового забезпечення інформаційної безпеки.

Крім того, побудова моделі інформаційної безпеки передбачає не тільки виявлення загроз та їх аналіз з метою прогнозування наслідків та оцінки можливих збитків у разі їх реалізації, а й слугує засобом перевірки розроблених методів та способів захисту інформації і прогнозування виникнення нових загроз з метою подальшого їх запобігання.

Побудова моделі з орієнтацією на правову основу обумовлена тим, що саме право є універсальним регулятором суспільних відносин. Крім того, відповідна правова культура виконує функції профілактики загроз і більш серйозних наслідків.

Не менш важливий і той факт, що інформація є не тільки абстрактною філософської категорією, а й ресурсом. Тобто об’єктом суспільних відносин і, як наслідок, об’єктом правового регулювання. Застосування методу моделювання слід розглядати як процес об’єктивно обумовлений, який має на меті розробити наукове забезпечення для концепції інформаційної безпеки як складової національної безпеки і шляхом впровадження нових інформаційних технологій підвищити результативність діяльності щодо її реалізації.

Висновки.

На підставі вищенаведеного можна надати визначення правової моделі інформаційної безпеки – кількісно-якісний опис можливого варіанта забезпечення системи безпеки з обов’язковими визначенням її цілей і завдань, оцінкою рівня інформаційного імунітету, можливих загроз, а також розробкою правових механізмів підвищення захищеності системи та її здатності до самозахисту від цих загроз.

Недостатність і фрагментарність законодавчої та нормативної бази створюють всі умови для неможливості застосування комплексного підходу до забезпечення

інформаційної безпеки. Аналіз результатів роботи з комплексною правовою моделлю інформаційної безпеки є достатнім обґрунтуванням розробки низки нормативно-правових та нормативних актів для врегулювання суспільних відносин у сфері інформаційної безпеки і побудови чіткої організаційносприятливої системи відповідних органів та установ на всіх рівнях державної влади.

Таким чином, комплексна правова модель інформаційної безпеки забезпечить можливість превентивної боротьби з існуючими загрозами, передбачення та недопущення виникнення нових загроз або дієве запобігання їх руйнівним наслідкам.

Використана література

1. Про Доктрину інформаційної безпеки України : Указ Президента України від 08.07.09 р. № 514/2009 // Офіційний вісник Президента України. – 2009. – № 20. – С. 18. – Ст. 677.
2. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки : Закон України від 09.01.07 р. № 537-V // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2007. – № 12. – Ст. 102.
3. Петрик В. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи. – Режим доступу : [//www.justinian.com.ua/article.php?id=3222](http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3222)
4. Demopoluos associated What is Information Security? – Режим доступу : [//www.demopoluos.com/articles/information-security.html](http://www.demopoluos.com/articles/information-security.html)
5. Техническая защита информации : приказ Федерального агентства по техническому регулированию и метрологии от 29.12.05 г. № 479-ст. – Режим доступу : [//www.zakon.law7.ru/base09/part0/d09ru0812.htm](http://www.zakon.law7.ru/base09/part0/d09ru0812.htm)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 342.721: 681.3.02

ОМЕЛЬЧЕНКО І.К., кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник НДПП НАПрН України

ШЛЯХИ РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕРНЕТ-КОНТЕНТУ В РАМКАХ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТИВ

***Анотація.** У статті проаналізовано світову практику регулювання Інтернет-контенту: принципи та законодавство; зроблено аналіз сучасних тенденцій шляхів регулювання Інтернет; розглянуто українські особливості цього процесу та запропоновано оптимальні шляхи розвитку цього процесу в Україні.*

***Ключові слова:** Інтернет-контент, державне регулювання, криміналізація клевети, удосконалення законодавства.*

***Аннотация.** В статье проанализирована мировая практика регулирования Интернет-контента: принципы и законодательство; проведен анализ современных тенденций путей регулирования Интернета; рассмотрены украинские особенности этого процесса и предложены оптимальные пути развития этого процесса в Украине.*

***Ключевые слова:** Интернет-контент, государственное регулирование, криминализация клеветы, усовершенствование законодательства.*

***Summary.** In the article world practice of Internet content adjustment, its principles and legislation are analysed; the analysis of modern tendencies of ways of adjusting Internet is conducted; the Ukrainian features of this process are considered and the optimum ways of development of this process in Ukraine are offered.*

***Keywords:** Internet content, government control, criminalization of slander, improvement of legislation.*

*Я не поділяю ваших переконань,
але я віддам життя за те, щоб ви могли їх висловити.*

Вольтер

Постановка проблеми. Осінь 2013 року була відмічена активізацією пошуку шляхів та моделі регулювання, що відповідали б особливостям Інтернету. У жовтні 2013 р. Парламентська асамблея Ради Європи (далі – ПАРЄ) призначила доповідача з питання регулювання Інтернет від комісії ПАРЄ з культури, освіти, медіа та молоді. Ним став представник Росії, депутат Держдуми від “Єдиної Росії” Роберт Шлегель. Проаналізувавши правову практику 47 країн Ради Європи щодо розв’язання проблем поширення інформації, захисту персональних даних, кіберзлочинності та Інтернет-комерції, він має підготувати висновки доповіді “Координація стратегій щодо управління Інтернетом”. Ці висновки після апробації на громадських слуханнях та обговорення на засідання Комітету мають бути підготовлені до 2015 р., та в разі підтримки асамблеєю ПАРЄ будуть покладені в основу міжнародних договорів у цій сфері.

Оскільки доповідачем з даного питання призначено представника Росії, яка орієнтована на державне регулювання Інтернету, це вказує на певні світові тенденції щодо необхідності посилення контролю над Інтернетом з боку держави та громадянського суспільства. До того ж, наприкінці 2012 р. російська делегація на конференції Міжнародного союзу електрозв’язку (МСЕ) виступила з ініціативою взяти частину повноважень щодо управління Інтернетом ООН та національним урядам.

Російська асоціація електронних комунікацій (РАЕС) – автор модельного Закону “Про основи регулювання Інтернету”, прийнятого на Міжпарламентській асамблеї держав-членів СНД 16 травня 2011 р. [1], – некомерційна галузева організація, яка, практично, є представником інтересів власників Інтернет-ресурсу, також висловлюється за перехід від саморегулювання до певного, не жорсткого, але посилення державного контролю у даній галузі. Наразі Мінкомзв’язку Російської Федерації також офіційно висловлює позицію щодо не тотального, а помірною регулювання Інтернету, принаймні, до того, поки загальна модель втручання держави в Інтернет не прийнята на міжнародному рівні, оскільки розвиток Інтернету безпосередньо пов’язаний з питанням конкурентоспроможності державної економіки. Російський уряд має намір виділити 973 тисячі рублів на дослідження зарубіжного досвіду Інтернет-регулювання.

З наведеного бачимо, що питання регулювання Інтернет-контенту не лише існує, а й набуває все більшої актуальності, причому не лише у якійсь окремій країні, це – проблема світового масштабу.

Майже всі країни погоджуються з тим, що регулювання Інтернет-контенту потрібне, але якими шляхами та засобами, у яких обсягах, щоб не порушувати при цьому основоположні права і свободи людини, – залишається під питанням.

Метою статті є визначення принципів відмінностей пропонованих українським законодавцем змін порівняно зі світовими засадами регулювання Інтернет-контенту; аналіз можливості існування в національному правовому полі Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій та статус суддів” та процесуальних законів про додаткові заходи захисту безпеки громадян” від 16.01.14 р. № 721-VII (“Голос України” від 21.01.14 р. № 10) та його відповідність нормам Конституції України.

Виклад основного матеріалу. Питаннями державного регулювання мережі Інтернет займаються майже всі країни світу. Різниця між країнами полягає лише у підходах та шляхах вирішення цього питання.

Експертами Української асоціації медіа-юристів багаторазово наводився приклад Республіки Молдови як країни, яка найбільш збалансовано підійшла до проблеми регулювання Інтернет-ЗМІ. Наприклад, законодавчо встановлено алгоритм вирішення спорів, пов’язаних з інформацією, яку розміщують молдовські ЗМІ в мережі Інтернет, причому обов’язковим є попереднє досудове врегулювання конфлікту. Однак, 14 жовтня 2013 р. молдовські ЗМІ розмістили інформацію про те, що в Генеральній прокуратурі Республіки Молдова розпочинає роботу Національний комітет по забезпеченню кібернетичної безпеки. Його створення викликано тим, що з початку 2013 р. було порушено 60 кримінальних справ щодо злочинності в мережі Інтернет, що на 20 % більше, ніж за аналогічний період 2012 р. Представники Генпрокуратури Республіки Молдова запевняють, що про введення цензури мова не йде, а навпаки, в подібних випадках перед органами правопорядку стоїть завдання додержання балансу між різноманітними інтересами, оскільки громадяни вправі користуватися і соціальними мережами, й іншими Інтернет-ресурсами. Однак якщо при цьому людина нехтує правами інших осіб, з’являється привід для державного втручання. План по створенню Національного комітету включає різноманітні заходи та інформаційні кампанії, спрямовані на попередження порушень в мережі Інтернет. За їх проведення відповідальні прокуратура, поліція та Міністерство освіти Республіки Молдова.

Наведемо деякі результати аналізу підходів до регулювання мережі Інтернет у світовій практиці.

Країна	Назва законодавчих актів	На що спрямована дія	Державні органи, до сфери повноважень яких входить питання контролю над Інтернетом та недержавні установи, що співпрацюють з державою у цьому напрямі, їх повноваження
Російська Федерація	<p>Цивільний кодекс РФ (ст. 152);
Федеральний закон “Про захист дітей від інформації, що спричиняє шкоду їх здоров’ю та розвитку”.</p> <p>Цивільний кодекс РФ (ст. 428).</p>	Громадянин або юридична особа мають право вимагати в судовому порядку спростування даних, що порочать його честь, гідність та ділову репутацію, якщо особа, що їх поширила, не доведе, що вони відповідають дійсності. Такий захист допускається виключно в судовому порядку, а звертатися до суду мають право лише ті, чий інтереси порушені. Відносини користувачів різноманітних сервісів в мережі Інтернет, включаючи соціальні мережі, а також окремі сайти мають характер одностороннього цивільно-правового договору доручення з адміністраціями даних сайтів та мереж. Спори, пов’язані з виконанням цивільно-правового договору, вирішуються в судовому порядку за заявою сторін. Передбачено також право користувача на судові оскарження спірних положень угоди про користування до її укладення.	Суспільна організація “Некомерційне партнерство “Ліга безпечного Інтернету”, яка діє з метою викоренення шкідливого контенту в мережі, надання реальної допомоги дітям та підліткам, які прямо або побічно постраждали від розповсюдження шкідливого контенту в Інтернеті, співпраця з державними структурами в боротьбі з власниками Інтернет-ресурсів, що створюють та поширюють шкідливий контент: дитячу порнографію, пропаганду наркоманії, насильства, фашизм та екстремізм.
Сполучені Штати Америки [2]	“Акт про захист дітей в Інтернеті” (Children’s Internet Protection Act, CIPA).	Обмеження доступу в публічних місцях до Інтернет-ресурсів, що містять інформацію непристойного характеру. Дія забезпечується фільтраційними програмами та блокуванням (в деяких штатах) IP-адресів.	Національний центр операцій Міністерства внутрішньої безпеки (МВБ) США, підрозділи із суспільних контактів: дослідження відкритого сегменту Інтернету, висновки та пропозиції.

Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії	Законопроект “Про інформацію, що передається каналами зв’язку” (Communications Data Bill).	Обов’язок для провайдерів зберігати особові дані клієнтів до вимоги правоохоронних органів без судової санкції.	“Фонд нагляду за мережею Інтернет” (Internet Watch Foundation, IWF): створення списку сайтів, діяльність яких порушує національну безпеку. Інформація передається до національного відділу поліції по боротьбі із злочинністю (National Crime Squad, NCS).
Федеративна Республіка Німеччина	“Про розповсюдження матеріалів, шкідливих для молоді” (Act To Regulate The Dissemination of Writings and Media Contents Harmful to Young Persons), “Про бар’єри в Інтернеті”, а також “Про телекомунікаційні дані”, “Про обмеження таємниці листування, поштових та телефонних повідомлень”.	Складення списку заборонених матеріалів, що поширюються за допомогою електронних засобів (порнографія та насильство). Порушення законів карається грошовим штрафом або позбавленням волі.	<p>Федеральний департамент з шкідливих для молоді медіа ресурсів (Federal Department for Media Harmful to Young Persons): складає списки шкідливих сайтів, на основі яких провайдери на добровільних засадах фільтрують їх. Національний центр по боротьбі з кіберзлочинністю: оперативна оцінка змісту Інтернет-ресурсів та соціальних мереж.
<i>Примітка:</i> у жовтні 2011 року представниками німецького товариства хакерів Chaos Computer Club на власному сайті було розміщено інформаційну заяву про те, що німецький уряд запустив в Інтернет вірус “троян”, призначений для таємного слідкування за користувачами. Детальне вивчення вірусу показало, що він використовується поліцією для перехоплення такої інформації шляхом встановлення віддалено веб-камер слідкування та додаткового ПЗ, що дозволяє встановити віддалений доступ до комп’ютерів. Наслідком отримання такої інформації стала робота державної комісії щодо розслідування обставин неправомірних дій поліції.</p>
Французька Республіка	“Про безпеку Інтернету”.	Обов’язкова фільтрація Інтернет для запобігання розповсюдженню дитячої порнографії; кримінальна відповідальність (до 1 року та штраф) за крадіжку та використання персональних даних у мережі Інтернет; легалізація встановлення на виконання рішення суду поліцейськими підрозділами програм, що дозволяють реєструвати дані.	Міністерство внутрішніх справ: створення списків сайтів (спільно із суспільними організаціями), подання для їх блокування. Спеціалізований підрозділ “Кіберпатруль”: робота в мережі для виявлення терористів.

Італійська Республіка	Законопроект “Про прослуховування”.	Введення санкцій щодо неправдивої інформації у видізняття матеріалу протягом двох діб, спростування матеріалу та штраф у разі невиконання цієї норми.	Міністерство юстиції – внормування контролю за сайтами та блогами.
Австралія	Відсутній.		Комісія щодо заходів масової інформації та комунікацій: створює список заборонених сайтів та ініціює судові справи щодо ресурсів, що розміщують на них посилання.
Канада	Кримінальний кодекс.	Блокує порнографічні матеріали за участю неповнолітніх за результатами судової експертизи.	Громадський проект “Чистий зв’язок” (“Cleanfeed”). Аналітики порталу Канадського центру по захисту дітей cybertip.ca приймають повідомлення щодо ресурсів, що містять дитячу порнографію, та повідомлюють про це правоохоронні органи й передають їх у систему “Cleanfeed”.
Японія	Закон “Про формування умов для безпечного користування Інтернетом для неповнолітніх”.	Забороняє розміщення матеріалів, що містять підбурювання до протиправних дій, порнографію, сцени жорстокості та насильства..	Самоцензура власників сайтів.
Королівство Норвегія	Кримінальний кодекс, закони “Про персональні дані”, “Про авторські права на твори”.	Авторизація користувачів Інтернет-послуг.	Щодо поширення дитячої порнографії провайдери, складають “чорний список” сайтів та Інтернет-сторінок та у взаємодіють з правоохоронцями.
Фінляндська Республіка	Закон “Про міри, що запобігають розповсюдженню дитячої порнографії”	Закриття доступу до Інтернет-ресурсів.	Поліція, спільно з провайдерами, причому рішення закриття доступу до Інтернет-ресурсу приймається виключно провайдером.
Королівство Бельгія	“Про боротьбу з проявами расизму”, “Про відповідальність за заперечення холокосту”, “Про боротьбу з дискримінацією”, “Про терористичну діяльність”.	Дозволяють спецслужбам проводити моніторинг бельгійського сегмента контенту Інтернету для виявлення елементів, спроможних нанести збитків національній безпеці.	
Королівство Данія	Кримінальний кодекс.	Вимога 3 місяці зберігати за рішенням суду на вимогу правоохоронних органів персональні дані користувачів та інформацію про передані повідомлення. Доступ до сайтів, що містять або	

		мають посилання на матеріали, що порушують авторські права, блокується провайдером за рішенням Верховного суду.	
Чеська Республіка	“Про аудіовізуальні медіа-послуги”.	Обмеження поширення інформації, що впливає на підсвідомість та сприяє розпалюванню ненависті за статевою, мовною, расовою ознакою, з причин віросповідання, політичних, або інших переконань. Штраф за надання доступу до порнографії молоді.	
Угорщина	Закони “Про деякі питання надання комерційних послуг із використання електронних засобів, а також засобів, пов’язаних з функціонуванням інформаційного суспільства” та “Про електронний зв’язок”.	Не стосуються ЗМІ.	МВС або суд своїми рішеннями можуть заблокувати Інтернет-ресурс з метою протидії розповсюдженню шкідливого контенту, зокрема, такого, що створює загрозу безпеці країни шляхом розпаду расової, релігійної, міжнаціональної ворожнечі, підриву суспільного порядку та обороноспроможності держави, а також такому, що пропагує дитячу порнографію і т.п. Спеціальна служба національної безпеки: збір інформації від провайдерів на добровільних засадах співробітництва.
Республіка Польща	Закони “Про ЗМІ”, “Про порядок надання послуг зв’язку електронним шляхом”, Кримінальний та Цивільний кодекси.	Наклеп, публічне поширення даних, що впливають на репутацію, шахрайство.	
Литовська Республіка	Закон “Про оперативну діяльність”.		Департамент державної безпеки: активний моніторинг мережі Інтернет.
Турецька Республіка	Закон “Про впорядкування розміщення інформації в Інтернет та боротьбу з правопорушеннями, що здійснюються за допомогою світової мережі”.	Визначає типологію “небажаної інформації” та відповідальність за її поширення.	

Отже, підсумовуючи наведені матеріали та враховуючи тенденції до посилення контролю над Інтернетом, необхідно зауважити, що у всьому світі ці процеси відбуваються виключно за участі громадянського суспільства та спрямовані на захист не тільки національної безпеки, моралі, а й прав та свобод громадян, жодним чином їх не обмежуючи. Політичний тиск на провайдерів не прийнятий у світовій практиці. Навіть компанія Google отримує від державних органів США запити на видалення контенту та на розкриття даних про користувачів. Однак, за світовою практикою, остаточне рішення щодо видалення контенту приймає сам провайдер.

Інтенсивність та ефективність сучасних технологій використання мереж на національному рівні сьогодні багато в чому зумовлює конкурентоспроможність тієї або іншої держави на світовому ринку. В той же час стабільність та безпека інфраструктури Інтернету потребує узгоджених дій всієї міжнародної спільноти [3].

Перелік законодавства України про інформацію і ЗМІ, до яких належать такі закони України, як “Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації” [4], “Про інформацію” [5], “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” [6], “Про телебачення і радіомовлення” [7], “Про інформаційні агентства” [8], “Про авторське право і суміжні права” [9], “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів” [10], “Про захист суспільної моралі” [11], “Про державну таємницю” [12], а також Цивільний кодекс України (в частині ст.ст. 23, 177, 200, 258, 277, 278, 286, 296, 302-309, 418-452, 455, 456, 505-508) [13], Кодекс України про адміністративні правопорушення (в частині ст.ст. 212-2, 212-3, 212-5) [14] та Кодекс професійної етики українського журналіста [15], 16 січня 2014 року було доповнено Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян” [16], яким було не просто внесено зміни до відповідних законодавчих актів, але й змінено принципи державної інформаційної політики в частині забезпечення захисту конституційних прав людини на свободу вираження поглядів як основоположного елементу демократичного суспільства.

Не аналізуючи питання щодо процедури прийняття даного документа, або процедури вступу його в дію, або будь-які інші обставини, що стосуються сфери політологічного тлумачення, звернемося до питань, які потребують наукового аналізу одного з аспектів даного Закону України – проблеми шляхів регулювання Інтернет-контенту:

1. Заборона діяльності Інтернет-ЗМІ без реєстрації в якості інформагентств.

Заборона діяльності Інтернет-ЗМІ без реєстрації в якості інформагентств видається не просто невиправданою, а такою, що звужує сегмент національних (zareєстрованих на території України) Інтернет-джерел. Реєстрацію інформаційних агентств в Україні здійснює Державна реєстраційна служба, яка є структурним підрозділом Міністерства юстиції України. Інформаційне агентство тим відрізняється від інформаційного сайту, що його метою є збір новин для ЗМІ. В Україні zareєстровано сім інформаційних агенцій: УНІАН, Інтерфакс-Україна, RegioNews, Укрінформ, Українські новини, РБК-Україна, ПРО.

Виникає питання, чи передбачав законодавець реєстрацію в якості інформагентства сайту, скажімо, видавничої організації, яка має статут, zareєстроване профільне ЗМІ, та викладає його зміст на сайті в електронному вигляді? Таким чином, нова вимога до суб’єктів господарювання щодо отримання ліцензії для надання послуг доступу до

мережі Інтернет спрямоване на ускладнення його розвитку в Україні та може значно звужити сегмент національних Інтернет-ресурсів.

2. Заборона провайдером надавати доступ до сайтів на вимогу комісії з телебачення та радіомовлення. Спеціальна комісія з телебачення та радіомовлення отримує можливість забороняти провайдером доступ до сайтів, на котрі вказує цей орган.

Знову незрозумілим є фактор критеріїв, за якими будуть робитись висновки комісії, який абсолютно не визначений законодавцем. Від початку комп'ютерна мережа, яка сьогодні стала тим, що ми сприймаємо як глобальний Інтернет, була призначена для гарантування стабільної роботи системи управління стратегічними ядерними силами, внаслідок чого їм притаманні такі особливості, як спроможність передавати інформацію різноманітними маршрутами. Таким чином, без підтримки даного положення громадянським суспільством та в разі обмеження доступу до сайтів без чіткого визначення критеріїв їх “шкідливості” такі кроки призведуть лише до одного результату – пошуку інших шляхів поширення інформації.

3. “Криміналізація наклепу” – внесення до Кримінального кодексу України ст. 151¹, згідно з якою наклепом визнається “умисне поширення завідомо недостовірних відомостей, що ганьблять честь і гідність іншої особи” та окремо виділяється “наклеп у творі, що публічно демонструється, в засобах масової інформації або в мережі Інтернет”.

Щодо факту “криміналізації наклепу” (введення його у сферу кримінального права), він не є предметом нашого дослідження. Але щодо питання про наклеп у творах, в тому числі й поширених через Інтернет (до яких законодавець застосовує й більш серйозну санкцію, аніж до поширення неправдивих даних іншим шляхом), то звернімося до деяких аспектів, які жодним чином не були враховані при написанні закону.

По-перше, відповідно до ст. 30 Закону України “Про інформацію” [5] забороняється притягнення до відповідальності за оціночні судження, окрім наклепу. Відмінність між цими категоріями полягає у тому, що оціночні судження – це висловлювання, які не містять фактичних даних, критика, оцінка дій, а також такі висловлювання, що не можуть тлумачитись як такі, що містять фактичні дані, в тому числі, з використанням мовних засобів. Згідно з п. 19 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27.02.09 р. № 1 “Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи” [17] відповідно до статті 277 ЦК не є предметом судового захисту оціночні судження, думки, переконання, критична оцінка певних фактів і недоліків, які, будучи вираженням суб'єктивної думки і поглядів відповідача, не можна перевірити на предмет їх відповідності дійсності (на відміну від перевірки істинності фактів) і спростувати, що відповідає прецедентній судовій практиці Європейського суду з прав людини при тлумаченні положень статті 10 Конвенції [18].

Якщо особа вважає, що оціночні судження або думки, поширені в засобі масової інформації, принижують її гідність, честь чи ділову репутацію, а також інші особисті немайнові права, вона вправі скористатися наданим їй частиною першою статті 277 ЦКУ [13] та відповідним законодавством правом на відповідь, а також на власне тлумачення справи (стаття 37 Закону України “Про засоби масової інформації (пресу) в Україні” [19], стаття 65 Закону України “Про телебачення і радіомовлення”) [20]) “у тому ж засобі масової інформації з метою обґрунтування безпідставності поширених суджень, надавши їм іншу оцінку” [17]. При цьому, в частині доведення самого факту наклепу наявна навіть судова практика визначення належності висловлювання до

наклепницького або оціночного судження залежно від результатів лінгвістичної (!) експертизи тексту [21]. Таким чином, факт “криміналізації наклепу” за відсутності його чіткого визначення є абсурдним, а застосування закону за таких умов буде виключно вибірковим.

Іншою проблемою є випадок, коли особа знаходить негативну інформацію про власну діяльність в Інтернет-мережі й не намагається спростувати дану інформацію або зняти її шляхом офіційного звернення в редакцію зареєстрованих сайтів відповідно до Закону України Про інформацію, вона сама сприяє її поширенню. Така інформація продовжує поширюватись в Інтернет та згодом переходить у категорію загальновідомої. В подібних випадках звернення до суду навіть із позовом про захист честі, гідності та ділової репутації є не виправданим. Справжньою метою подібних позовів вбачається виключно матеріальна зацікавленість позивача, який, отримавши ухвалу суду про визнання вини сайту, отримує можливість шляхом звернення до господарського суду компенсувати наслідки власних комерційних проблем, що відбулися за період з моменту появи такого допису в мережі. Запобігти виникненню подібних ситуацій можливо шляхом застосування практики Європейського суду з прав людини, яка відповідно до ст. 17 Закону України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” [22] є джерелом права в Україні.

А саме, в цьому контексті варто звернутися до рішення Європейського суду від 5 травня 2011 р. у справі “Редакція газети “Правое дело” та Штекель проти України” (CASE OF EDITORIAL BOARD OF PRAVOYE DELO AND SHTEKEL vs UKRAINE) [23]. Суть справи полягала в тому, що 19 вересня 2003 р. газета “Правое дело” передрукувала з Інтернет-сайту лист, який містив твердження про причетність громадянина України до організованої злочинної групи. У травні 2004 р. Приморський районний суд м. Одеси виніс рішення за позовом даного громадянина до редакції газети та її головного редактора щодо захисту честі, гідності та ділової репутації, яким задовольнив вимоги позивача щодо опублікування спростування, вибачення та щодо солідарного стягнення з відповідачів на користь позивача 15000 грн. відшкодування моральної шкоди. Апеляційний суд Одеської області та Верховний Суд України залишили рішення суду першої інстанції без змін. Однак Європейський суд з прав людини, прийнявши справу до провадження та розглянувши її, одноголосно постановив, що у справі мало місце порушення ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо порушення права на свободу вираження поглядів. Також Європейським судом було відмічено, що принцип законності щодо редакції видання було порушено саме через відсутність чіткого регулювання використання журналістами інформації, отриманої з Інтернету.

Зазначимо, що показовим є і той факт, що дане рішення Європейського суду з прав людини було ухвалене саме на матеріалах української справи, що зайвий раз підтверджує відсутність національної практики у подібних справах. Наразі відсутність узагальненої практики, наближення її до європейських стандартів та подальша законотворчість у даному напрямку можуть призвести до загрози існування не тільки Інтернет-видань, а й будь-якої зони вільного спілкування в Інтернеті, включаючи соціальні мережі. При цьому важливим є дотримання балансу між вільним поширенням інформації, свободою висловлення думок та відповідальністю за розміщення інформації власниками Інтернет-ресурсів, тому зауважимо, що відносно шляхів протидії розповсюдженню неправдивої інформації, набагато логічнішим та більш виправданим кроком могли б стати кроки щодо протидії поширеному сьогодні в Україні “відбілюванню” репутації за

схемою: “розміщення матеріалу-судове оскарження змісту – отримання преюдиційного рішення на визнання фактів неправдивими”.

В пояснювальній записці до проекту Закону України “Про судоустрій і статус суддів” та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян” зауважується, що “Соціальні мережі в Інтернеті використовуються як високотехнологічний інструмент для ...розпалювання ворожнечі на соціальному, національному, політичному та мовному ґрунті. ...Нерідко під виглядом самоорганізації громадян Інтернет використовується для маніпулювання ззовні, в результаті чого відбувається суттєве зростання конфліктності, жорстокості, безжальності та насильства серед населення, що призводить до зниження рівня моральності та системного заподіяння шкоди законним правам та інтересам громадян і суспільству, інтересам держави в цілому”, а “Прийняття законопроекту сприятиме утвердженню в Україні прав і свобод людини і громадянина, захисту особи і суспільства від злочинних посягань” [24].

Щодо утвердження прав і свобод – звернемося до Конституції України, розділ II, ст. 22, ч. 3: при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Адже таке обмеження є нічим іншим як звуженням змісту та обсягу прав і свобод [25].

Дане положення принципово забороняє законодавцю погіршувати становище людини у суспільстві шляхом обмеження тих прав і свобод, які вже закріплено у законах України. Щодо конституційних прав і свобод така заборона застережена спеціально (ч. 1 ст. 157 Конституції). “Права людини та основні свободи є невід’ємним правом кожної людини, наданим їй від народження”, – зазначається у п. 2 ч. 2 Декларації та Програми дій Всесвітньої конференції з прав людини, яка відбулася під егідою ООН у Відні 1993 р.

У юридичному висновку Центру політико-правових реформ від 21 січня 2014 р. щодо законів від 16 січня 2014 року зазначається, що вони були прийняті “з грубими порушеннями Конституції України і закріпленого у ній принципу верховенства права, спрямовані на звуження змісту та обсягу конституційних прав і свобод громадян України, і порушують, зокрема:

вимоги ч. 2 ст. 8 Конституції, згідно з якою Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй;

ч. 2 ст. 19 Конституції, згідно з якою органи державної влади, їх посадові особи зобов’язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України;

ч. 2, 3 ст. 22 Конституції, згідно з якими конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод;

ч. 1 ст. 34 Конституції, згідно з якою кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань;

ч. 1 та 4 ст. 36 Конституції, згідно з якими громадяни України мають право на свободу об’єднання у громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Усі об’єднання громадян рівні перед законом;

ч. 1 ст. 39 Конституції, відповідно до якої громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації.

Крім того, порушуються норми ст. 3, 15, 18, 23, 24, ч. 1 ст. 37, ч. 5 ст. 82, ч. 3 ст. 84, ч. 2 ст. 89, ст. 91, 92 та 93, 121, 129 Конституції.

Беручи до уваги очевидну протиправність “законів” від 16.01.14 р. і за процедурою ухвалення, і за змістом, зазначені акти можуть бути визначені як НІКЧЕМНІ, тобто такі що не мають юридичної сили (чинності).

Усі громадяни України, органи державної влади та їх посадові особи зобов’язані дотримуватись Конституції України, яка має найвищу юридичну силу та діяти відповідно до її норм, які мають пряму дію” [26].

Висновки.

1. Виходячи із сутності поняття “держава” державне регулювання у сфері суспільних відносин, в тому числі й у сфері Інтернет-контенту, є не тільки правом держави, а й її прямим обов’язком, але при визначених обставинах та непорушенні прав і свобод людини, громадянина.

2. Державне регулювання – це визначення чітких правил і контроль за їх додержанням. І в цьому сенсі й тлумаченні без регулювання неможливо обійтись у сфері національного використання Інтернету як світової інформаційної мережі. Якщо ці принципи встановлюватимуться з урахуванням позитивного світового досвіду, орієнтацією на демократичні принципи, то чим більш детально та чітко будуть пророблені й виписані дані принципи, тим прозорішими стануть процеси, пов’язані з використанням Інтернету.

3. 3 жовтня були опубліковані й результати дослідження міжнародної правозахисної організації Freedom House “Свобода Інтернету” за 2013 р., за якими Україну було визнано країною із вільним Інтернетом.

У Києві, в рамках другого Міжнародного форуму “Медіа за інформаційне суспільство” від 4 жовтня 2013 р., було висловлено та підтримано учасниками думку про те, що український сегмент Інтернет вимагає регулювання з урахуванням позицій всіх зацікавлених сторін – влади, суспільства та учасників ринку, та з використанням прийнятих на Заході принципів прозорості та підзвітності. При цьому, президент Європейської медіа платформи Ханне Северинсон зауважила на Форумі, що Інтернет може стати додатковим важелем, що наблизить Україну до Європи.

Прийняття законів від 16 січня змінило стан справ, перетворивши Україну на одну з найбільш “зарегульованих” Інтернет-країну. При цьому, процедура державного регулювання абсолютно не виписана, критерії оцінювання Інтернет-контенту відсутні, технологія застосування запропонованих законодавцем норм – також.

4. Необхідно повернутися до логічної та послідовної роботи в напрямі державного регулювання Інтернету, привести законодавство у відповідність із Конституцією України, розпочавши з прийняття державної концепції регулювання Інтернет-контенту. Тенденції до посилення державного контролю над Інтернет є спільними для всіх країн світу, про що свідчать і процеси, згадувані в даному матеріалі, а саме контент (від англ. contents – зміст) є найменш визначеною та прозорою сферою для регулювання.

5. Розвиток Інтернет-мереж у контексті державного регулювання має розглядатися з точки зору реального впливу на процеси державотворення і становлення громадянського суспільства з урахуванням гармонійного співіснування демократичних принципів державного будівництва та моральних основ формування правової держави.

6. Найбільш ефективним, на погляд автора, вважається застосування впливу держави на Інтернет-контент національних сайтів ще на стадії їх реєстрації.

Насамперед, потрібно чітко виписати процедуру цієї реєстрації з метою унеможливлення існування в державному інформаційному просторі “анонімних” інформаційних ресурсів. Також, як для захисту авторських прав розробників, так і для реалізації державного контролю над Інтернет-контентом (але не у форматі цензури, забороненої ст. 15 Конституції України), пропонується на етапі реєстрації Інтернет-ресурсу, разом з реєстраційними документами, отримувати від власників і концепцію ресурсу. Така концепція має фіксувати план і методику інформаційного подання матеріалу, бути аналогом принципів редакційної політики друкованих ЗМІ. Приклад контент-наповнення з Концепції створення інформаційного блоку в інтерактивній базі даних для бізнес-структур України, зареєстрованої в Державному департаменті інтелектуальної власності в 2005 р.:

“...3. Контент-наповнення.

Новини.

“Світ бізнесу”:

- супровід великих угод купівлі-продажу, приватизації, процесів акціонування;
- входження впливових бізнес-сил на український ринок і т.п.;
- кадрові зміни всередині самих фірм, ринок вакансій провідних фірм.

Цінні папери та фондовий ринок:

- рух акцій та вексельний обіг;
- інформація про комерційні банки;
- електронна комерція.

Судова практика:

- загальні та господарські суди;

- податкові спори, адміністративна відповідальність юридичних осіб, практика Європейського суду з прав людини (справи за участю України та огляд найбільш цікавої практики щодо інших держав).

Законотворчість:

- закони, законопроекти;
- підзаконні акти, акти міністерств та відомств (інформаційні зрізи, в тому числі “політика в законотворчості”, лобіювання інтересів промислових або регіональних груп, економічне та політичне прогнозування, наслідки прийняття закону).

Інформація про банкрутства та санації (“із перших рук”).

Інформація про тендери та приватизацію.

Земельне право, екологія. Купівля-продаж землі, об’єкти нерухомості та землекористування.

Транспорт, дорожній рух, ДТП.

Зв’язок.

Конкуренція, антимонопольне регулювання.

Охорона здоров’я.

Страхування.

Інновації.

Підприємства України (легка, важка, перероблююча та харчова промисловість).

Рекламний та інші ринки.

Інформаційне право:

- телебачення;
- медіа-проекти;
- друковані ЗМІ...” .

Дана концепція була зареєстрована за бажанням авторів, які, захищаючи власні авторські права на її розробку, прозоро і детально виклали в ній зміст власного ресурсу.

Подібний приклад вважається показовим, а реалізація вимоги фіксування контент-наповнення є нескладною на практиці, корисною як для ЗМІ, так і з точки зору сучасного підходу до долученням ЗМІ до побудови принципів державної Інтернет-політики.

Використана література

1. Приложение к постановлению МПА СНГ от 17.05.12 г. № 37-17. – Режим доступу : [//www.old.iacis.ru/data/prdoc/17-a_2012.doc](http://www.old.iacis.ru/data/prdoc/17-a_2012.doc)
2. Правовое регулирование сегментов Интернета. – Режим доступу : [//www.polit-info.ru/images/data/gallery/0_9764__regulirovanie_interneta.pdf](http://www.polit-info.ru/images/data/gallery/0_9764__regulirovanie_interneta.pdf). – (За матеріалами інформаційно-аналітичної доповіді Центру політичної інформації. – М., 2013).
3. Якушев М. Интернет-2012 и международная политика // Индекс Безопасности, 2013. – № 1(104). – Режим доступу : [//www.pircenter.org/media/content/files/10/13559178180.pdf](http://www.pircenter.org/media/content/files/10/13559178180.pdf)
4. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації : Закон України від 23.09.97 р. № 539/97-ВР. – Режим доступу : [//www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/539/97-%D0%B2%D1%80](http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/539/97-%D0%B2%D1%80)
5. Про інформацію : Закон України від 02.10.92 р. № 2657-XII. – Режим доступу : [//www.zakon2.rada.gov.a/laws/show/2657-12](http://www.zakon2.rada.gov.a/laws/show/2657-12)
6. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16.11.92 р. № 2782-XII. – Режим доступу : [//www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2782-12](http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2782-12)
7. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.93 р. № 3759-XII. – Режим доступу : [//www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12](http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12)
8. Про інформаційні агентства : Закон України від 28.02.95 р. № 74/95-ВР. – Режим доступу : [//www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/74/95-%D0%B2%D1%80](http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/74/95-%D0%B2%D1%80)
9. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.93 р. № 3792-XII. – Режим доступу : [//www.zakon.nau.ua/doc/?code=3792-12](http://www.zakon.nau.ua/doc/?code=3792-12)
10. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів : Закон України від 23.09.97 р. № 540/97-ВР. – Режим доступу : [//www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80](http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80)
11. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20.11.03 р. № 1296-IV. – Режим доступу : [//www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15](http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15)
12. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.94 р. № 3855-XII. – Режим доступу : [//www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12](http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12)
13. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.03 р. № 435-IV. – Режим доступу : [//www.zakon.rada.gov.ua/go/435-15](http://www.zakon.rada.gov.ua/go/435-15)
14. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України. – Режим доступу : [//www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10](http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10)
15. Кодекс професійної етики українського журналіста. – Режим доступу : [//www.cje.org.ua/codecs/43](http://www.cje.org.ua/codecs/43)
16. Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян : Закон України від 16.01.14 р. № 721-VII. – Режим доступу : [//www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/721-18](http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/721-18)
17. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного суду України від 27.02.09 р. № 1. – Режим доступу : [//www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09](http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09)
18. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.97 р. № 475/97-ВР. – Режим доступу : [//www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80](http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80)
19. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16.11.92 р. № 2782-XII. – Режим доступу : [//www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2782-12](http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2782-12)
20. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.93 р. № 3759-XII. – Режим доступу : [//www.zakon.nau.ua/doc/?uid=1085.275.41&nobreak=1](http://www.zakon.nau.ua/doc/?uid=1085.275.41&nobreak=1)

21. Старцева Т. Фактические данные или оценочные суждения? – Режим доступу : [//www.ut.kiev.ua/biblioteka-yurista/item/1006-fakticheskie-dannyye-ili-otsenochnyie-suzhdeniya.html](http://www.ut.kiev.ua/biblioteka-yurista/item/1006-fakticheskie-dannyye-ili-otsenochnyie-suzhdeniya.html)
22. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.06 р. № 3477-IV. – Режим доступу : [//www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15](http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15)
23. Справа “Редакція газети “Правое дело” та Штекель проти України”. – (Інститут медіа права). – Режим доступу : [//www.medialaw.kiev.ua/laws/laws_europe/124](http://www.medialaw.kiev.ua/laws/laws_europe/124)
24. Пояснювальна записка до проекту Закону “Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян”. – Режим доступу : [//www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=49483](http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=49483)
25. Конституція України : науково-практичний коментар. – К. : Видавничий Дім “Ін-Юре”, 2003. – Режим доступу : [//www.ua.convdocs.org/docs/index-7907.html?page=9](http://www.ua.convdocs.org/docs/index-7907.html?page=9)
26. Юридичний висновок ЦППР щодо “законів” від 16.01.14 р. – Режим доступу : [//www.pravo.org.ua/politicreformandconstitutionslaw/humanrights/1569-yurydychnyi-vysnovok-tsentru-polityko-pravovykh-reform-shchodo-zakoniv-vid-16-sichnia-2014-roku.html](http://www.pravo.org.ua/politicreformandconstitutionslaw/humanrights/1569-yurydychnyi-vysnovok-tsentru-polityko-pravovykh-reform-shchodo-zakoniv-vid-16-sichnia-2014-roku.html)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 343.97

ЛЕОНОВ Б.Д., кандидат юридичних наук

ТЕРОРИЗМ В АСПЕКТІ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

***Анотація.** У статті розкривається роль засобів масової інформації у висвітленні проявів тероризму. Пропонуються рекомендації з удосконалення діяльності журналістів під час поширення інформації про терористичний акт чи його наслідки.*

***Ключові слова:** тероризм, засоби масової інформації, журналіст.*

***Аннотация:** В статье раскрывается роль средств массовой информации в освещении проявлений терроризма. Предлагаются рекомендации по усовершенствованию деятельности журналистов во время распространения информации о террористическом акте или его последствиях.*

***Ключевые слова:** терроризм, средства массовой информации, журналист.*

***Summary:** The article explains the role of the media in the coverage of terrorism. Recommendations were given for improvement of journalists' activity during the dissemination of information about a terrorist act or its consequences.*

***Keywords:** terrorism, the media information generated, the journalist.*

Постановка проблеми. Для боротьби з тероризмом, насамперед, слід зрозуміти його суть. Важливим елементом у вивченні тероризму є уявлення цієї проблеми в суспільній свідомості. В даному контексті на особливу увагу заслуговує така тема, як роль засобів масової інформації (далі – ЗМІ) у висвітленні терористичних проявів. Ця тема є актуальною й такою, що все більше привертає увагу науковців та фахівців, адже публічний резонанс є головною, а часто чи не єдиною метою самих терористів.

ЗМІ найбільш ефективні для здійснення впливу на великі маси людей, що дає підставу розглядати їх як частину стратегічного потенціалу тероризму. Результативність інформаційного впливу, що здійснюється за допомогою мас-медіа, пояснюється сильним психологічним ефектом причетності до подій, коли людина поринає в них “тут і зараз” (ефект CNN) [1, с. 62]. У сучасному суспільстві ЗМІ не тільки відіграють важливу роль у процесі формування громадської думки, а й стають іноді її транслятором і виразником.

Необхідно підкреслити, що одна зі складових тероризму – залякування суспільства – змогла функціонувати в планетарному масштабі тільки завдяки розвитку ЗМІ і появі нових інформаційних технологій, здатних миттєво, у режимі реального часу, довести до людства всі жахи терористичного акту. Причому важлива не тільки констатація того чи іншого факту, а й детальні коментарі, демонстрація наслідків терористичних актів, унаслідок чого тиражується жах і культивується масовий синдром страху. На образ тероризму накладає свій відбиток інформаційна політика різних країн, спрямована на розширення сфери свого впливу, посилення контролю в зонах конфлікту, легітимізацію своєї діяльності. Описання тероризму на глобальному рівні також пов'язане з висвітленням антитерористичної діяльності. При цьому ЗМІ часто-густо відтворюють таку діяльність як посилення впливу спецслужб, реорганізацію армії, зміцнення законодавства [2, с. 19].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти інформаційно-психологічного впливу терористичної діяльності висвітлені у працях вітчизняних і зарубіжних науковців: Ю.М. Антоняна, М.М. Галамби, В.О. Єфимова, В.В. Крутова, В.А. Ліпкана, І.В. Нікуліна, О.В. Рогової, А.Ю. Трофимова та інших. У цьому контексті сьогодні залишається не достатньо вирішеною низка проблем, пов'язаних з інформаційним впливом ЗМІ на свідомість людей у разі вчинення терористичного акту.

Метою статті є аналіз проблеми тероризму в аспекті діяльності ЗМІ.

Виклад основних положень. Не можна не відзначити той факт, що тріумфальному просуванню тероризму планетою значною мірою допомагають вплив засобів масової інформації, поява нових інформаційних технологій, здатних миттєво донести жахливі наслідки терористичного акту до великої аудиторії, причому не тільки констатувати той чи інший акт, а й в деталях його прокоментувати і показати його наслідки – тим самим сприяючи тиражуванню і культивуванню жаху і масового синдрому неадекватного страху [3, с. 122]. Особливістю сучасного тероризму є активне використання інформаційно-психологічного впливу як важливого елементу маніпуляції свідомістю і поведінкою людей з використанням можливостей глобальних комунікацій. Дії терористів спрямовані не тільки на спричинення матеріальної шкоди, загрози життю і здоров'ю людей, а й на формування інформаційно-психологічного шоку, вплив якого на великі маси людей створює сприятливу обстановку для досягнення терористами своїх цілей [4, с. 186]. Не можна забувати, що сьогодні тероризм функціонує у віртуальному просторі інформаційного поля.

З огляду на те, що тероризм є визначальним чинником технології і тактики діяльності терористичних груп, цілком логічним є висновок, що саме суспільний резонанс є найяскравішим підтвердженням ефективності їх діяльності. При цьому чим більший резонанс від виконаної роботи, тим потужнішим стає потік фінансування терористичної діяльності [5, с. 88]. Дійсно, ЗМІ, прагнучі опанувати аудиторію задля підвищення власних рейтингів, отримання фінансових здобутків, часто демонструють сцени насильства над людьми. Для того щоб було цікаво читачам, глядачам чи слухачам ЗМІ готові надати свої газетні полоси, час і ефір кому завгодно. Крім цього, ЗМІ може ставати джерелом інформації, що сприяє зміцненню позицій терористів, ускладнює дії співробітників суб'єктів боротьби з тероризмом, а також створює додаткові загрози життю і здоров'ю заручників.

Демонстрація катастрофічних результатів терактів через ЗМІ значно посилює ефективність самих актів насильства; галас, що роздмухується в деяких ЗМІ щодо даних подій, повтори одних і тих самих жахливих епізодів об'єктивно сприяють досягненню цілей тероризму: залякуванню населення і влади та прийняттю відповідними посадовими особами і державними органами необхідних терористам рішень [6].

Постійна демонстрація жорсткості, її смакування, хворобливий інтерес ЗМІ до злочинців, у тому числі терористів, нерозбірливе й таке, що начебто претендує на об'єктивність, описання їх життя, вчинків і переживань свідчать про схвалення злочинної активності таких осіб. Наприклад, у європейських країнах часто виправдовують чеченських терористів, тим сам виправдовуючи їх злочини, що свідчить про заохочення їх дій [7, с. 114].

Морально-психологічне ставлення пересічних громадян до тероризму відрізняється складністю й нерідко суперечливістю залежно від висвітлення інформації про терористичну діяльність. Відтворення жахливої події, смакування її деталей збільшують її масштаби та наслідки у мільйони разів у душах людей, завдаючи непоправної психічної шкоди. Дослідження наслідків такого телевізійного

інформаційного впливу свідчить, що 67 % населення країни відчують страх, шок, потрясіння. На переконання В.О. Єфимова, важливим атрибутом терору є не вибухові речовини та зброя, а саме засоби масової інформації [8].

Це чудово розуміють і самі терористи. Сценаристи планують та здійснюють терористичний акт виключно з метою впливу на мільйони, а іноді – мільярди людей, а не горстку заручників, обраних в якості об’єктів терористичного впливу.

Уявімо ситуацію, коли б з огляду на світогляд і мораль працівники ЗМІ відмовилися від широкомасштабного інформування населення про акт тероризму, тобто фактично від реклами тероризму. Фінансування такого акту миттєво втрачає будь-який сенс, а тому він не відбувся б взагалі.

Можна стверджувати, що зміст сучасного тероризму – це досягнення неадекватного соціально-психологічного резонансу в суспільстві шляхом багаторазового посилення ЗМІ факту насильства чи погрози його здійснення [9, с. 132]. Без цього сучасний тероризм важко уявити.

Сьогодні на підставі аналізу діяльності ЗМІ у плані вільного висвітлення терористичних актів виділяють такі варіанти негативного інформаційного впливу:

- можливий вплив інтерв’ю з терористами на проведення переговорів;
- небезпека свого роду звеличування злочинців та їхніх дій;
- постійне розсекречення розміщення, чисельності, оснащення поліції, правоохоронних органів, що намагаються вирішити інцидент;
- посилення безладу і можливе наслідування терористам;
- створення нервової обстановки і загрози життю заручників під час переговорів (через розкриття тактичної інформації);
- занепокоєність громадськості, що починає чинити тиск на владу з метою досягнення якнайшвидшого вирішення конфлікту, незважаючи на інтереси правосуддя тощо [10].

Враховуючи, що ЗМІ виступають в якості інформаційного майданчика для терористів, має бути, з одного боку, певний баланс між заявами терористів, їх очевидною пропагандою, а з іншого – інформацією та інтерв’ю.

На “круглому столі” “ЗМІ проти тероризму”, який відбувся у рамках Міжнародного форуму “Міжнародний тероризм: сучасний стан, витoki і шляхи протидії” в Києві 25 – 28 травня 2004 року, В.В. Крутов у своєму виступі зауважив, що при плануванні і здійсненні терористичних акцій терористи, як правило, ставлять за мету прорив до широкої аудиторії [11, с. 6]. І в цій ситуації журналісти, висвітлюючи конкретні ситуації, стають не просто незалежними свідками, а – бажають вони того чи ні – активними учасниками подій. Серед порушених на “круглому столі” питань виділялися такі: “Де та межа, перейшовши яку, репортер стає інструментом терористів? Наскільки інформація, що передається, укріплює позиції терористів; утруднює дії співробітників спецпідрозділів; створює прямо або побічно додаткові загрози життю і здоров’ю заручників?”. Вихід із цієї ситуації, на думку В.В. Крутова, вбачається в грамотній організації порядку і процесу інформування громадськості як про прояви тероризму, так і про контртерористичні операції. Але основним критерієм вибору журналіста мають бути не нормативні акти, а професіоналізм і відповідальність, здатність прогнозувати наслідки своїх дій [11, с. 7]. Такої думки додержується і більшість журналістів, за висновком яких головним критерієм поведінки у цій сфері мають бути професіоналізм, моральні якості, громадська позиція і відчуття відповідальності перед суспільством.

Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) 20 червня 2005 року прийняла резолюцію з проблеми ЗМІ і тероризму, де рекомендувала журналістам розробити

єдиний перелік правил щодо висвітлення терактів. У контексті резолюції Асамблея закликає журналістів не допускати сприяння меті терористів, не нагнітати паніку, яку часто створюють терористичні акти, не надавати терористам можливості спілкування з широкою аудиторією, вимагати від організацій мовлення спільного розроблення кодексу поведінки або принципів, якими треба керуватися, вирішуючи питання дозволу показу насильства (зокрема тероризму), і які можна було б якнайширше застосовувати в Європі, а також, якщо потрібно, утворити додаткові автономні структури, які уможливили б ефективне розроблення цих спільних кодексів [12]. Також підкреслювалося, що забажання ЗМІ “можуть формувати культурні рамки, що сприяли б запобіганню росту злочинності” [13, с. 177].

Ще в 1986 р. у доповіді спеціальної урядової групи по боротьбі з тероризмом США у розділі “Тероризм і ЗМІ” було зазначено: “Тероризм – форма пропаганди, що потребує реклами, щоб бути ефективною. Серед факторів, що сприяють поширенню тероризму, слід назвати успіхи терористів в одержанні широкої реклами і наданні впливу на можливо більш численну аудиторію. Терористи бачать роль ЗМІ в поширенні їхніх заяв по усьому світу, як одну з головних форм для досягнення своїх цілей” [14]. У цій же доповіді перераховані практичні дії ЗМІ, негативні наслідки яких можуть сприяти: інтенсивному висвітленню подій, що може обмежити чи позбавити уряд переваг у виборі дій по припиненню терористичного акту; перетворенню журналістів на учасників інциденту і переговорів; політичному діалогу з терористами чи заручниками; узурпації правової відповідальності уряду; повідомленню про плани спеціальних підрозділів, що беруть участь в операції по знешкодженню терористів.

Слід зазначити, що в цілому ряді держав – Австрії, Бельгії, Канаді, США та інших – були прийняті загальні принципи додержання ЗМІ суспільно-моральних принципів. На міжнародному семінарі “Засоби масової інформації в посттоталітарних суспільствах”, який проходив у Москві в 1997 р., розглядалася ідея створення кодексу професійної честі журналіста, згідно з яким мас-медіа повинні бути особливо обережні в подачі матеріалу про терористичний акт і контртерористичні операції [10, с.72]. Будь-які медіа вже в силу своєї природи є мимовільними союзниками терористів [15], оскільки, як вже зазначалося вище, в основі сучасного тероризму лежить технологія впливу на ЗМІ, а через ЗМІ – на суспільство [10, с. 71]. Крім того, терористи використовують мас-медіа з метою пропаганди своєї діяльності, повідомляючи на весь світ свої вимоги та рекрутуючи нових членів [16, с. 18].

У міжнародній практиці вже сформовані етичні норми поведінки журналістів при висвітленні терористичного акту. Зокрема, ЗМІ запропоновано не висвітлювати конкретні вимоги терористів, повідомлення про перебування чи будь-які інші тактичні переміщення правоохоронних органів. У США поліція рекомендує не допускати під час ефіру будь-яких припущень чи версій, запобігати описанню стану жертв і настроїв терористів, дрібниць біографії останніх, які можуть викликати емоційне забарвлення населення. Досвід зарубіжних країн переконує, що ЗМІ не повинні виступати посередниками між владою і терористами, тим більше не можна надавати останнім ефір, навіть у випадку, коли злочинці обіцяють звільнити частину заручників.

Виникає питання, чи є достатнім обмеження діяльності журналістів при висвітленні терористичних проявів у ЗМІ соціальними чи моральними нормами? Оскільки запитання риторичне, відповідь є очевидною: моральні та етичні норми не можуть повною мірою забезпечити охорону від негативного інформаційного впливу ЗМІ у таких випадках. Тому розв’язання цієї проблеми потребує застосування комплексу заходів, у т. ч. правового характеру.

Законодавство більшості європейських країн передбачає заборону розміщення інформації, зміст якої може сприяти поширенню ідей тероризму, допомагати реалізації мети терористів, створювати загрозу життю і здоров'ю людей, а також ускладнювати проведення антитерористичної операції. У свою чергу, український законодавець у ст. 17 Закону України “Про боротьбу з тероризмом” передбачає заборону поширення через засоби масової інформації або в інший спосіб інформації, яка:

- розкриває спеціальні технічні прийоми і тактику проведення антитерористичної операції;
- може утруднити проведення антитерористичної операції і (або) створити загрозу життю та здоров'ю заручників та інших людей, які знаходяться в районі проведення зазначеної операції або за його межами;
- має на меті пропаганду або виправдання тероризму, містить висловлювання осіб, які чинять опір чи закликають до опору проведення антитерористичної операції;
- містить дані про предмети та речовини, які безпосередньо можуть бути використані для вчинення актів технологічного тероризму;
- розкриває дані про персональний склад співробітників спеціальних підрозділів та членів оперативного штабу, які беруть участь у проведенні антитерористичної операції, а також про осіб, які сприяють проведенню зазначеної операції (без їх згоди) [17].

На наш погляд, перелік інформації, заборона поширення якої міститься у згаданій нормі, виглядає явно неповним. Вважаємо, що будь-яка інша інформація залежно від форми та змісту може сприяти героїзації тероризму чи збільшенню загрози його суспільно небезпечних наслідків. Отже, перелік такої інформації потребує розширення, а висвітлення інформації про терористичний акт має обмежуватися лише фактичними даними.

Крім цього, невиконання встановленого законодавством обов'язку не поширювати заборонену інформацію має тягнути за собою відповідальність, передбачену законом.

Безумовно, проблема боротьби з тероризмом пов'язана з удосконаленням діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом. Водночас, взаємодія цих суб'єктів зі ЗМІ має відбуватися у площині акредитації останніх, яка надаватиметься за умови додержання їх редакціями правил акредитації, встановлених суб'єктами боротьби з тероризмом. Невиконання зазначених правил матиме наслідком позбавлення журналістів акредитації.

Висновки.

1. Існує необхідність розробки і впровадження кодексу поведінки журналістів або принципів, якими треба керуватися, вирішуючи питання дозволу відтворення насильства, зокрема тероризму.

2. Потребує розширення перелік інформації, заборона поширення якої міститься у ст. 17 Закону України “Про боротьбу з тероризмом”.

3. Доцільно внести до законодавства України у сфері боротьби з тероризмом зміни, передбачивши, зокрема, акредитацію суб'єктами боротьби з тероризмом журналістів (недодержання умов якої матиме наслідком її позбавлення), а також передбачити відповідальність за невиконання встановленого законодавством обов'язку не поширювати заборонену інформацію.

4. Удосконаленню антитерористичної діяльності сприятиме: стриманість у поширенні інформації про терористичний акт чи його наслідки; недопустимість передачі в ефір прямих інтерв'ю з терористами; перевірка отримуваної від терористів інформації; контроль візуального відтворення події терористичного акту (відсутність на

екрані загиблих чи поранених); єдність тлумачення події терористичного акту як ЗМІ, так і суб'єктами боротьби з тероризмом.

5. На міжнародному, регіональному і національному рівнях доцільно вжити низку заходів щодо припинення використання будь-яких інформаційних технологій на користь терористів.

Використана література

1. Информационные вызовы национальной и международной безопасности // И.Ю. Алексеева и др. ; под общ. ред. А.В. Федорова, В.Н. Цыгичко. – М. : ПИР-Центр, 2001. – 328 с.
2. Рыжов И.Н. Некоторые аспекты криминологической сущности терроризма.: зб. матеріалів “круглого столу” [“Міжнародна криминологія : стан та перспективи”] // Б-ка журналу “Юридичний вісник” ; за ред. М.П. Орзіха, В.Ф. Антипенка. – Одеса : Фенікс, 2010. – С. 121-126.
3. Никулина И.В. Проблема терроризма в дискурсе СМИ : социологический анализ : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. соц. наук : 22.00.04 / Ирина Вячеславовна Никулина. – Нижний Новгород, 2007. – 21 с.
4. Первая Международная конференция “Электронные СМИ и терроризм”, Геленджик, 24 – 28 октября 2005 года. – Режим доступа : [//www.panarin.com/doc/102](http://www.panarin.com/doc/102)
5. Мельник Д. ЗМІ – “рупор” тероризму чи елемент протидії? // Проблеми безпеки : особистості, суспільства, держави. – 2007. – № 7/07. – С. 88. – (Інформаційно-аналітичний бюлетень).
6. Галамба М.М. Інформаційно-психологічна складова терористичної діяльності // Юридичний журнал. – 2006. – № 11. – С. 53-57.
7. Антонян Ю.М. Почему люди совершают преступления. Причины преступности. – М. : ИД “Камерон”, 2006. – 304 с.
8. Ефимов В.А. Прозрение. Радиопрограмма № 19 “Телевидение как колдун и рекламный спонсор терроризма”. – Режим доступа : [//www.ecology.md/section.php?section=&id=3827](http://www.ecology.md/section.php?section=&id=3827)
9. Требін М. Тероризм: спроба проникнення в сутність // Людина і політика. – 2002. – № 4. – С. 121-136.
10. Рогова О.В. Тероризм як вид комунікативних технологій // Культура народів Причерномор'я. – 2002. – № 49 (II). – С. 70-72.
11. Виступи учасників “круглого столу” “ЗМІ проти тероризму” // Проблеми безпеки особистості, суспільства, держави. – 2005. – № 4. – С. 6-8.
12. Про використання культурних та освітніх засобів для зменшення насильства : Рекомендації ПАРЄ № 963 (1983). – Режим доступа : [//www.tian.ru](http://www.tian.ru)
13. Хлобустов О.М. Средства массовой информации и борьба с терроризмом // Современный терроризм : состояние и перспективы ; под ред. Е.И. Степанова. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – С. 176-180.
14. Латипов Р. Про створення механізму розслідування актів міжнародного тероризму // Радянська держава і право. – 1990. – № 9. – С. 131-132.
15. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / С.Г. Кара-Мурза. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2002. – 832 с.
16. Слисаренко И. Террор как средство политической коммуникации // Персонал. – 2001. – № 4. – С. 17-19.
17. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.03 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 25. – Ст. 180.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 338.46:002+341.48

СКУЛИШ Є.Д., доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
головний науковий співробітник НДІП НАПрН України

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ ПОДОЛАННЯ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ

Анотація. Проаналізовано сучасний стан розвитку та прояви кіберзлочинності. Визначені ключові аспекти міжнародного співробітництва у сфері боротьби із кіберзлочинністю. Виявлені основні проблеми міжнародного співробітництва в цій сфері.

Ключові слова: кіберзлочинність, кібертероризм, кібершахрайство, міжнародне співробітництво.

Аннотация. Проанализировано современное состояние развития и проявления киберпреступности. Определены ключевые аспекты международного сотрудничества в сфере борьбы с киберпреступностью. Выявлены основные проблемы международного сотрудничества в этой сфере.

Ключевые слова: киберпреступность, кибертерроризм, кибермошенничество, международное сотрудничество.

Summary. The current condition of development and aspects of computer crime were analyzed. The key aspects of international cooperation in the field of the computer crime's combating were determined. The basic problems of international cooperation in this sphere were identified.

Keywords: computer crime, cyberterrorism, cyberswindle, international cooperation.

Актуальність теми. Сучасний стан розвитку телекомунікаційних, інформаційних та комп'ютерних технологій обумовлює появу та швидкий розвиток суспільних відносин з приводу їх використання. Це вимагає їх правову регламентацію, яка відповідала б інтересам суб'єктів таких відносин та економічній доцільності використання предметів, що уособлюють в собі подібні технології. Більше того, інформаційні технології та комп'ютерні мережі на сьогодні являють собою важливу галузь економіки, розвиток якої виходить за межі економіки однієї країни і характеризується наявністю усталених міжнародних зв'язків. Однак технології такого рівня розвитку дедалі частіше використовуються не в економічній площині, а в злочинних інтересах. Зокрема, існує тенденція до перенесення корисливих злочинів у сфері протиправного заволодіння платіжними засобами у віртуальну реальність. Це пояснюється зростанням електронних платежів, що стало можливими саме завдяки розвитку та поширенню використання інформаційних технологій та комп'ютерних мереж. В цьому контексті ключовим стає питання міжнародного співробітництва в сфері захисту інформації та мереж. Взаємодія різних держав та різних компаній є можливою лише за умови створення та функціонування посередників, що мають відповідний міжнародно-правовий статус, оскільки національне законодавство країн-учасників економічних відносин предметом яких є комп'ютерні та інформаційні технології, є неоднорідним, що ускладнює отримання необхідного правозахисного ефекту. Разом з тим, все актуальніше звучить питання стосовно розробки єдиного правового поля, в рамках якого відбуватиметься захист від злочинів, що скоюються у сфері використання комп'ютерних технологій.

Ступінь наукової розробки теми. Проблематика розробки ефективних правових механізмів міжнародної боротьби із кіберзлочинністю знайшла своє відображення в працях багатьох вітчизняних і закордонних вчених, зокрема О.С. Алавердова, Ю.М. Батуріна, П.Д. Біленчука, А.В. Войцехівського, В.Б. Вехової, В.О. Голубєва, М.Д. Діхтяренка, Т.Л. Тропіної, Б.Х. Толеубекова та ін.

Метою статті є вдосконалення міжнародної боротьби із кіберзлочинністю в аспекті підвищення ефективності міжнародної співпраці.

Виклад основних положень. Не зважаючи на досить недавню появу, кіберзлочинність перетворилася із протиправної поведінки на одну із найбільших цивілізаційних загроз. З кожним роком феномен кіберзлочинності набирає обертів і стає дедалі поширенішим видом злочинів, що обумовило необхідність розробки відповідного теоретико-методологічного апарату юридичної науки, і зокрема кримінально-правової науки. Однак і досі немає одностайності у визначенні поняття “кіберзлочинність”, що призводить до суттєвих проблем у сфері міжнародного співробітництва, і насамперед у правовій площині.

Російський вчений В.О. Голубєв визначає кіберзлочинність як протиправну поведінку, спрямовану на порушення суспільних відносин та персональної або корпоративної безпеки під час здійснення особами обміну даних за допомогою електронних засобів [4]. М.С. Дашян зазначає, що комп’ютерна злочинність – це порушення чужих прав та інтересів по відношенню до автоматизованих систем обробки даних [6]. А.В. Юрасов вказує, що поняття “кіберзлочинність” охоплює комп’ютерну злочинність (де комп’ютер – предмет злочину, а інформаційна безпека – об’єкт злочину) та інші зазіхання, де комп’ютер є знаряддям або способом вчинення злочину проти власності, майнових та немайнових прав, громадської безпеки тощо [9]. П.Д. Біленчук під кіберзлочинністю розуміє злочини у сфері використання комп’ютерних та інформаційних мереж, наслідком яких є протиправне заволодіння даними [3]. Власне це визначення найбільш наближене до офіційної української кримінально-правової доктрини, оформленої у Кримінальному кодексі України.

Отже, кіберзлочинність як явище виникло виключно в процесі еволюції комп’ютерних та інформаційних технологій, а метою злочинців є персональні та корпоративні дані, які самі по собі становлять цінність або за допомогою яких злочинці протиправним шляхом можуть заволодіти грошима, нематеріальними активами або майновими чи немайновими правами тощо. На сьогодні існує багато типів кіберзлочинів, серед яких найбільшу загрозу представляють: он-лайн шахрайство, DoS-атаки, дефейс, розповсюдження шкідливих програм (вірусів), кардерство, фішинг, комп’ютерне шпигунство, екстремізм у мережі (який все частіше кваліфікується як кібертероризм), особиста образа або наклеп тощо. Більшість із перелічених вище злочинів скоюються не лише на території або у віртуальному просторі однієї конкретної країни, вони можуть мати і більш глобальний міждержавний чи навіть міжнародний характер. Власне це і породжує потребу міжнародного співробітництва, оскільки одна з основних проблем, з якою стикаються оперативні співробітники правоохоронних органів під час розслідування кіберзлочинів, – це складність у встановленні особи злочинця, його державно-територіального місцезнаходження, а також норми права, згідно з якою злочинець може бути притягнутий до відповідальності.

Узагальнюючи викладене вище, можна зробити висновок, що поява та подальший розвиток міжнародного співробітництва у сфері боротьби з кіберзлочинністю має на меті вирішення трьох завдань: персоналізація особи злочинця, визначення юрисдикції та

головне – вибір найбільш адекватного правового впливу на злочинця з метою обов’язкового притягнення його до відповідальності за скоєння такого злочину.

Всі міжнародні організації відзначають необхідність скоординованої міждержавної взаємодії при розслідуванні кіберзлочинів. Саме завдяки роботі таких міжнародних організацій, як Організація економічного співробітництва і розвитку (далі – ОЕСР), Інтерпол, Група Восьми (далі – G8), Рада Європи, ООН, розвивається міжнародна співпраця країн у сфері боротьби з кіберзлочинністю, формується міжнародне законодавство. Проте для розробки і впровадження міжнародно-правових норм необхідний єдиний підхід до розуміння поставлених проблем, визначення єдиних завдань, вироблення загальних принципів. Неузгоджений підхід у кримінальному законодавстві різних держав до формулювання конкретних складів злочинів не сприяє ефективній протидії комп’ютерним злочинам у глобальному масштабі. У зв’язку з цим міжнародно-правове регулювання повинне відігравати головну роль в гармонізації національного кримінального законодавства з міжнародно-правовими актами, розробленими і прийнятими відповідними організаціями [2].

Розглядаючи генезу міжнародно-правової співпраці в області протидії кіберзлочинності в новітній історії, відзначимо, що вже в квітні 1995 р. було проведено I Міжнародну конференцію Інтерполу з комп’ютерної злочинності. У 1996 році країнами G8 було прийнято рішення про створення спеціальної підгрупи по боротьбі з міжнародними злочинами у сфері високих технологій – “Ліонська група”. В цей же час глави країн схвалили прийняття плану з протидії кіберзлочинності. З найбільш важливих пунктів документа варто відзначити: створення в кожній країні контактного центру, що працює 24 години на добу, для співпраці в боротьбі з інформаційними злочинами, надання допомоги кваліфікованими співробітниками правоохоронних органів іншим державам, розробку і використання сумісних стандартів для отримання і перевірки достовірності електронних даних у ході судового розслідування, ознайомлення із законодавчими методами боротьби з комп’ютерними правопорушеннями країн-учасниць. У 2000 р. на Десятому конгресі із запобігання злочинності і поведження з правопорушниками, що проводився в рамках ООН наголошувалося на продовженні зростання світової кіберзлочинності, появі нових видів злочинів у сфері високих технологій і, разом з тим, на нездатності держав і організацій впоратися з кількістю проблем правового характеру, що збільшується, як у рамках національного, так і міжнародного права. У березні 2001 р. Комісія із запобігання злочинності і кримінального правосуддя ООН представила спеціальну доповідь, в якій була вперше наведена класифікація кіберзлочинів [2].

Не менш важливим документом у рамках ООН є Резолюція “По боротьбі із злочинним використанням інформаційних технологій” від 2001 року. У ній наголошується на необхідності співпраці між державами і приватним сектором у боротьбі із злочинним використанням інформаційних технологій, яка повинна досягатися шляхом: введення в законодавство відповідальності за інформаційні злочини; транснаціональної співпраці правоохоронних органів; міжнародного обміну інформацією про проблеми злочинного використання інформаційних технологій; навчання співробітників правоохоронних органів в умовах інформаційного суспільства; захисту комп’ютерних систем від несанкціонованого втручання тощо. Окремо слід відзначити п 1. Резолюції, в якому вказано, що інформаційні технології повинні розроблятися так, щоб сприяти запобіганню і виявленню випадків злочинного використання, відстежуванню злочинців і збору доказів. Теоретично даний пункт надає правоохоронним органам окремої країни можливість здійснювати виявлення і

організовувати заходи із затримання злочинців у короткий строк і з більшою ефективністю. Але існує можливість неправомірного доступу злочинців до вищезгаданих технологій і використання прихованих можливостей систем з метою скоєння інформаційних злочинів, наприклад, розкрадання персональних даних. В рамках співпраці держав-учасників СНД в 2001 році було укладено Угоду по боротьбі із злочинами у сфері комп'ютерної інформації, відповідно до якої сторони здійснюють співпрацю у формах обміну інформацією, проведення розслідувань у сфері комп'ютерної інформації, сприяння в підготовці кадрів, проведення спільних наукових досліджень, створення інформаційних систем, обміну нормативно-правовими актами і науково-технічною літературою з боротьби із комп'ютерними злочинами [7].

На сьогодні основним документом, який регулює питання міжнародної співпраці у сфері запобігання та протидії кіберзлочинності є Конвенція про кіберзлочинність (далі – Конвенція), яка була підписана 23 листопада 2001 р. в Будапешті. В цій Конвенції сформульовано найбільш загальні та разом із тим визначальні принципи щодо забезпечення заходів боротьби із кіберзлочинами на національному та міжнародному рівнях. Відповідно до ст. 23 сторони співпрацюють між собою у найширших обсягах шляхом застосування відповідних міжнародних документів щодо міжнародного співробітництва у кримінальних питаннях, угод, укладених на основі єдиного чи взаємного законодавства, і внутрішньодержавного законодавства з метою розслідування або переслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з комп'ютерними системами і даними, або з метою збирання доказів у електронній формі, які стосуються кримінальних правопорушень.

Конвенція виділяє чотири групи правопорушень проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем:

- злочини у сфері незаконного доступу до інформації: нелегальне перехоплення (ст. 3), втручання у дані (ст. 4), втручання у систему (ст. 5), зловживання пристроями (ст. 6);
- злочини, пов'язані з протиправним використанням комп'ютерів: підробка, пов'язана з комп'ютерами (ст. 7), шахрайство, пов'язане з комп'ютерами (ст. 8);
- злочини, пов'язані зі змістом, до яких відноситься створення, розповсюдження та зберігання дитячої порнографії (ст. 9);
- злочини, пов'язані з порушенням авторських та суміжних прав (ст. 10) [1].

В цьому контексті виникає одна з перших проблем міжнародного співробітництва, оскільки акценти правового впливу, розставлені в Конвенції, не відповідають реальним сучасним умовам розвитку кіберзлочинності: на перше місце виходить не просто кіберзлочинність, а її крайній прояв – кібертероризм. У зв'язку з цим науковцями була розроблена класифікація джерел кіберзлочинів з метою якнайшвидшої ідентифікації загрози та вжиття необхідних заходів по її усуненню. З огляду на це фахівці поділяють осіб і організації, що здійснюють атаки, на декілька категорій, відповідно до яких і формуються категорії самих кіберзлочинів [8]:

хакери – особи, що мають високий рівень знань в області комп'ютерних технологій і проводять багато часу за комп'ютером у пошуках слабких місць комп'ютерних систем (для них притаманне скоєння таких злочинів, як DoS-атаки, дефейс, розповсюдження шкідливих програм (вірусів), фішинг);

хактивісти, чия діяльність є своєрідним синтезом соціальної активності, ставлячи за мету протест проти чого-небудь, і хакерства (використання Інтернет-технологій з метою спричинення збитку комп'ютерним мережам і їх користувачам). Для них притаманне скоєння таких злочинів, як розповсюдження шкідливих програм (вірусів), особиста образа або наклеп;

власне кіберзлочинці, чия діяльність спрямована на незаконне отримання прибутків (для них притаманне скоєння таких злочинів, як кардерство, фішинг, кібершахрайство тощо);

особи, що професійно займаються промисловим шпигунством;

кібертерористи, чия діяльність пов'язана із різного роду екстремістськими проявами в мережі. На сьогодні терористи досягли того рівня, за якого вони можуть використовувати Інтернет (як сам по собі, так і у поєднанні з фізичною атакою) як інструмент для спричинення реальної шкоди.

Важливим аспектом, на якому акцентується увага при вивченні Конвенції, є той факт, що в ній приділяється окрема увага співучасті у скоєнні кіберзлочинів, при чому виділяється відповідальність за спробу і допомогу (ст. 11) та корпоративна відповідальність (ст. 12). Що ж стосується санкцій за скоєння даних правопорушень, то у ст. 13 зазначається, що кожна країна, яка ратифікувала Конвенцію, вживає такі законодавчі та інші заходи, які можуть бути необхідними для забезпечення того, щоб кримінальні правопорушення, встановлені відповідно до статей 2-11, каралися ефективними, пропорційними і переконливими санкціями, включаючи позбавлення волі. Також відзначається необхідність забезпечення відповідальності юридичних осіб на принципах ефективних, пропорційних і переконливих кримінальних або некримінальних санкцій чи заходів, включаючи грошові санкції.

Відповідно до ст. 15 Конвенції кожна країна, що її ратифікувала, забезпечує, щоб встановлення, імплементація і застосування повноважень і процедур, передбачених Конвенцією, регулювалися умовами і запобіжними заходами, регламентованими внутрішньодержавним правом, які забезпечували б адекватний захист прав і свобод людини. Конвенція передбачає такі види запобіжних заходів [1]:

– заходи загального характеру, до яких відносяться термінове збереження комп'ютерних даних, які зберігаються (ст. 16), та термінове збереження і часткове розкриття даних про рух інформації (ст. 17);

– заходи представлення (ст. 18), які регламентують порядок та межі видачі відповідних ордерів для здійснення необхідних процесуальних дій на національній території правоохоронним органам інших країн;

– обшук і арешт комп'ютерних даних, які зберігаються (ст. 19);

– збирання комп'ютерних даних у реальному масштабі часу, до яких відносяться збирання даних про рух інформації у реальному масштабі часу (ст. 20) та перехоплення даних змісту інформації (ст. 21).

Що ж стосується процесу міжнародного співробітництва у сфері безпосередньої боротьби (оперативна діяльність правоохоронних органів) з кіберзлочинцями, то Конвенція застосовує, зокрема, такі заходи [1]:

– екстрадиція (ст. 24);

– взаємна допомога (ст. 25), коли сторони надають одна одній взаємну допомогу в найширшому обсязі з метою розслідування або переслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з комп'ютерними системами і даними, або з метою збирання доказів у електронній формі щодо кримінального правопорушення;

– добровільна допомога (ст. 26), коли сторона може в рамках свого законодавства без попереднього запиту надіслати іншій стороні інформацію, отриману в ході її власного розслідування, якщо вона вважає, що розкриття такої інформації може допомогти стороні, яка отримує інформацію, у відкритті або проведенні розслідування чи переслідуванні стосовно кіберзлочинів;

– взаємна допомога щодо тимчасових заходів, яка включає термінове збереження комп’ютерних даних, які зберігаються (ст. 29), та термінове розкриття збережених даних про рух інформації (ст. 30);

– взаємна допомога щодо повноважень на розслідування, а саме: взаємна допомога щодо доступу до комп’ютерних даних, які зберігаються (ст. 31); транскордонний доступ до комп’ютерних даних, які зберігаються, за згодою або у випадку, коли вони є публічно доступними (ст. 32); взаємна допомога у збиранні даних про рух інформації у реальному масштабі часу (ст. 303); взаємна допомога у перехопленні даних змісту інформації (ст. 34);

– цілодобова мережа, тобто створення та підтримання в актуальному стані мережі в рамках якої відбувається обмін інформацією різного роду щодо запобігання кіберзлочинам (ст. 35).

Розглядаючи проблеми боротьби з кіберзлочинністю, через призму Конвенції можна дійти висновку щодо вироблення загальної позиції з питання про те, які діяння, пов’язані з використанням комп’ютерних систем, мають бути криміналізовані.

По-перше, такі дії вважаються злочинними і допускають застосування сили, необхідної для ефективної боротьби з ними, а також заходів, необхідних для виявлення, розслідування і судового переслідування таких злочинів як усередині держави, так і на міжнародному рівні.

По-друге, наявність в Конвенції статті “Пошук і конфіскація збережених комп’ютерних даних” дає можливість одній стороні добитися збереження важливої інформації, необхідної для розслідування злочину, яка знаходиться в юрисдикції іншої сторони. Наскільки відомо, провайдер послуг Інтернету, як правило, має в своєму розпорядженні дані про інформаційний обмін повідомленнями у минулому, що можна отримати за допомогою устаткування, яке реєструє конкретні аспекти інформаційного обміну, включаючи час, тривалість і дату будь-якого повідомлення. Такі дані зберігаються зазвичай протягом обмеженого періоду часу, залежного від комерційних потреб оператора або постачальника послуг, а також юридичних вимог, що стосуються нерозголошення приватної інформації. Національне законодавство багатьох країн дозволяє правоохоронним або судовим органам видавати розпорядження, що стосується збору даних інформаційного обміну. Важливим є положення Конвенції, яке дає можливість приймати законодавчі й інші заходи, що уповноважують компетентні органи конфіскувати або так само захистити від знищення дані, які є у провайдера і необхідні для розслідування.

Безперечно, з правової точки зору велике значення мають і загальні принципи, що стосуються міжнародної співпраці, які визначені в Конвенції. Це питання видачі комп’ютерних злочинців і надання країнами одна одній широкої взаємодопомоги для розслідування кримінальних справ, пов’язаних з комп’ютерними системами і даними, так само як і для збору електронних доказів. З урахуванням специфіки соціального феномена кіберзлочинності, масштабів інформатизації і розвитку глобальної мережі Інтернет стає все менш вірогідним, що злочини такого роду будуть обмежені територією окремої держави. У процесі проведення розслідувань правоохоронні органи різних держав повинні співпрацювати між собою, причому як офіційно, використовуючи такі рамки і структури як, наприклад, Інтерпол та ін., так і неофіційно, надаючи потенційно корисну інформацію безпосередньо правоохоронним органам іншої держави. У зв’язку з правовою допомогою при розслідуванні кіберзлочинів неминуче виникатимуть і інші додаткові проблеми. Якщо внутрішнім правом однієї країни не передбачені конкретні повноваження на пошук доказів в інформаційній мережі, то така сторона не буде здатна

адекватно реагувати на запит про надання допомоги від іншої сторони. В цьому аспекті важливою умовою міжнародного співробітництва є узгодження повноважень щодо вжиття необхідних заходів для розслідування кіберзлочинів [5].

Слід відзначити, що в ряді країн Західної Європи діє правова доктрина, згідно з якою держава може застосовувати свою юрисдикцію на території іншої країни у випадку, якщо протиправні посягання торкнулися інтересів даної держави. Проте Європейський Союз звертає увагу, що дане положення потребує міжнародного врегулювання, оскільки держави деколи надмірно широко тлумачать норми даної доктрини. На сьогодні пріоритетним завданням міжнародної взаємодії є уніфікація національного кримінального законодавства країн, що беруть участь в процесі міжнародного співробітництва у сфері боротьби із кіберзлочинністю, навіть незважаючи на наявність Конвенції [7].

Тенденція зростання кіберзлочинності і тенденція “відставання” соціально-правового контролю над нею утворюють надзвичайно велику цивілізаційну загрозу, подолати яку можна лише шляхом органічного поєднання кримінально-правових і криміналістичних стратегій боротьби з цим видом злочинів. Причому важливою складовою такої стратегії повинна стати більш прозора та оперативна міжнародна співпраця в цій сфері, оскільки вже очевидно, що контролювати транснаціональну складову кіберзлочинності та кібертероризму на рівні окремих держав неможливо. Власне цей комплекс проблем і має невідкладно вирішувати міжнародне співтовариство в XXI столітті.

Висновки.

Поява та подальший розвиток міжнародного співробітництва у сфері боротьби з кіберзлочинністю має на меті вирішення трьох завдань: персоналізація особи злочинця, визначення юрисдикції та, головне, – вибір найбільш адекватного правового впливу на злочинця з метою обов’язкового притягнення його до відповідальності за скоєння такого злочину.

Стан міжнародного співробітництва у сфері боротьби з кіберзлочинністю на сьогодні не є однозначним. З одного боку, кількість країн-учасниць такого співробітництва дозволяє охопити та контролювати більше 80 % відносин у сфері інформаційних та комп’ютерних технологій. З іншого ж, ефективність міжнародно-правових засобів боротьби залишається низькою.

В першу чергу це пояснюється об’єктивними причинами, зокрема невідповідністю інтенсивності появи способів вчинення кіберзлочинів та оперативності правового реагування міжнародної спільноти.

По-друге, існує проблема узгодженості дій країн-учасниць Конвенції та швидкості їх спільних дій, вирішення якої лежить в площині взаємної відкритості національних законодавств. Більше того, взаємодія країн з приводу боротьби з кіберзлочинами обумовлює необхідність взаємного проникнення правоохоронних структур ув сферу суспільних відносин з приводу інформації, що часто становить комерційну таємницю чи містить обмежені для користування персональні дані. Іншими словами, вважається, що пошук шляхів підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинами лежить в площині вирішення суперечностей у сфері правового регулювання інформаційного простору та створення єдиних правил його використання як в приватних, так і в корпоративних інтересах.

Використана література

1. Конвенція про кіберзлочинність : Конвенція Ради Європи від 23.11.01 р. – Режим доступу : [//www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_575](http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_575)

2. Алавердов О.С. Международное сотрудничество в области борьбы с Интернет-преступностью / О.С. Алавердов // Общество и право. – 2010. – № 3.
3. Біленчук Д.П. Кібрешахраї – хто вони? // Міліція України. – 1999. – № 7-8. – С. 32-34.
4. Голубев В.А. “Кибертерроризм” – миф или реальность? / В.А. Голубев. – Режим доступа : //www.crime-research.org. – (Computer Crime Research Center – Центр исследования компьютерной преступности).
5. Голубев В.А. Электронный терроризм – проблемы противодействия // Компьютерная преступность и кибертерроризм. Исследования, аналитика. – Вып. 2. – Запорожье, 2004. – С. 13-17.
6. Дашян М.С. Право информационных магистралей. – М. : Норма, 2007. – 288 с.
7. Кривогин М.С. Международно-правовые аспекты борьбы с кибернетическими преступлениями : материалы II междунар. науч. конф. [“Государство и право : теория и практика”], (Чита, март 2013 г.). – Чита : Издательство “Молодой ученый”, 2013. – С. 77-79.
8. Тропина Т.Л. Киберпреступность : понятие, состояние, уголовно-правовые меры борьбы / Т.Л. Тропина. – Владивосток, 2007.
9. Юрасов А.В. Основы электронной коммерции : учебник / А.В. Юрасов. – М. : Горячая линия-Телеком, 2008. – 480 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 002:338.46:340.130

ШИШКА Ю.М., магістрант Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ*

Анотація. У статті розглядаються базові категорії захисту інформаційних прав. На основі аналізу чинного вітчизняного законодавства робляться висновки стосовно видів інформаційних прав людини і громадянина. Досліджено способи захисту інформаційних прав, надано рекомендації їх застосування.

Ключові слова: інформаційні відносини, охоронюваний законом інтерес, способи захисту інформаційних прав.

Аннотация. В статье рассматриваются базовые категории защиты информационных прав. На основе анализа действующего отечественного законодательства делаются выводы относительно видов информационных прав человека и гражданина. Исследованы способы защиты информационных прав, предоставлены рекомендации их применения.

Ключевые слова: информационные отношения, охраняемый законом интерес, способы защиты информационных прав.

Summary. The base categories of defence of information rights are examined in the article. On the basis of analysis of current domestic legislation conclusions are drawn in relation to the types of human and citizens' information rights. The methods of defence of information rights are explored, recommendations of their application are given.

Keywords: informational relations, interest guarded by law, methods of defence of informative rights.

Постановка проблеми. Початок ери інформаційного суспільства поставив перед законодавцем та юристами-практиками ряд завдань, серед яких захист інформаційних прав людини і громадянина. Судова та адміністративна практика розгляду відповідних справ перебуває на етапі становлення. Законодавство та правозастосовна практика ще не виробили єдиних підходів щодо порядку та способів захисту інформаційних прав.

Проблемі захисту інформаційних прав присвячували свої праці багато науковців та фахівців різних галузей права, зокрема такі, як О.А. Баранов [1], М.А. Біда [2], В.М. Брижко [3] та інші, зокрема [4, 5].

Проте є необхідність у подальшому дослідженні способів захисту інформаційних прав з точки зору його визначення та реалізації, чим і зумовлена актуальність цієї статті.

Метою статті є визначення основних способів захисту інформаційних прав.

Виклад основних положень. В сучасних умовах світового розвитку різні види інформаційних ресурсів все більше перетворюються на високоліквідний товар, тобто предмет майнових відносин [1, с. 178]. Відповідно до ст. 200 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) [6] інформацією є будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. Суб'єкт інформаційних відносин може вимагати усунення порушень його права та відшкодування майнової і моральної шкоди, завданої такими правопорушеннями. Порядок використання інформації та захисту права на неї встановлюється законом.

© Шишка Ю.М., 2014

* Від редакції. Матеріал публікується у порядку залучення молоді до наукової роботи.

Відповідно до ст. 15 ЦКУ, кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства.

Під поняттям “інформаційні права” ми розуміємо міру можливої поведінки фізичних осіб, об’єктом якої є інформація. До інформаційних прав можна віднести такі:

- право спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім’ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації (ч. 4 ст. 32 Конституції України [7], ч. 1 ст. 277 ЦКУ);

- право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ч. 2 ст. 33 Конституції України, ст. 302 ЦКУ, ст. 5 Закону України “Про інформацію” [8]);

- право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення (ч. 2 ст. 50 Конституції України, ч. 1 ст. 293 ЦКУ);

- право на достовірну і повну інформацію про стан свого здоров’я (ч. 1 ст. 285 ЦКУ) та ін.

Визначаючи дефініцію охоронюваних інтересів громадян у сфері інформаційних відносин, необхідно, на нашу думку, спиратися на практику Конституційного Суду України. Останній, зокрема, зазначає, що охоронювані законом інтереси – це інтереси певної особи (або групи осіб), які спираються на закон або впливають з інших правових норм і охороняються державою нарівні з правами [9].

Переліку інтересів громадян в інформаційній сфері вітчизняне законодавство не визначає, а тому питання існування відповідного охоронюваного інтересу вирішується в кожному окремому випадку.

Захист прав є складною категорією, яку часто ототожнюють із суміжними поняттями, такими як “охорона”, “оборона” і т. д. Проте всі вони мають відмінний зміст й тому не можуть вживатися як синоніми. Законодавець України встановлює деякі дефініції цих понять, проте дуже звужує їх зміст й зауважує, що наведене визначення може застосовуватися лише відносно того нормативного акта, в якому воно наведене.

Так у ст. 1 Закону України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” [10] зазначено, що захист – це вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення.

Відповідно до наказу Міністерства транспорту України “Про затвердження Рекомендацій щодо вживання термінів та визначень з безпеки руху поїздів” від 03.06.04 р. № 464 [11] захист – це технічні засоби й організаційні заходи, призначені для зменшення ризику транспортних пригод і пов’язаного з ними збитку. Наведені визначення є надто вузькими й не можуть претендувати на універсальність в загальноюридичній термінології.

На думку Г.М. Стоякіна, правовий захист включає в себе три моменти: видання норм, які встановлюють права та обов'язки, визначають здійснення їх захисту та застосування санкцій; діяльність суб'єктів із здійснення захисту своїх суб'єктивних прав; попереджувальна діяльність держави і громадських організацій, а також діяльність з реалізації правових санкцій [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 17].

Прагнучи створити універсальне визначення категорії “захист” прав вважаємо за необхідне вказати, що, на нашу думку, категорія захисту не включає в себе видання норм: правотворча та захисна діяльність – це два окремі види юридичної діяльності. Некоректно також визначити складову захисту “як діяльність із здійснення захисту”, адже визначення поняття таким чином суперечить законам формальної логіки. Недоцільно, на нашу думку, також визнавати складовою захисту попереджувальну діяльність, адже превентивну функцію має виконувати охорона, захист же прав здійснюється після їх порушення й виконує передусім відновлювальну або компенсаційну функцію.

М.С. Малейн вважає, що правовий захист – це система юридичних норм, які спрямовані на запобігання правопорушенню та ліквідацію його наслідків [13, с. 192].

На нашу думку, система юридичних норм це відповідна галузь, підгалузь або інститут права. Категорію ж “правовий захист” необхідно визначити не як частину вітчизняного законодавства, а як діяльність уповноважених суб'єктів.

В.І. Тертишніков захистом права називає таке здійснення права та перетворення правовідносин, яке можливе лише з допомогою спеціального державного органу [14, с. 5].

В контексті наведеного вище визначення вважаємо за необхідне вказати, що захист може здійснюватися не лише державним органом, адже ч. 4 ст. 55 Конституції України встановлює, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань, а ст. 19 ЦКУ гарантує кожній особі право на самозахист.

З огляду на наведене вище вважаємо, що під захистом права необхідно розуміти використання передбачених законом можливостей (інструментів) для поновлення свого порушеного, визнання невизнаного чи присудження оспорюваного права.

Таким чином під правовим захистом варто розуміти систему заходів, що їх застосовують уповноважені особи, спрямовану на усунення порушень права або покладення виконання обов'язку з відновлення порушеного права на порушника.

Близьким до категорії правового захисту є поняття правової охорони. Поняття ці настільки близькі, що у нормотворчій діяльності їх часто плутають. Вважаємо, що поняття правової охорони є більш широким поняттям порівняно з правовим захистом**. В основі правової охорони визначальними є принцип забезпечення непорушності та здійснення цивільних прав, спрямовані на попередження порушень цих прав. У той же час захисні норми спрямовані на відновлення порушеного права та усунення перешкод у його здійсненні шляхом вчинення відповідних дій. Так, закони України “Про охорону прав на

** *Від редактора.* Автор порушує правила формальної логіки щодо відносин між обсягами понять та закону достатньої підстави.

“Охорона” – це поняття статички, яка передбачає надання державою відповідного охоронного документа (патент, свідоцтво, ліцензія тощо) для “захисту”, який може й не відбутися, не дивлячись на наявність декларації.

“Захист” – це поняття динаміки, завдяки чого й здійснюється забезпечення прав і свобод.

Головне полягає у відповіді на питання – що є важливішим для людини: отримання від чиновника папірця з дозволом на “охорону”, за що він (чиновник) в подальшому не несе ніякої відповідальності, або реальні дії по “захисту” справедливості в суспільних відносинах?

винаходи і корисні моделі”, “Про охорону прав на знаки для товарів і послуг”, “Про охорону прав на промислові зразки” містять як загальнорегулятивні, так і захисні норми.

Поняття “оборона” теж близьке до категорії правового захисту, але їх ототожнюють досить рідко. Як пояснюється в лінгвістичних словниках, слово “оборона” доцільно вживати, “коли мова йде про потребу застосувати фізичну силу або зброю” [15, с. 765].

Виходячи із сутності та змісту положень ст. 16-23 ЦКУ, можна констатувати, що за змістом ЦК України захист цивільних прав та інтересів провадиться: Президентом України та іншими органами державної влади; органами влади Автономної Республіки Крим; органами місцевого самоврядування; судами; нотаріусами; через самозахист.

За порушення законодавства України про інформацію передбачена дисциплінарна, адміністративна, цивільно-правова або кримінальна відповідальність, яку несуть особи, винні у вчиненні порушень, визначених у ст. 47 Закону України “Про інформацію”, серед яких: необґрунтована відмова від надання відповідної інформації; надання інформації, що не відповідає дійсності; несвоєчасне надання інформації; навмисне її приховування тощо. Протиправні дії підлягають оскарженню шляхом звернення до відповідних органів вищого рівня або до суду (ст. 48 Закону України “Про інформацію”), а у випадках, коли у зв’язку з правопорушенням завдано громадянам, підприємствам, установам, організаціям та державі матеріальної або моральної шкоди, винні у цьому особи відшкодовують її на підставі рішення суду. Розмір відшкодування також визначається судом (ст. 49 Закону України “Про інформацію”).

Основним цивільно-правовим способом захисту інформації є відшкодування майнової і моральної шкоди, завданої у результаті правопорушення, вчиненого суб’єктом інформаційних відносин.

Порядок використання інформації та захисту права на неї встановлюється згідно Закону України “Про інформацію” та ст. 200 ЦКУ.

Способами захисту цивільних прав є наступні: 1) способи, які можуть застосовуватися судом (визнання правочину недійсним, примусове виконання обов’язку та ін.); 2) способи, які можуть бути використані сторонами правовідносин як самостійно, так і за допомогою юрисдикційного рішення компетентного органу чи особи (відшкодування збитків чи інші способи відшкодування майнової шкоди, відшкодування моральної (немайнової) шкоди та ін.); 3) самозахист, тобто захист, який здійснюється особою, право якої зазнало впливу без участі суду чи іншого юрисдикційного органу. При цьому суб’єкт права може вибрати один або декілька способів захисту. Це правило не поширюється на ситуації, коли в кожному конкретному випадку передбачено певний спосіб захисту цивільного права [11, с. 65].

Висновки.

1. Захист права – це використання передбачених законом можливостей (інструментів) для поновлення свого порушеного, визнання невизнаного чи присудження оспорюваного права.

2. Основною нормативною базою правового захисту інформаційних прав громадян є Закон України “Про інформацію” та Цивільний кодекс України.

3. Основним правовим способом захисту інформації є відшкодування майнової і моральної шкоди, завданої у результаті правопорушення, вчиненого суб’єктом інформаційних відносин.

Використана література

1. Баранов О.А. Проблеми становлення інформаційного права та інформаційного законодавства України / О.А. Баранов, В.М. Брижко // Держава і право : збірник наукових праць

: юридичні і політичні науки ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2011. – Вип. 54. – С. 174-180.

2. Біда М.А. Поняття та особливості способів захисту цивільних прав за договором банківського вкладу (депозиту) : науково-правовий аспект. – 2012. – № 3. – С. 63-67.

3. Брижко В.М. Основи систематизації інформаційного законодавства : теоретичні та правові засади : монографія / В.М. Брижко. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2012 р. – 304 с.

4. Кохановська О.В. Інформація як нематеріальне благо та захист інформаційних прав згідно з Цивільним кодексом України. – Режим доступу : [//www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/20A5233EE21449ADC22570F3004D5A9C](http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/20A5233EE21449ADC22570F3004D5A9C)

5. Цимбалюк В.С. Інформаційне право (основи теорії і практики) : монографія / В.С. Цимбалюк. – К. : Освіта України, 2010. – 388 с.

6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.03 р. № 435-IV. – Режим доступу : [//www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80](http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80)

7. Конституція України : Закон України від 28.06.96 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу : [//www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80](http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80)

8. Про інформацію : Закон від 02.10.92 р. № 2657-XII. – Режим доступу : [//www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12](http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12)

9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01.12.04 р. № 18-рп/2004. – Режим доступу : [//www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04](http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04)

10. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.12 р. № 5076-VI. – Режим доступу : [//www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5076-17](http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5076-17)

11. Про затвердження Рекомендацій щодо вживання термінів та визначень з безпеки руху поїздів : наказ Міністерства транспорту України від 03.06.04 р. № 464. – Режим доступу : [//www.zakon.nau.ua/doc/?code=v0464361-04](http://www.zakon.nau.ua/doc/?code=v0464361-04)

12. Стоякин Г.Я. Меры защиты в советском гражданском праве : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право” / Г.Я. Стоякин ; Свердловский юридический институт. – Свердловск, 1973. – 22 с.

13. Малеин Н.С. Гражданский закон и права личности в СССР / Н.С. Малеин. – М. : Юрид. лит., 1981. – 214 с.

14. Тertyшников В.И. Гражданский процесс : курс лекций / В.И. Тertyшников – Х. : Консум, 2001. – 158 с.

15. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 170 000 слів ; уклад. і головний ред. В.Т. Бусел. – Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

**І н ф о р м а ц і й н і р е с у р с и
з і н ш и х с п е ц і а л ь н о с т е й ю р и д и ч н и х н а у к**

УДК 343.365:343.237(091)(477)“11/19”

БЕНІЦЬКИЙ А.С., кандидат юридичних наук, доцент,
Луганський державний університет
внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРИЧЕТНІСТЬ ДО ЗЛОЧИНУ ТА СПІВУЧАСТЬ У ЗЛОЧИНІ ЗГІДНО ІЗ ЗАКОНОДАВСТВОМ МОСКОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТОЛІТТЯ

***Анотація.** У роботі досліджено норми Соборного Уложення 1649 року, новоуказних статей про татебні, розбійні та убивчі справи 1669 року та інші кримінально-правові документи Московської держави, які передбачали відповідальність за причетність до злочину та співучасть у злочині.*

***Ключові слова:** переховування злочинця, недонесення, потурання, співучасть у злочині, Соборне Уложення 1649 р.*

***Аннотация.** В работе исследованы нормы Соборного Уложения 1649 года, новоуказных статей о татебных, разбойных и убийственных делах 1669 года и другие уголовно-правовые документы Московского государства, предусматривающие ответственность за причастность к преступлению и соучастие в преступлении.*

***Ключевые слова:** укрывательство преступника, недонесение, попустительство, соучастие в преступлении, Соборное Уложение 1649 г.*

***Summary.** The work deals with the norms of Council Code of 1649, novoukaznye articles about theft, robbery and murderous deeds of 1669, and other criminal and legal documents of the Moscow state, which provided responsibility for the implication and complicity in crimes.*

***Keywords:** criminal's concealment, misprision, connivance, complicity in a crime, Council Code of 1649.*

***Постановка проблеми.** У другій половині XVII століття джерелами кримінального права у Московській державі були Соборне Уложення 1649 року, новоуказні статті про татебні, розбійні та убивчі справи 1669 року, грамоти, укази й накази московських царів та уряду, які містили кримінально-правові норми. Після утворення Гетьманщини та Слобідської України зазначені документи в окремих випадках застосовувалися на українських землях. Соборне Уложення 1649 року, новоуказні статті про татебні, розбійні та убивчі справи 1669 року, а також деякі узаконення, що містили кримінально-правові норми, прийняті у другій половині XVII століття, були основними правовими документами Московської держави, а з 1721 р. Російської імперії аж до 1 січня 1835 року. Тому їх дослідження становить інтерес для визначення розвитку таких інститутів кримінального права, як причетність до злочину та співучасть у злочині на українських землях.*

Вагомий внесок у дослідження кримінально-правових положень, які містилися в законодавчих актах Московської держави другої половини XVII століття, зробили С.О. Бершадський, Л.С. Білогриць-Котляревський, О.С. Жиряєв, О.Ф. Кістяковський,

О.В. Лохвицький, А.В. Наумов, М.А. Неклюдов, П.П. Пусторослев, М.Д. Сергієвський, В.Д. Спасович, М.С. Таганцев, І.Я. Фойницький, О.П. Чебишев-Дмитрієв, О.І. Чистяков та інші фахівці. Між тим, аналіз наукових робіт свідчить про те, що дослідженню кримінально-правових норм Соборного Уложення 1649 р., новоуказних статей про татєбні, розбійні та убивчі справи 1669 р. та інших правових актів Московської держави, які передбачали відповідальність за причетність до злочину та співучасть у злочині, не приділялося належної уваги в юридичній літературі.

Метою статті є визначення особливостей розвитку законодавчих положень щодо відповідальності за переховування злочинця, недонесення про злочин, потурання злочину та співучасть у злочині, які містились у правових пам'ятках Московської держави другої половини XVII століття.

Виклад основного матеріалу. Багато правових норм, закріплених у Соборному Уложенні 1649 р., були запозичені з Судебника 1550 року та Статуту про розбійні і татині (татєбні) справи, прийнятих за царя московського Івана IV Васильовича, губних грамот та інших документів Московської держави того часу. Соборне Уложення мало багато схожих положень із литовським Статутом, які стосувалися причетності до злочину та співучасті у злочині. Так, наприклад, для визначення різних форм об'єднання співучасників та причетних до злочину осіб у Соборному Уложенні вживалися такі терміни, як “скоп”, “змова”, “стан” та ін. Така ж термінологія була характерна і для Литовських статутів 1569 та 1588 рр. Як справедливо зазначив О.Ф. Кістяковський, Литовський Статут “був найбагатшим джерелом, з якого укладачі Соборного Уложення 1649 р. запозичували матеріал” [12, с. 30]. М.С. Таганцев також зауважив, що Литовський Статут 1588 р. мав сильний вплив на Соборне Уложення 1649 р., особливо на глави, “относящиеся до права державного та кримінального” [15, с. 169-170].

У правових документах Московської держави для позначення злочинів, вчинених у співучасті, уживалися такі терміни, як “приїзд”, “наїзд”, “нахід”, “прихід” та ін. Вони позначали, як правило, майнові злочини. Інколи такі терміни характеризували діяння, вчинені з метою самоправства або самосуду за завдані образи. Кількість осіб, що брали участь у таких “приїздах”, “наїздах”, “находах”, “приходах”, у правових документах не вказувалася. Учасники вчинення злочину в кримінально-правових документах Московської держави позначалися як “лихі люди”, “зłodійські люди”, “зłodіи”, “лихоїмці”, “крадії”, “розбійники” та ін. У кримінальному законодавстві Московської держави виокремлювалися види учасників злочину. Організаторів і керівників злочинів іменували “заводчиками”, “змовниками” й ін. Осіб, які сприяли вчиненню злочину, називали “понаровщиками”, “підводчиками”, “помічниками”, а тих, хто надавав притулок для переховування злочинців, іменували “становщиками”, “пристаноутримувачами” та ін.

Найбільшій відповідальності підлягали ті особи, котрі організували злочин, керували ним або підбурювали до його вчинення. Так, наприклад, у царській грамоті воеводі Долгорукому від 8 серпня 1659 року зазначалося: “...а воров велено бить кнутом нещадно, а пущих заводчиков по человеку в городе велено повесить, чтоб на то смотря, неповадно было иным воровать” [6, с. 488].

Соборне Уложення 1649 р. поділяє відповідальність учасників вчинення злочину залежно від їхньої ролі в скоєному. Так, в окремих його положеннях для пособників злочину передбачалася менш сувора відповідальність порівняно з виконавцями. Наприклад, у ст. 198 глави X Соборного Уложення вказувалося: “...а будет кто приедет к кому нибудь на двор насильством, скопом и заговором, умысля воровски, и учинит

над тем, к кому он приедет... смертное убойство..., и того, кто такое смертное убойство учинит, самого казнити смертию же, а товарыщев его всех бити кнутом и сослати, куды государь укажет” [11, с. 47-48].

За деякі злочини пособник карався так само, як і безпосередній виконавець. У статті 16 глави XXII Соборного Уложення визначалося: “а будет кто умысля воровски придет в чей дом и похочет того дому над госпожею какое дурно учинити..., и которыя люди им на такое воровство учинят помочь, всех казнити смертию” [11, с. 155]. Соборне Уложення закріплювало відповідальність за такі види пособництва, як оберігання злочинця від небезпеки при вчиненні злочину й зазначення місця або нагоди для вчинення злочину. У статті 76 глави XXI указувалося: “а которых людей в обыску лихуют... в татьбе, или в розбое, или в убийстве, или в розбойном приходе и в приезде, и в поклажем, и в поноровке...” [11, с. 149]. Наприклад, у статті 63 глави XXI установлювалося: “А на которых людей языки говорят с пыток в подводе и в поноровке, и тех людей..., имати же и животы их печатати, ...и указ им чинити также, как розбойником и становщиком” [11, с. 146].

Окремим видом пособництва є звідництво, “делати свады”, відповідальність за яке передбачалося ст. 25 глави XXII Соборного Уложення: “А будет кто мужескаго полу, или женского, забыв страх божий и христианский закон, учнут делати свады жонками и девками на блудное дело... и им за такое беззаконное и скверное дело учинити жестокое наказание, бити кнутом” [11, с. 56]. Згідно з положенням цієї норми іменним з боярським вироком указом царів Іоанна і Петра Олексійовичів від 4 листопада 1687 року були засуджені пристав “Сережка Морев” і “Катерина” за те, що були “помічниками” у Степана Короб’їна у звалтуванні “дівки Маврутки”. Учасникам злочину було визначено різні види покарань з урахуванням ступеня їх участі в його вчиненні. Безпосередньому виконавцеві Степану Короб’їну “за блудное насилowanie” було “учинено жорстоке покарання”. Його було засуджено до тілесного покарання – биття батогами, заслання до Соловецького монастиря й виплати 500 рублів потерпілій за “безчестя її на посаг”. Пособників звалтування “Сережку Морєва” і “Катерину” за те, що обманним чином привезли “Маврутку” в оселю Степана Короб’їна “для блуднаго дела”, засудили за “їхнє злодійство” до тілесного покарання – биття батогами. Крім того, Сережку Морєва з дружиною та дітьми було заслано до Сибіру “на вечное житие” [7, с. 901-902].

Соборне Уложення 1649 р. передбачало однакову відповідальність замовників і безпосередніх виконавців убивства, а також тілесних ушкоджень. У статті 19 глави XXII Соборного Уложення указувалося: “А будет кто над кем учинит смертное убийство по чьему научению, ... и того, кто на смертное убийство научал, и кто убил, обоих казнити смертию же”. Виняток, мабуть, становило вбивство батьками своїх дітей. За такий злочин батьки несли покарання у виді річного ув’язнення, а також церковного покаяння. Однак якщо діти вбивали своїх батьків, то відповідальність наставала у виді смертної кари, навіть і в тому випадку, коли вони були тільки замовниками вбивства: “А будет кто убьет до смерти брата, или сестру сам, или по его велению, кто иной их убьет..., и их за то самих всех казнити смертию же” (стаття 7 глави XXII) [11, с. 154].

Відповідальність замовників і безпосередніх виконавців тілесних ушкоджень регламентувалося в статті 12 глави XXII Соборного Уложення, де говорилося: “Да будет тот человек с пытки скажет, что он такое наругательство учинил по научению того, кому он служит, или по чьему нибудь научению, и тем людем, кто на такое дело кого научит, и тому, кто такое дело зделает, потому же учинити жестокое наказание...” [11, с. 154-155].

За підбурювання до народних заворушень статтею 13 глави XXII Соборного Уложення було передбачено суворе покарання: “А которые воры чинят в людех смуту, и затевают на многих людей своим воровским умышлением затейные дела, и таких воров за такое их воровство казнити смертию” [11, с. 155]. Цікаво зазначити, що ця норма Соборного Уложення лягла в основу обвинувального вироку в справі керівника повстання Омеляна Пугачова, а в 1790 р. – у справі відомого російського письменника О.М. Радищева за його твір “Подорож із Петербурга до Москви”.

Окремим видом підбурювання було залучення до нехристиянських і християнських неправославних релігій. Так, відповідно до ст. 24 глави XXII Соборного Уложення: “А будет кого бусурман какими нибудь мерами насильством или обманом русскаго человека к своей бусурманской вере принудит, и по своей бусурманской вере обрежет, а сыщется про то допряма, и того бусурмана посылку казнить, зжечь огнем безо всякого милосердия” [11, с. 156].

Соборне Уложення 1649 р. не проводило розмежування залежно від того, було чи не було заздалегідь обіцяно переховування злочинця або зберігання, придбання або збут предметів, здобутих злочинним шляхом. Порівняно з виконавцями основного злочину переховувачі й особи, які здійснювали зберігання, придбання або збут викраденого, несли менш суворо відповідальність.

За переховування злочинця відповідальність передбачалася ст.ст. 20, 36, 62, 77, 79 глави XXI Соборного Уложення. Так, наприклад, у статті 20 глави XXI зазначалося: “А удет кто таких людей учнет укрывать и у себя держать, а к воеводам, и к приказным людем, и к губным старостам не отведет..., и на нем за то взять пени десять рублев, чтобы на то смотря иным не повадно было так делать...” [11, с. 139-140]. Пізніше статтею 8 новоуказних статей про татейні, розбійні та убивчі справи 1669 року переховувачів “злодійських людей” приписувалося засилати до Сибіру: “...кто учнет воровство их укрывать, и у себя держать, по сыску сослать в Сибирь” [3, с. 775].

Привертає увагу та обставина, що за переховування злочинця відповідальність несла громада в особі її найкращих двох-трьох представників. Колективну відповідальність за переховування до Соборного Уложення було закріплено в грамоті царя Михайла Федоровича в заонезькі погости воеводі від 1646 року. У ній установлювалася матеріальна відповідальність: “...по сто рублей за всякого укрывшагося в селении беглеца с Дону ... из новоприборных вольных людей...” [1].

Разом із тим, у Губній грамоті, виданій боярину Дмитру Івановичу Годунову, про надання селянам його розрядних повітів, округів і волостей права судити й карати смертю татей і розбійників указується: “... и они б тех разбойников и татей и к которым лудем тати и разбойники приезжают, меж себя обыскав и пытав накрепко и доведи на них в правду, казнили...” [17, с. 29]. Отже, осіб, які надавали сховище злочинцям (“люди, к которым тати и разбойники приезжают”), відповідно до зазначеного документа карали так само, як злочинців, котрих вони переховували.

За зберігання викраденого відповідальність встановлювалася ст.ст. 36, 63, 64, 65, 88 глави XXI Соборного Уложення. Так, ст. 88 глави XXI проголошувала: “...А будет поличное в дому чьем выняли, а жена и дети про те краденые животы ведали, и на них имати выть по указу...” [11, с. 151].

За надання сховища злочинцям, а також за придбання та збут викраденого відповідальність було передбачено ст.ст. 36, 64, 65, 76, 77, 102 глави XXI Соборного Уложення. Так, у ст. 36 глави XXI Соборного Уложення: “...розбойником приезде к себе не держати, и татиныя и розбойныя рухляди не перекупати, и иным никаким воровством не воровати...” [11, с. 141-142]. А у ст. 64 глави XXI визначалося: “...а на

которых людей учнут языки говорить с пыток в поклажее розбойные и татинные рухляди, а скажут, что у них положили за розбойное, или за татиное, или зачисто, или на кого языки учнут говорить в продаже розбойные рухляди... взять в и(ы)сцовы иски выти и дати их на чистую поруку з записью...” [11, с. 146].

Під виттю у контексті розглядуваних норм розумілася грошова сума, яка передавалася потерпілій стороні особою, яка придбала у злочинця крадене майно. Так, Адам Олеарій у своїй книзі “Опис подорожі до Московії і через Московію до Персії і назад” зазначав вживання “виті” в Московській державі: “Якщо злодій після катування зізнається, кому він продав крадені речі, то цих покупців кличуть в суд і вимагають від них, щоб вони дали належне відшкодування збитків скаржнику, у якого вкрадені речі. Таку виплату вони називають “вितью”; вона утримує багатьох від покупки підозрілих предметів” [4, с. 287].

У статті 22 новоуказних статей про татєбні, розбійні та убивчі справи 1669 року передбачалося тілесне покарання за придбання викраденого майна: “...а тем людем, которые ведаючи воровское покупают, чинить торговое наказанье, бить кнутом” [3, с. 779]. Якщо особу втретє буде викрито в придбанні викраденого майна, то згідно зі статтею 61 зазначеного документа призначалося покарання у виді заслання його з дружиною та дітьми до Сибіру: “...а будет у них такое ж поклажее сыщется в третие, и их с женами и с детьми ссылатъ в Сибирь на пашню...” [3, с. 790].

Відповідальність за недонесення встановлювалася у ст.ст. 6, 9, 18, 19 глави II Соборного Уложення. Суворість покарання за недонесення була зумовлена тяжкістю основного злочину. Тому в окремих випадках за недонесення передбачалося таке саме покарання, як і до виконавця злочину, – смертна кара. Наприклад, статтею 9 глави II Соборного Уложення передбачалося: “...А будет кто, сведав или услыша на царское величество в каких людях скоп и заговор, или иной злой умысел, и про то не известит, а государю про то будете ведомо, что он про такое дело ведал, а не известил, и сыщется про то допряма: и его за то казнити смертию...” [11, с. 4]. Цю категорію злочинів можна віднести до державних, оскільки вони спрямовувалися проти держави, особи государя або його родини, бояр та інших государевих службовців (зрада, посягання на життя государя тощо).

За окремі випадки майнових злочинів, а також за недонесення про них і за придбання викраденого майна московський уряд також установлював таке саме покарання, як і за основний злочин, – смертну кару. Так, в іменному указі царів Іоанна і Петра Олексійовичів від 4 квітня 1695 року повідомлялося про велику кількість розбійних нападів на купців та інших заможних людей, вчинених у 1694 – 1695 рр. у Москві й інших містах. Цим указом передбачалося смертна кара за недонесення про злочини, а також за придбання “воровской рухляди”: “...а буде кто за сим ...указом объявится, что про те разбои ведал, или сам был, или купил, или ведая не известил, ...и тем людем за то быть безо всякого милосердия в смертной казни, а дворы их и животы взяты будут на Них Великих Государей” [8, с. 202].

В Московській державі ще до Соборного Уложення 1649 р. за окремі випадки недонесення, а також пристаноутримання передбачалась смертна кара. Так, в окружній царській грамоті у місто Пермь від 10 лютого 1637 р. містилось положення про відповідальність за надання сховища фальшивомонетникам, а також за недонесення про фальшивомонетництво: “...кто учнет таким вором у себя пристань чинить, или кто воровскими деньгами учнет торговать, ... или кто воров ведая не известит, ...и тем всем без милости бить кажненим смертью” [2, с. 406-407].

Від обов'язку доносити ніхто не був звільнений. Близькі родичі державного злочинця несли рівну з ним відповідальність, якщо знали про його злочин. Так, згідно із ст. 6 глави II Соборного Уложення: “А жены будет и дети таких изменников про ту их измену ведали, и их потому же казнити смертию” [11, с. 4]. Разом із тим, родичі зрадника звільнялись від покарання, якщо вони не знали про вчинення злочину главою сімейства: “А будет которая жена про измену мужа своего, или дети про измену же отца своего не ведали, ...и их за то не казнити, и никакова наказания им не чинити...” [11, с. 4].

Задовго до Соборного Уложення в Московській державі було встановлено, що близькі родичі не несли відповідальності за главу сім'ї, якщо не були з ним у змові або не знали про його злочини. Так, московський цар Василь Шуйський у своєму підхресному запису обіцяв “всякого человека, не осудя истинным судом с боярами своими, смерти не предать, вотчин и дворов и животов у братьи его, у жен и детей не отнимать, если они с ним в мысли не были” [14, с. 333]. Принцип індивідуальної кримінальної відповідальності, що полягав у тому, щоб не карати разом із винним і невинних родичів, як зауважує С.М. Соловйов, імовірно, принесено Лжедмитрієм і супутниками його з Речі Посполитої, де, на думку вченого, давно вже внаслідок більш раннього послаблення родових відносин родичі злочинця не піддавалися разом із ним покаранню [14, с. 334]. Це свідчить про те, що на російське законодавство справило певний вплив литовсько-польське право, у якому було передбачено таке положення.

Московський уряд встановлював заохочення тим, хто повідомить про державних злочинців. Так, у наказі 1644 року воєводам приписувалося повідомити ясачних людей про таке: “...в которых будете людех почают шатости, и воровства, и они б тех воров не укривали и не таили; а кто на кого скажете, и их государ пожалует своим царским жалованием и животы и вотчины тех людей, на кого кто какую измену и воровство доведет” [18, с. 206].

У подальших нормативних документах московський уряд зобов'язує людей не тільки доносити про злочинців, але й сприяти їх у пійманні. У статті 116 новоуказаних статтях про татейні, розбійні та убивчі справи 1669 року населенню міст, посадів і повітів встановлювалося, щоб “они разбойников, смертных убийц и всяких воровских людей и ведунов у себя не таили, а приводили к сыщикам” [3, с. 798]. У статті 63 новоуказаних статей про татейні, розбійні та убивчі справи 1669 року передбачалася відповідальність бояр за недонесення про злочини, вчинені їхніми людьми: “...и будет те их Бояре... за теми своими людьми те их воровства, за что указано на них выти, ведали, а не известили, и в приказ их не приводили; и за тех людей имеют на Великого Государя пеня на тех их Боярех... по пятидесяти рублев на человек, а истцом выти; а будет они за теми своими людьми воровства не ведали, и на них пени не имеют, и выти не править” [3, с. 790].

У законодавстві Московської держави було встановлено відповідальність за потурання. Стаття 83 глави XXI Соборного Уложення визначала відповідальність за потурання для осіб, в обов'язки яких входило займатися затриманням “татей” і “розбойников” (“недельщиков”): “А пошлют которого недельщика имеют татей и розбойников..., а изымав ему татей и розбойников не отпустить, и от того посулов не имати...” [11, с. 150]. Згідно зі статтею 14 новоуказаних статей про татейні, розбійні та убивчі справи 1669 року всі жителі населених пунктів повинні були припиняти вчинення злочину й брати участь у затриманні злочинців: “...а кто таких воров на Москве и в городах видя где, не изымает, и в приказ не приведет, а изымать было им мочно ж, ...и на тех людех, которых от смертнаго убивства не отняли, и убойцу не

поймали, а поймать было им мочно ж, имать заповеди на чиновных людех по пятидесяти и по тридцати и по двадцати рублев, смотря по человеку, а обычных людей бить батоги...” [3, с. 777].

У Московській державі було безліч “гулящих”, бродяг, жебраків і збіглих людей, котрі об’єднувалися в розбійницькі групи й наводили страх на місцеве населення, купців й державних чиновників. Пересуватися дорогами, віддалік від населених пунктів без озброєної охорони було надзвичайно небезпечно протягом усього XVII століття. На думку Д.Г. Тальберга, звичка до відкритого насильства була настільки велика в Московській державі XVII століття, що розбоєм займалися князі й інші вельможні люди [16, с. 68]. Н.Д. Сергієвський зазначав, що XVII століття в Московській державі вражало величезною кількістю злочинів проти особи, особливо корисливих убивств і розбоїв [13, с. 55].

Причини, які спонукали людей Московської держави полишати осілі місця та займатися розбійним промислом, у XVI – XVII століттях багато в чому нагадували ті, що були й у Речі Посполитій. В основному вони мали соціально-економічний, а інколи й релігійний характер. У Речі Посполитій релігійний чинник залишення населенням насиджених місць став сильно відчуватися після укладення в 1596 році Брестської унії. З цього періоду в польсько-литовській державі утиски православних проходять червоною ниткою протягом її подальшої історії існування. У Московській державі релігійний мотив загострився лише в другій половині XVII століття. Цьому сприяли церковні перетворення, започатковані московським патріархом Ніконом. Цілі села в Московській державі йшли в “розкол”. На окраїнних територіях розкольники знаходили порятунок від переслідування влади.

Через важкі соціально-економічні умови життя населення в Московській державі й Речі Посполитій народні заворушення часто переростали в масштабні повстання Ні раніше XVII століття, ні після не було такої кількості і всеохопності народних повстань у цих державах. Найбільше страждало населення окраїнних територій Речі Посполитої та Московської держави, де влада була обмежена в можливостях протидіяти розбоям і насильствам з боку “лихих” людей. На території Дикого поля злочинці облаштовували свої стани, звідки чинили набіги на населені пункти Слобідської України, Белгородської укріпленої лінії та ін.

Московський уряд у XVII столітті вживає низку заходів із протидії поширенню розбійних нападів на мирне населення, купців, іноземні посольства тощо. Упроваджується інститут прописки з метою контролю за пересуванням населення, стають жорсткішими покарання за втечу селян від поміщиків, а солдатів – з військової служби та ін.

Наприклад, відповідно до іменного боярського вироку від 13 вересня 1661 року про покарання за прийняття й переховування біглих людей, селян до посадських, ямських і земських старост застосовувалися тілесні покарання: “бити батогом нещадно” [9, с. 556]. Іменним патріаршим і боярським вироком від 3 січня 1683 року передбачалися штрафні санкції у виді 20 рублів на рік з поміщиків і вотчинників за переховування втікачів. Цим же документом визначалося прикажчиків і старост за прийняття біглих людей віддавати в селянство [5, с. 492].

У другій половині XVII століття Московська держава вела війни з Річчю Посполитою, Швецією, Туреччиною та Кримським ханством. У цей період кількість рекрутів, а також солдатів, які полишали військову службу, помітно збільшилася. Московський уряд уживав заходів щодо протидії цьому явищу. Уводилися жорсткі санкції стосовно тих, хто надавав допомогу в переховуванні збіглих солдатів і рекрутів.

Так, наприклад, у царській грамоті стольникові Сабурову від 2 липня 1661 року вказувалося: “...всякие люди беглых служилых людей, по свойству, и по дружбе, и по знакомству и для взятку, и для работы отнюдь никого не принимали, и себя их явно и втай отнюдь не держали, и от Нашея Государевы службы их не укрывали...” [10, с. 553]. За порушення царського указу переховувачеві загрожувало “быть в великой опале и в жестоком наказанье и в разоренье безо всякия пощады; а которые из них в ...службу годятся, и тех всех вместо беглецов, велим взять в пешую службу и сослать на житье в новые в дальные города” [10, с. 553].

Висновки.

Для кримінального законодавства Московської держави XVII століття було характерним установлення різного ступеня відповідальності для учасників злочину. Московський уряд брав до уваги ступінь участі винної особи у скоєному злочині. Так, головні винуватці злочину, до яких відносили безпосередніх виконавців і організаторів злочину, несли більш тяжку відповідальність, ніж інші учасники злочинів. Особи, які надавали головним винуватцям допомогу в скоєнні злочину, не доносили про злочин та потурачі злочину несли, як правило, меншу відповідальність за скоєне.

Однак при здійсненні найбільш небезпечних злочинів, передбачених Соборним Уложенням 1649 р., а також іншими кримінально-правовими документами, причетні до злочину особи несли завжди рівну з виконавцями та іншими учасниками злочину відповідальність. Відмінність могла полягати лише в застосуванні до винних виду страти: замість кваліфікованої страти могла бути застосована проста страта. Так, особа, яка знала про готування до злочину проти монаршої особи або до державної зради, але не повідомила про це органи влади, несла таку ж відповідальність, як і співучасники перелічених злочинів. Крім того, особи, які надавали притулок для укриття злочинців (“пристанодержатели”) від погоні або купували “розбойну” або “татину рухлядь”, несли підвищену відповідальність. До них, як правило, застосовувалися такі ж види покарання, як і до злочинців, яким вони допомагали.

Використана література

1. Акты, собранные в библиотеках и архивах Российской империи Археографической экспедицией императорской Академии наук: дополнены и изданы Высочайше учрежденной Комиссией : в 4-х т. Т. IV (1645 – 1700 гг.). – СПб. : Тип. 2-го отделения Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1836. – 527 с.

2. Акты, собранные в библиотеках и архивах Российской империи Археографической экспедицией императорской Академии наук: дополнены и изданы Высочайше учрежденной Комиссией : в 4-х т. Т. III (1615 – 1645 гг.). – СПб. : Тип. 2-го отделения Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1836. – 496 с.

3. Новоуказные статьи о татевных и убийственных делах / Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : в 45 т. Том I. 1649 – 1675. – СПб. : Тип. 2-го отделения Собств. Е. И. В. канцелярии, 1830. – № 431. – С. 774-800.

4. Олеарий А. Описание путешествия в Московию и через Московию в Персию и обратно / Адам Олеарий ; введение, перевод, примечания и указатель А.М. Ловягина. – СПб. : Издание А. С. Суворина, 1906. – 582 с.

5. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : в 45 т. Том II. 1676 – 1688. – СПб. : Тип. 2-го отделения Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 985. – С. 491-492.

6. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : в 45 т. Том I. 1649 – 1675. – СПб. : Тип. 2-го отделения Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 256. – С. 488.

7. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том II. 1676 – 1688. – СПб. : Тип. 2-го отделения Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 1266. – С. 901–902.
8. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том III. 1689 – 1699. – СПб. : Тип. 2-го отделения Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 1510. – С. 202–203.
9. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том I. 1649 – 1675. – СПб. : Тип. 2-го отделения Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 307. – С. 556–558.
10. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том I. 1649 – 1675. – СПб. : Тип. 2-го отделения Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 302. – С. 551–553.
11. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том I. 1649 – 1675. – СПб. : Тип. 2-го отделения Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 1. – С. 1–161.
12. Права, по которым судится малороссийский народ, высочайшим всепресветлейшей, державнейшей Великой государыни Императрицы Елисаветы Петровны, Самодержицы Всероссийской, Ее императорского священнейшего Величества повелением : Из трех книг, а именно : Статуса Литовского, Зеркала Саксонского и приложенных при том двух прав, также из книги Порядка, по переводе из польского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от Рождества Христова ; под ред. и с приложением исследования о сем Своде и о законах, действовавших в Малороссии А.Ф. Кистяковского. – К. : Университетская типография И.И. Завадского, 1879. – 844 с.
13. Сергеевский Н.Д. Наказание в русском праве XVII века / Н.Д. Сергиевский. – СПб. : Изд. книжн. маг. А.Ф. Цинзерлинга, 1887. – 314 с.
14. Соловьёв С.М. История России с древнейших времён : в 18 кн. Книга IV. Т. 7 – 8. Царствование Василия Иоанновича Шуйского / С.М. Соловьёв ; отв. ред. Н.А. Иванов]. – М. : Голос ; Колокол-Пресс, 1994. – 758 с.
15. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Часть Общая / Н.С. Таганцев. – Т. 1. – Тула : Автограф, 2001. – 800 с.
16. Тальберг Д. Насильственное похищение имущества по русскому праву (разбой и грабеж). Историко-догматическое исследование / Д. Тальберг. – СПб., 1880. – 206 с.
17. Уголовные законы царя и великого князя Иоанна IV Васильевича : Устав о разбойных и татинных делах ; изданы К.М. Оболенским. – М. : Тип. Н. Степанова, 1841. – 34 с.
18. Чебышев-Дмитриев А. О преступном действии по русскому допетровскому праву / А. Чебышев-Дмитриев. – Казань : Типография Императорского университета, 1862. – 242 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 343.211.3:681.3.

РАДУТНИЙ О.Е., кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ІНФОРМАЦІЯ, ЯКА НАДХОДИТЬ У РЕЖИМІ РЕАЛЬНОГО ЧАСУ ЧЕРЕЗ ВЕБ-КАМЕРУ, ЯК ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНУ, ЩО ПЕРЕДБАЧЕНИЙ СТ. 301 КК УКРАЇНИ

***Анотація.** Статтю присвячено аналізу питання про можливість визнання інформації у вигляді відеотрансляції, що здійснюється через веб-камеру в режимі реального часу і споживається глядачем у момент її надання без запису на будь-які конкретні носії, предметом злочину, відповідальність за який передбачена ст. 301 КК України – ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів.*

***Ключові слова:** предмет злочину, порнографічна продукція, зображення, відеотрансляція через веб-камеру в режимі реального часу.*

***Аннотация.** Статья посвящена рассмотрению вопроса о возможности признания информации в форме видеотрансляции, осуществляемой через веб-камеру в режиме реального времени и воспринимаемой зрителем в момент получения без записи на любые конкретные носители, предметом преступления, предусмотренного ст. 301 УК Украины – ввоз, изготовление, сбыт и распространение порнографических предметов.*

***Ключевые слова:** предмет преступления, порнографическая продукция, изображение, видеотрансляция через веб-камеру в режиме реального времени.*

***Summary.** The article is devoted to the possibility of recognition of information in the form of video broadcast carried via webcam in real time strength and perceived audience upon receipt without recording any specific carriers as the subject of the crime under the Criminal Code of Ukraine art. 301 – the import, manufacture, sale and distribution of pornographic materials.*

***Keywords:** subject of a crime, pornography, criminal law, picture, video broadcast via webcam in real time.*

Постановка проблеми. Питання усунення помилок при кваліфікації злочинів проти суспільних відносин з охорони моральності продовжує зберігати свою актуальність як на рівні правозастосування, так і в площині наукових досліджень.

Значну увагу цій проблематиці приділено у працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як М.М. Абрашкевич, Ю.М. Антонян, В.В. Базелюк, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.М. Броннер, В.В. Вітвицька, В.О. Владимиров, П.А. Воробей, С.Б. Гавриш, В.О. Глушков, Н.О. Горб, В.Г. Грищук, А.А. Габіані, І.М. Даньшин, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, В.П. Ємельянов, М.А. Єфімов, В.О. Іваненко, О.М. Костенко, Л.М. Кривоченко, Н.Ф. Кузнецова, Л.С. Кучанська, А.В. Ландіна, В.П. Лановенко, В.І. Лебеденко, Ч. Ломброзо, В.А. Ломако, Ф.А. Лопушанський, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, А.А. Музика, В.І. Осадчий, В.О. Навроцький, О.В. Наден, Ю.Є. Пудовочкін, В.М. Попович, А. Плешаков, О.П. Рябчинська, П.П. Сердюк, В.М. Смітійенко, А.А. Станська, В.В. Сташис, А.Х. Степанюк, Є.Л. Стрельцов, Є.В. Фесенко, І.А. Топольська, С.В. Шлик, С. Щерба, Н.С. Юзікова, С.С. Яценко та ін.

Зазначені відносини виступають невід’ємною частиною родового об’єкта злочину, відповідальність за який передбачена ст. 301 КК України (ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів).

У судово-слідчій практиці нерідко виникають питання про можливість визнання предметом вказаного злочину інформації у вигляді відеотрансляції, що здійснюється через веб-камеру в режимі реального часу і споживається глядачем в момент її надання без запису на будь-які конкретні носії.

Вказана проблема викликає також і відповідний науковий інтерес та зацікавленість у подальших дослідженнях з огляду на те, що не є остаточно вирішеною на теоретичному рівні.

Актуальність обраної теми визначається високим ступенем суспільної небезпеки злочинів проти громадського порядку та моральності, можливістю законодавчого вдосконалення кримінально-правових норм, поступового вивчення теоретичних аспектів вказаних проблем і труднощами у практичній реалізації правозастосування.

Метою статті є вдосконалення кримінально-правових норм та підвищення рівня інформаційної безпеки. Завдання статті – надати рекомендації щодо правозастосовної діяльності й наукових розробках у контексті ст. 301 КК України

Виклад основного матеріалу. Диспозиція ст. 301 КК України містить перелік предметів злочину: за ч. 1 – це твори, зображення або інші предмети порнографічного характеру; за ч. 2 – кіно- та відеопродукція, комп’ютерні програми порнографічного характеру.

Відповідно до положень Закону України “Про захист суспільної моралі” від 20.11.03 р. № 1296-IV *продукція порнографічного характеру* – це будь-які матеріальні об’єкти, предмети, друкована, аудіо-, відеопродукція, в тому числі реклама, повідомлення та матеріали, продукція засобів масової інформації, електронних засобів масової інформації, змістом яких є детальне зображення анатомічних чи фізіологічних деталей сексуальних дій чи які містять інформацію порнографічного характеру.

Проте, саме слово “продукція” не вживається серед переліку предметів злочину за ч. 1 ст. 301 КК України, а за частиною другою цієї статті є складовою частиною термінів “кінопродукція” та “відеопродукція”.

Бланкетний характер розглядуваної кримінально-правової норми вимагає звернення до інших законодавчих актів.

Так, згідно з положеннями Закону України “Про авторське право і суміжні права” від 23.12.93 р. № 3792-ХІІ *аудіовізуальний твір* – це твір, що фіксується на певному матеріальному носії (кіноплівці, магнітній плівці чи магнітному диску, компакт-диску тощо) у вигляді серії послідовних кадрів (зображень) чи аналогових або дискретних сигналів, які відображають (закодовують) рухомі зображення (як із звуковим супроводом, так і без нього), і сприйняття якого є можливим виключно за допомогою того чи іншого виду екрана (кіноекрана, телевізійного екрана тощо), на якому рухомі зображення візуально відображаються за допомогою певних технічних засобів. Видами аудіовізуального твору є кінофільми, телефільми, відеофільми, діафільми, слайдофільми тощо, які можуть бути ігровими, анімаційними (мультиплікаційними), неігровими чи іншими. *Відеограма* – це відеозапис на відповідному матеріальному носії (магнітній стрічці, магнітному диску, компакт-диску тощо) виконання або будь-яких рухомих зображень (із звуковим супроводом чи без нього), крім зображень у вигляді запису, що входить до аудіовізуального твору. *Запис* (звукозапис, відеозапис) – це фіксація за допомогою спеціальних технічних засобів (у тому числі й за допомогою числового представлення) на відповідному матеріальному носії звуків і (або) рухомих зображень, яка дозволяє здійснювати їх сприйняття, відтворення або сповіщення за допомогою відповідного пристрою.

Перерахування в ч. 1 ст. 301 КК України в одному логічному рядку і вживання займенника “інший” дають підстави для висновку про те, що зображення також має розглядатися в якості предмета (речі) і при цьому у будь-якому випадку воно повинно мати власну *матеріалізовану зовнішню форму*.

На підставі положень Міжнародної конвенції про припинення обігу порнографічних видань та торгівлі ними від 12.09.23 р. також “...подлежат наказанию ...изготовление или хранение сочинений, рисунков, гравюр, картин, печатных изданий, изображений, афиш, эмблем, фотографий, кинематографических фильмов или других порнографических предметов...”.

З наведеного випливає, що обов’язковою ознакою аудіовізуального твору, зображення, іншого предмета, кіно- або відеопродукції порнографічного характеру є форма їх матеріального закріплення на певному матеріальному носії (магнітній плівці чи магнітному диску, компакт-диску тощо).

Ця ознака відрізняє *продукцію* від *послуги*, в т. ч. порнографічного характеру, яка споживається безпосередньо в момент її надання.

Вказана форма дозволяє з’ясувати, в т. ч. за допомогою відповідної мистецтвознавчої експертизи та незважаючи на різноманітні уподобання й погляди будь-яких фізичних осіб-глядачів, чи наділений твір, зображення, інший предмет, кіно- та відеопродукція або комп’ютерна програма ознаками порнографічного, сексуального або еротичного характеру у розумінні Закону України “Про захист суспільної моралі” від 20.11.03 р. № 1296-IV.

Цікавим також є питання про те, чи існують підстави визнавати публічні видовищні заходи (спектакль, концерт, шоу тощо) певним різновидом зображення. Згідно до визначень, що містяться у науковій літературі, зображення – це відтворення виду, форми і кольору предмета світловими променями, що пройшли оптичну систему з центрованих сферичних поверхонь, які мають одну загальну оптичну вісь [2, с. 485].

Наведене дає підстави для відокремлення двох самостійних явищ – *зображення* та *видовищного заходу*. Інструкція про порядок проведення експертизи Національною експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі (затверджена рішенням Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі від 26.03.09 р. № 3, протокол № 16-09-к) також містить вказівку на розмежування продукції (твору, зображення тощо) і видовищних заходів. Тому публічні видовищні заходи (спектакль, концерт, шоу, презентація тощо) слід вважати окремою формою творчої діяльності людини.

Крім того, видовищний захід, як правило, наділений ознакою публічності. Вона є необхідною з огляду на те, що всі передбачені диспозицією ч. 1 ст. 301 КК України альтернативні дії пов’язані з поширенням порнографії – ввезення з метою збуту чи розповсюдження або виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою, або збут чи розповсюдження. Втім, ознака публічності може бути також притаманною і конкретній відеотрансляції через веб-камеру, якщо остання запропонована для перегляду невизначеному колу глядачів (наприклад, у мережі Інтернет на сайті YouTube).

Фіксація сприйнятих людиною образів, в т. ч. порнографічних, лише у своїй пам’яті має плинний, нестабільний і суб’єктивний характер, що змінюється з часом і є індивідуально емоційно й почуттєво забарвленим. Тому образи, які перебувають лише у пам’яті людини, неможливо розглядати як такі, що закріплені на матеріальному носії. У разі протилежного вирішення цього питання кримінальній відповідальності підлягала

би особа, яка передивилась порнографічне зображення і значний час зберігає його у своїй пам'яті з метою подальшого відтворення (наприклад, розповісти онукам).

Чинне законодавство не передбачає кримінальної відповідальності за надання послуги порнографічного характеру, в т. ч. віч-на-віч або за допомогою сучасних комунікаційних засобів та в режимі реального часу її трансляції і споживання. Вказана прогалина потребує поглибленого наукового аналізу, широкого обговорення професійною громадськістю та, можливо, нормотворчого вирішення. Відеотрансляцію в режимі реального часу, що здійснюється через веб-камеру, можливо було б визнати *послугою порнографічного характеру*, і ввести останню у перелік предметів злочину, відповідальність за який передбачена ст. 301 КК України.

Втім, щодо питання про можливість визнання предметом розглядуваного злочину інформації у вигляді відеотрансляції, яка здійснюється через веб-камеру в режимі реального часу і споживається глядачем у момент її надання без запису на будь-які конкретно визначені носії, вбачається прийнятним інший варіант його вирішення на підставі вже діючих норм КК України.

Якщо певна інформація передається шляхом відеотрансляції через веб-камеру та оглядається споживачем продукції порнографічного характеру в режимі реального часу, то це може вказувати на відсутність передбаченої законом форми матеріального закріплення лише у звичайному її розумінні – на магнітній плівці чи магнітному диску, компакт-диску, переносному електронному носієві тощо.

Оскільки, все ж таки, на екран монітора споживача порнографічної послуги виводиться саме *зображення*, то, без будь-якого сумніву, фактично має місце форма його матеріальної фіксації в комп'ютерній мережі, в якій відбувається трансляція, хоча і на дуже незначний час.

Втім, чинне законодавство не висуває вимог щодо обов'язкового проміжку часу збереження зображення, в т. ч. порнографічного характеру, на певному матеріальному носієві. Тобто, не є принципово важливим, скільки зберігається малюнок, зарисовка з натури, натуралістична фотографія, кіно- або відеопродукція на магнітній плівці чи магнітному диску, компакт-диску, переносному електронному накопичувачеві тощо. Достатньо лише встановлення факту того, що зображення дійсно потрапило на цей матеріальний носій.

Те ж саме стосується і зображення, яке через веб-камеру одного комп'ютера транслюється на монітор іншого комп'ютера в системі загальної для них мережі. За час проходження через останню має місце запізнення сигналу, що обумовлюється не тільки законами фізики щодо швидкості його розповсюдження, а й тимчасовим збереженням зображення на серверах та у пам'яті електронних пристроїв для здійснення безперервного потоку інформації шляхом буферизації та створення тимчасових файлів.

У розвиток цієї тези потребує обережного та виваженого ставлення розв'язання питання про проходження аудіосигнала порнографічного характеру (пригадаємо, що відповідно до положень Закону України “Про захист суспільної моралі” від 20.11.03 р. № 1296-IV продукція порнографічного характеру в якості самостійного варіанта може мати і тільки аудіохарактеристики) крізь матеріальні носії (наприклад, слуховий апарат) або спостереження за порнографічними діями через бінокль з цифровим наближенням тощо.

Сама пропозиція щодо можливості розширення поняття предмета злочину і визнання ним у подальшому не тільки речей, а й будь-яких явищ об'єктивного світу (енергії, інформації тощо) була вже обґрунтована раніше [3, с. 10; 4, с. 96; 5, с. 458 - 462], а її доцільність підтверджена часом, зокрема – доповненням КК України статтею 188¹ (викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного

використання) [1], та численними науковими публікаціями дослідників проблеми предмета злочину як на загальнотеоретичному рівні, так і на рівні дослідження окремих складів злочинів.

Звідси випливає **висновок** про можливість *визнання предметом злочину, відповідальність за який передбачена ч.1 ст. 301 КК України, а саме – зображення інформації у вигляді відеотрансляції, що здійснюється через веб-камеру в режимі реального часу і споживається глядачем у момент її надання без запису на будь-які інші традиційно відомі носії.*

Використана література

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за порушення в галузі електроенергетики : Закон України від 31.05.05 р. № 2598-IV // Голос України. – 2005. – № 117.

2. Білецький В.С. Мала гірнича енциклопедія : довідкове видання / В.С. Білецький, В.С. Бойко та ін. – Д. : Вид-во “Східний видавничий дім”, 2013. – 1936 с.

3. Радутний О.Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю (аналіз складів злочинів) : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук / О.Е. Радутний. – Х. : Друкарня НЮАУ імені Ярослава Мудрого, 2002. – 21 с.

4. Радутний О.Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю : монографія / О.Е. Радутний. – Х. : “Ксілон”, 2008. – 202 с.

5. Радутний О.Е. Інформація як універсальний предмет злочинів / О.Е. Радутний // Держава і право : зб. наук праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 46. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2009. – 692 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 343.241.4

КОРАБЕЛЬ М.Г., аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін ХНПУ
ім. Г.С. Сковороди

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ПОКАРАНЬ У ПРОЦЕСІ ПРИЗНАЧЕННЯ КОНФІСКАЦІЇ МАЙНА

***Анотація.** До проблеми реалізації принципу індивідуалізації покарань у процесі призначення конфіскації майна як додаткового виду покарання.*

***Ключові слова:** конфіскація майна, індивідуалізація покарання, санкції статті.*

***Аннотация.** К проблеме реализации принципа индивидуализации наказаний в процессе назначения конфискации имущества как дополнительного вида наказания.*

***Ключевые слова:** конфискация имущества, индивидуализация наказаний, санкция статьи.*

***Summary.** To the problem of the implementation of the principle of individualization of punishment in the appointment of confiscation as an additional punishment type.*

***Keywords.** The confiscation, individualization of punishment, the sanction of article.*

Постановка проблеми. У Кримінальному кодексі України [1] (далі – ККУ) та юридичній літературі значна увага приділяється індивідуалізації покарань, адже призначення необхідного та достатнього покарання є запорукою досягнення поставлених перед покаранням цілей. Конфіскація майна як вид додаткового покарання також відіграє важливу роль у процесі індивідуалізації покарань.

Інститут покарання, в тому числі і конфіскація майна, був предметом наукового розгляду багатьох вчених, а саме: М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, О.Г. Волеводза, О.В. Волоха, Х.І. Гаджієва, Н.М. Гуторової, В.К. Дуюнова, Т.А. Денисової, В.П. Козиревої, Н.В. Марченко, Ю.Б. Мельникової, Л.І. Марагулової, В.М. Мельникової-Крикун, М.І. Панова, Г.М. Собко, В.Я. Тація, О.Л. Цветиновича, П.В. Цимбала, М.П. Черненко, О.І. Шинальського, Ю.В. Шинкарьова та ін.

Метою статті є розгляд принципу індивідуалізації покарань у процесі призначення конфіскації майна.

Виклад основних положень. Індивідуалізація покарання як принцип його призначення проявляється в нормах закону про кримінальну відповідальність. Вона полягає в обов'язковому урахуванні при призначенні покарання індивідуальних особливостей особи засудженого. Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 65 ККУ при призначенні покарання суд враховує ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання.

Основні вимоги принципу індивідуалізації полягають у тому, щоб до особи, виходячи з конкретних обставин справи призначалося покарання, необхідне і достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів (ч. 2 ст. 65 ККУ), тобто для досягнення поставлених перед покаранням цілей.

Варто погодитися з позицією О.І. Шинальського, який відмічає, що при призначенні покарання слід розрізняти законодавчу і судову його індивідуалізацію. Законодавець, встановлюючи норми, що регулюють застосування покарань, враховує всю різноманітність життєвих ситуацій, які можуть виникнути на практиці, і вже в самому законі намагається хоча б у загальній формі сформулювати відповідні положення, які індивідуалізували б призначення покарання. Судова індивідуалізація

означає застосування покарання до конкретної особи з урахуванням ступеня тяжкості конкретного злочину, особи засудженого, обставин, які пом'якшують і обтяжують покарання, встановлених у справі [2].

У ККУ приділяється значна увага судовій індивідуалізації шляхом встановлення основних засад призначення покарання, особливостей призначення покарання за наявності пом'якшуючих чи обтяжуючих обставин тощо.

Законодавча індивідуалізація розглядається науковцями як правильність побудови санкцій статті Особливої частини ККУ. Досліджуючи природу санкцій в цілому, можна стверджувати, що ступінь вчиненого суспільно небезпечного діяння виступає основним критерієм для встановлення змісту та характеру санкції.

О.Д. Соловійов, досліджуючи питання призначення покарань, дійшов висновків, що, визначаючи межі караності, враховується характер та ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину. Під характером суспільної небезпеки вчений розуміє суспільну небезпеку, яка властива не окремому злочину, а всім злочинам даного виду й визначається значенням та важливістю об'єкта злочину. Ступінь суспільної небезпеки становить індивідуальну ознаку конкретного злочину, яка визначається багатьма факторами, наприклад, характером діяння, наслідками, виною [6].

О.О. Книженко у своїй роботі підтримує позицію А.П. Козлова, на думку якого, матеріальною основою санкції є суспільна небезпека, яка виявляється не тільки у суспільній небезпеці діяння, суспільній небезпеці наслідку, суспільній небезпеці винного, а й в оцінці значущості об'єктів посягання. У зв'язку з цим автор пропонує як першочергове завдання побудови моделі санкцій визначити ієрархічність системи суспільних відносин – об'єктів посягання як початкового фактору створення системи санкцій й визначення меж кожної конкретної санкції [3].

Ми підтримуємо позицію авторів. Безперечно, зміст санкції має залежати від характеру суспільної небезпеки та об'єкта посягання. Це правило має поширюватися і на додаткові покарання. Конфіскація майна як додаткове покарання передбачена в різних розділах Особливої частини ККУ, зокрема: злочини проти життя та здоров'я особи; злочини проти волі, честі та гідності особи; злочини проти власності; злочини проти господарської діяльності; злочини проти громадської безпеки; злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту; злочини в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення; злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призиву та мобілізації; злочини у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням послуг; злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Об'єкт посягання в зазначених розділах суттєво відрізняється одне від одного відповідно і розмір основного та додаткового покарань має бути різним. Ми вважаємо, що *розмір конфіскації майна має бути встановлений безпосередньо в санкціях статей.*

Як показує статистика, повна конфіскація майна призначається у 83 % призначених покарань та лише в 17 % призначається часткова конфіскація.

Призначення додаткового покарання має залежати від об'єкта посягання та характеру суспільної небезпеки злочину. Так, в розділах ККУ встановлено різні за соціальним значенням об'єкти посягання, відповідно і покарання має встановлюватися залежно від об'єкта посягання. Наприклад, ч. 5 ст. 185 ККУ передбачає, що крадіжка, вчинена в особливо великих розмірах або організованою групою, карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна; п. 6 ч. 2 ст. 115: умисне вбивство з корисливих мотивів – карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна, або ч. 2 ст. 149: Торгівля

людьми або інша незаконна угода щодо людини, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, – караються позбавленням волі на строк від *п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої*. Необхідно відмітити, що ступінь суспільної небезпеки злочинів та значущість об'єктів посягання суттєво відрізняються один від одного, хоча межі основних та додаткових покарань суттєво не різняться. Ми вважаємо, що для досягнення як судової, так і законодавчої індивідуалізації покарань необхідно в деяких санкціях встановити межі конфіскації майна, наприклад, “з конфіскацією до ½ майна”. Розглянемо ч. 3 ст. 332 ККУ: незаконне переправлення осіб через державний кордон України, вчинене організованою групою або вчинене з корисливих мотивів, – карається позбавленням волі на строк від семи до дев'яти років... з конфіскацією транспортних засобів або інших засобів вчинення злочину та з конфіскацією майна. Об'єкт посягання вказаного злочину менш значущий, ніж у таких злочинах, як торгівля людьми або вбивство з корисливих мотивів, з вказаної причини ст. 332 має передбачати конфіскацію до ½ майна.

Висновки.

По-перше, в санкціях статей Особливої частини ККУ індивідуалізації додаткових покарань приділяється недостатньо уваги, що робить додаткове покарання таким, що не відповідає вимогам засад призначення покарання (ст. 65 ККУ). Призначення повної конфіскації майна не завжди є необхідним та достатнім покаранням, проте судова індивідуалізація не дає необхідних результатів (як показує практика). Відповідно, для досягнення принципу індивідуалізації необхідно на законодавчому рівні встановити межі конфіскації майна, що й було запропоновано в статті.

По-друге, урахування ступеня вчиненого суспільно небезпечного діяння виступає основним критерієм для встановлення змісту та характеру санкції. Відповідно, розмір конфіскації майна має бути встановлений безпосередньо в санкціях статей. За тяжкі злочини, де конфіскація майна передбачена додатковим покаранням, необхідно встановити межі досліджуваного покарання, а саме: конфіскацію до ½ майна, що зробить призначення покарання необхідним і достатнім для її виправлення та попередження нових злочинів відповідно до принципу індивідуалізації покарання.

Використана література

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.01 р. № 2341-III ; за ред. від 04.07.03 р. – Режим доступу : [//www.zakon2.gov.ua](http://www.zakon2.gov.ua)
2. Демидов Ю.А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве / Ю.А. Демидов. – М. : Юрид. лит., 1975. – 73 с.
3. Книженко О.О. Побудова санкцій у кримінальному праві. Проблеми вдосконалення // Право та управління. – 2011. – № 2. – 185 с.
4. Дуюнов В.К. Система дополнительных наказаний. – Фрунзе : АН КиргССР, 1982. – № 6. – 67 с.
5. Шинальський О.І. Покарання в системі засобів протидії злочинності, 2003 р.
6. Соловьев А.Д. Вопросы применения наказания по советскому уголовному праву : законодательство и судебная практика / А.Д. Соловьев. – М. : Госюриздат, 1958. – С 204-205.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 347.464

АПАНАСЮК М.П., кандидат юридичних наук, доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права
та масових комунікацій ХНУВС

ВИДИ ДОГОВОРУ РЕНТИ

Анотація. До питання правового врегулювання суспільних відносин щодо видів договору ренти в Цивільному кодексі України.

Ключові слова: договір безстрокової ренти, договір вічної ренти, договір постійної ренти, договір строкової ренти, договір довічної ренти.

Аннотация. Рассмотрена проблематика правового урегулирования видов договора ренты в Гражданском кодексе Украины.

Ключевые слова: договор бессрочной ренты, договор вечной ренты, договор постоянной ренты, договор срочной ренты, договор пожизненной ренты.

Summary. We consider the problems of legal regulation of contract rent types in the Civil Code of Ukraine.

Keywords: perpetual annuity contract, contract of eternal annuity, contract of permanent rent, contract of term rent, contract of annuity.

Постановка проблеми. Правовому врегулюванню договірних рентних відносин у Цивільному кодексі України (далі – ЦК) присвячено спеціальну главу 56 (Рента). У ній дається визначення договору ренти (ст. 731), вказується на те, які особи, яким чином та у якій формі можуть його укласти (ст.ст. 732-735), визначаються можлива форма, строки та розміри виплати ренти (ст.ст. 737, 738), а також передбачаються умови здійснення відмови від договору ренти (ст.ст. 739-743) тощо. І не міститься жодних вказівок на те, які можливі різновиди договору ренти регулюються ЦК. Звичайно, найперше враження, що такий зміст ЦК не випадковий через відсутність фактичної потреби у цьому. У такому разі доводиться констатувати, що в нормах глави 56 (Рента) закріплюються загальні правила врегулювання такого певного договірних типу як договір ренти.

Разом з тим, у ч. 2 ст. 731 ЦК згадується, що обов'язок по виплаті ренти може бути безстроковим або строковим. Із чого випливає, що залежно від строку, на який передбачається встановлення обов'язку по виплаті ренти, договір ренти може диференціюватися на два види: договір безстрокової ренти та договір строкової ренти. У ст.ст. 739-743 ЦК запропонована диференціація знаходить своє логічне продовження і підтвердження. Також, у ст. 737 ЦК передбачається, що рента може виплачуватися у грошовій формі або шляхом передання речей, виконання робіт або надання послуг. У ч. 1 ст. 731 ЦК на це лише натякається, оскільки вона є загальною по відношенню до ст. 737 ЦК. Унаслідок цього залежно від форми виплати ренти може бути укладено такі чотири різновиди договору ренти: з виплатою ренти в грошовій, натуральній формі, а також у формі виконання робіт або надання послуг. Відповідно, розгляд проблематики диференціації договору ренти на види набуває актуального характеру. Також можливо вести мову про укладання договору ренти на відплатних або безвідплатних засадах (ст.ст. 1969, 1970 ЦК Франції). У такому разі залежно від наявності або відсутності підстави (causa) встановлення зобов'язання ренти договір ренти може бути відплатним

або безвідплатним. У ст. 734 ЦК України це правило закріплено нетипово для договору ренти й потребує коригування. Тому дана класифікація договору ренти не розглядається.

Варто також пригадати, що диференціація договору ренти на безстроковий та строковий не вперше застосовується до нього, незважаючи на те, що донині, а ні на практиці, ані в чинному цивільному законодавстві ніколи не проводилося виділення названих видів договору ренти. Зокрема, у поясненнях до російського проекту Уложення цивільного 1889 р. згадується, що “договор о непременном доходе подразделяется на два вида: 1) на договоры о вечной ренте (непрерывной или бессрочной) и 2) на договоры о пожизненной ренте” [1, с. 211]. До того ж, моніторинг сучасної договірної практики укладання договору ренти свідчить, що ніяких нових його конструкцій не винайдено. Більше того, актуальний колись в якості альтернативи кредитному договору [2, с. 40-73] договір вічної ренти – забутий [1, с. 212-213], а на договір довічної ренти спостерігається незначний попит в якості альтернативи договору довічного утримання [3, с. 56].

Цікаво відмітити, що у деяких ЦК пострадянських держав законодавці не поспішають відмовлятися від передбачення спеціального врегулювання певних різновидів договору ренти [4]. Думаємо, що пов'язано це з циклічністю відновлення інтересу до певних різновидів договору ренти на практиці й необхідністю їх “прозорого” правового врегулювання. Тоді як в ЦК України спостерігається зовсім інша тенденція. “Прозорим” урегулювання в нормах ЦК України укладання певних різновидів договору ренти не назвеш, бо про можливість їх виділення можна говорити лише внаслідок здійснення тлумачення відповідних норм глави 56 (Рента), як це було зроблено вище. При цьому одразу незрозуміло, в чому переваги класифікації договору ренти на безстроковий і строковий, що це витіснило традиційну класифікацію на вічну, постійну, безстрокову ренту? Які конкретно норми глави 56 (Рента) або ЦК мають застосовуватися до певного різновиду договору ренти, оскільки між ними є принципові юридичні відмінності тощо? ЦК України, різниці між безстроковим і строковим договорами ренти не проводить, а врегульовує їх як одне ціле – договір ренти (ст. 731). Про інші різновиди договору ренти інформації ще менше. Отже, актуальність розгляду даної проблематики не повинна викликати сумнівів ні в кого, тим більше що в сучасних публікаціях, присвячених договору ренти, вона висвітлювалася досить поверхово й неоднозначно [5].

Метою статті є удосконалення упорядкування відносин щодо договору ренти.

Виклад основних положень. Частина 2 ст. 731 ЦК носить диспозитивний характер, надаючи сторонам договору ренти свободу у виборі такого його різновиду, який найбільше відповідає їх приватним інтересам. Одним з них може бути договір безстрокової ренти, за умовами якого одна сторона (одержувач ренти) передає другій стороні (платникові ренти) у власність майно, а платник ренти взамін цього зобов'язується періодично виплачувати одержувачеві безстрокову ренту у формі певної грошової суми або в іншій формі. Як і будь-який різновид договору ренти, договір безстрокової ренти через загрозу визнання його недійсності має укладатися лише в письмовій формі з обов'язковим його нотаріальним посвідченням (ст. 732 ЦК).

Виходячи з назви цього договору та його правової моделі важко одразу зрозуміти, якою є його договірна мета. Найперше, що спадає на думку в результаті його юридичного аналізу, це те, що він, так само, як і договір купівлі-продажу (ст. 655 ЦК), своєю метою має перенесення права власності на майно [6], оскільки на це вказує його юридичне визначення, що було дано абзацом вище відповідно до ст. 731 ЦК, та його

місце в системі договірних зобов'язань. У той самий час, якщо поглянути на визначення договору позики (ст. 1046 ЦК), то можна помітити, що між визначенням договору безстрокової ренти і договору позики також є дещо спільне – це перенесення права власності на майно. В обох цих договорах майно передається у власність з однією лише різницею – різними умовами повернення його назад. У договорі безстрокової ренти, умовно кажучи, потрібно повернути еквівалент відчуженого майна (ст.ст. 739 – 741 ЦК), а в договорі позики – таку саму кількість речей з родовими ознаками, які були передані в позику (ст. 1049 ЦК). Тоді як у договорі купівлі-продажу нічого не треба повертати назад, тому напрашується очевидний висновок, що за своєю договірною метою в нього немає нічого спільного із цими двома договорами. У такому разі не зовсім зрозуміло, про яку можливість застосування правил договору купівлі-продажу або дарування йдеться в ст. 734 ЦК, якщо це може суперечити суті договору безстрокової ренти?

Між тим, між договорами безстрокової ренти й позики є ще одна обставина, яка їх зближує, – це рента і проценти. Між ними навіть можна поставити знак рівності. Рента як і проценти виконує роль винагороди або оплати за користування відчуженим майном. Припускаємо, що походження юридичної назви терміна “рента” може бути пов'язане з тим, що під її виплату раніше досить часто відчужувалася земля, доходи з якої схожі на земельну ренту [7]. Звідсіля різна назва одного й того самого за функціональним призначенням платежу за відчуження майна й однакова їх роль – доходу. Як рента, так і проценти є доходом їх одержувачів. Тому безстрокова рента, як і будь-яка, – це різновид (безстрокового) доходу. А отже, за своєю метою договір безстрокової ренти спрямований на встановлення виплат безстрокового доходу у вигляді ренти. Причому, доходу “надмірно” високого, такого як “лихва”, вищого за середньоринковий розмір процентів, за що їх стягнення колись перебувало під заборонаю [8, с. 259], а сьогодні вважається звичним явищем (ст. 1048 ЦК). Для обходу цих заборон у ті далекі часи винайшли договір “*rente constituée*”, який по суті є модифікованим різновидом процентної позики, що тепер нагадує договір безстрокової ренти. Саме тому, якщо особи зацікавлені в отримванні “лихви”, їх може зацікавити договір безстрокової ренти.

Варто згадати, що договору безстрокової ренти колись передували договори вічної та постійної ренти. Різновидами вічної ренти були: рента з нерухомості (*rente foncière*) і рента з капіталу (*rente constituée*) [1, с. 211-112]. Особливістю постійної ренти є те, що її розміри залишались незмінними на весь час виконання договору. Якщо проаналізувати російський ЦК, у ньому розміри постійної ренти можуть бути змінені (ст. 590 ЦК РФ). Якою тоді є логіка так називати договір – не зовсім зрозуміло.

Розгляд даних договорів із теоретичною метою, безумовно, уявляється цікавим, але на сьогодні вони не мають такого важливого практичного значення, як колись, оскільки вже наприкінці XIX ст. почали виходити з обороту. Як зазначали розробники російського проекту Уложення цивільного 1889 р. “установление вечной ренты путем договора между частными лицами чуждо нашей жизни” [1, с. 113], у результаті чого вони відмовилися включати його до цього законопроекту. Не зустрічаються вони й у наш час, незважаючи на те, що в ЦК України були включені норми про безстрокову ренту. З огляду на ці неоднозначні обставини може бути виправдана та незначна увага, яка буде приділена далі особливостям правового врегулювання договору безстрокової ренти в ЦК України.

Безстроковий характер зобов'язання ренти, безумовно, позначається на особливостях юридичної регламентації договору безстрокової ренти в ЦК України, хоча про це,

спеціально, ніде в ньому не сказано. Зобов'язання безстрокової ренти перетворює цей договір на невизначений [9, с. 253], що має якимось позначатися на правовій регламентації відносин договірної наступництва між його учасниками. А цього в чинному ЦК, на відміну від першого варіанта проекту Цивільного кодексу України від 1996 року, не спостерігається. Так, у проекті була норма, у якій передбачалася регламентація передання прав одержувача ренти іншим особам (ст. 790). З кінцевого, третього варіанта проекту ЦК, який пізніше й набув чинності, дану норму чомусь було вилучено. Таке рішення не можна визнати позитивним, незважаючи на те, що воно може уявлятися очевидним. Тому варто зазначити, що права і обов'язки сторін договору безстрокової ренти, якщо ними є фізичні особи, можуть переходити у спадщину. За умови прийняття спадщини спадкоємці несуть повну відповідальність одне перед одним за набутими правами та обов'язками в договорі безстрокової ренти в тому ж обсязі, в якому вони були у їх спадкодавців. Якщо сторонами договору безстрокової ренти є юридичні особи, їх права і обов'язки можуть передаватися в порядку універсального або сингулярного правонаступництва іншим юридичним особам.

У тому ж дусі, може бути висловлене зауваження редакторам останнього варіанта проекту ЦК України, якими було замінено норми про викуп ренти (ст.ст. 793 – 795) на відмову від договору безстрокової ренти та здійснення розрахунків (ст.ст. 739 – 741 ЦК). Позитивним цей крок також не сприймається з огляду на специфічну особливість припинення “аналогів” договору безстрокової ренти, що склались в західноєвропейському майновому обороті, звідки цей договір поширився світом [10, с. 191-194]. Традиційним способом припинення усіх “аналогів” договору безстрокової ренти завжди вважався викуп ренти. Його головне призначення полягає в тому, щоб у такий спосіб відчужувачу майна (одержувачу ренти) повертався еквівалент майна відчуженого під виплату безстрокової ренти, й підстава виплат ренти припинялася, унаслідок чого припинявся сам договір. За новою термінологією ЦК тепер даний порядок називається “відмовою” (ст. 739 ЦК) або “розірванням” (ст.ст. 740, 741 ЦК) договору безстрокової ренти, чим було привнесено певну “неясність” до цього нового для національного обороту договору. Отже, потрібно мати на увазі, що звичайним способом припинення договору безстрокової ренти, як і всіх його “аналогів”, вважається здійснення викупу ренти, незалежно від підстав його проведення, передбачених у ст.ст. 739, 740 ЦК.

Залишаючи осторонь питання, пов'язані з розглядом договору безстрокової ренти, далі основну увагу зосередимо на договорі строкової ренти. За його умовами одна сторона (одержувач ренти) передає другій стороні (платникові ренти) у власність майно, а платник ренти взамін цього зобов'язується періодично виплачувати одержувачеві строкову ренту у формі певної грошової суми або в іншій формі. Договір строкової ренти так само, як і будь-який різновид договору ренти, має вчинятися у письмовій формі з обов'язковим нотаріальним посвідченням (ст. 732 ЦК).

Порівняно з договором безстрокової ренти обґрунтування виділення в ЦК договору строкової ренти має дещо більші складнощі, оскільки строковий характер ренти перетворює його на договір купівлі-продажу з розстрочкою платежу (ст.ст. 694, 695 ЦК), за яким товар продається в кредит за цінами, що діють на день продажу (ч. 2 ст. 654 ЦК). Якщо рента виплачується протягом певного строку, в такому разі можливо порахувати, якою буде ціна майна, відчуженого під її виплату. Як відомо, ціна майна є елементом договору купівлі-продажу, а не договору ренти, в якому має виплачуватися періодичний рентний дохід. Отже, подібне ототожнення уявляється неприпустимим.

У зв'язку з цим важливо зазначити, що особливістю строкової ренти є те, що її всю неможливо поррахувати наперед, так само, як не можливо поррахувати наперед довічне утримання у договорі довічного утримання (ст. 744 ЦК). Обидва ці договори мають ризиковий (алеаторний) характер, оскільки укладаються вони на час життя відчужувача майна. Крім того, договір строкової ренти може укладатися на час життя однієї із його сторін або третьої особи, яка взагалі не є стороною договору. У результаті ним встановлюється строкове рентне правовідношення, у якому період часу, протягом якого воно триватиме, залежить від життя фізичної особи, про яку невідомо, скільки вона житиме. Таким чином, строковість даного договору залежить від тривалості людського життя, яке має певні межі й тому є строковим.

Про такий договір говорять, що він має довічний характер. Тому друга відома назва договору строкової ренти може бути – договір довічної ренти. До речі, про необхідність включення до цивільного законодавства договору довічної ренти у зв'язку з договором довічного утримання згадувалося ще у поясненнях до проекту Уложення цивільного 1889 р. [1, с. 217]. Замість цього, в українське цивільне законодавство було привнесено строкову ренту й можливість укладання договору строкової ренти, який тепер доводиться з ним ототожнювати.

Наші північні сусіди – росіяни виявилися більш послідовними у наслідуванні поглядів дореволюційних цивілістів. За ЦК РФ договори довічної ренти та довічного утримання вважаються різновидами договору ренти й врегульовані в одній главі 33 (Рента и пожизненное содержание с иждивением), а в ЦК України вони врегульовані у різних главах 56 (Рента), 57 (Довічне утримання (догляд)). Пов'язано це з тим, що в представників української цивілістичної науки досить тривалий час були свої, особливі погляди, на предмет договору довічного утримання, яким вважалися послуги з довічного утримання [11, с. 25-54]. У наш час подібна точка зору, здається, починає втрачати своїх прихильників і підтримку, однак, це відбилося лише на тому, що договір довічного утримання перемістили з розділу про послуги, де він був розміщений у ЦК України 1964 р., поближче до розділу про купівлю-продаж, де його місце зараз. І це в контексті розгляду договору строкової ренти уявляється позитивним, правильним рішенням, яке заслуговує на підтримку, оскільки обидва ці ризикові договори близькі між собою та близькі правовій моделі договору купівлі-продажу. Крім того, договір довічної ренти західними цивілістами завжди розглядався як подібний на договір купівлі-продажу [12, с. 811], з тією різницею, що замість ціни в ньому виплачується періодичний рентний дохід, оскільки рента є доходом, а не ціною майна.

Варто відмітити, ототожнення договору довічної ренти з договором купівлі-продажу уявляється можливими у зв'язку з тим, що перший носить ризиковий (алеаторний) характер, тому по відношенню до нього не мають застосовуватися правила про викуп ренти. Отже, договір довічної ренти, як і подібний йому договір строкової ренти, своєю метою має відчуження права власності на майно взамін на виплату довічної (строкової) ренти. У даному випадку строкова рента ототожнюється з довічною, тому вона є довічним доходом. Таким чином, договором строкової ренти встановлюється право на строкову або довічну ренту. Отже, потрібно мати на увазі, що про ці особливості договору строкової ренти у ЦК України ніде не згадується.

Також, в ЦК не згадується, що чи не єдиним відомим різновидом договору довічної ренти вважається договір *tontinenvertrag* [13, с. 2-8], сутність якого полягає в тому, що частка кожного із одержувачів довічної ренти, в разі смерті розподіляється між живими, а не залишається платнику ренти [1, с. 222]. Цей договір може виявитися цікавим у

певних життєвих ситуаціях, скажімо, у відносинах між близькими родичами, за аналогією із заповітом подружжя (ст. 1243 ЦК) тощо.

На жаль, вказані особливості договору строкової ренти ніяк не позначаються на особливостях його юридичної регламентації в ЦК України, що є серйозним недоліком його правового врегулювання. Внаслідок цього варто зазначити, що права та обов'язки його сторін, якщо ними є фізичні особи, можуть переходити у спадщину лише в тому випадку якщо договірне рентне праввідношення не припиняється смертю фізичної особи, на час життя якої укладено цей договір. Це може бути тоді, коли платник ренти або третя особа, на час життя яких встановлені виплати довічної ренти, продовжують жити після смерті одержувача довічної ренти. У такому разі прийняття спадщини спадкоємцями одержувача довічної ренти обумовлює безумовне прийняття прав і обов'язків, що впливають з договору довічної ренти.

Крім того, під час укладання договору довічної ренти доцільно передбачати, щоб виплати довічної ренти здійснювались наперед, а не після закінчення кожного календарного кварталу, оскільки мета її – забезпечення майбутніх потреб одержувача ренти, тому що вона повинна надавати йому засоби до існування. Диспозитивний характер ст. 738 ЦК України дозволяє включати таку умову в договір.

Виділення вищерозглянутих різновидів договору ренти (з виплатою ренти в грошовій або іншій формі ст. 731 ЦК) має певні об'єктивні передумови. Коли грошова форма розрахунків ще не набула достатнього розвитку, переважно вдавалися до укладення договору з виплатою ренти в натуральній формі. Майном, що відчужувалося під виплату такої ренти, були переважно земельні наділи або ділянки, які можна було обробляти і, з частини тих плодів, що вони давали в результаті обробки, виплачувати натуральну ренту [2, с. 80]. У такому разі договір натуральної ренти нагадував собою договір міни, з тією особливістю, що в ньому замість відчуженого майна періодично виплачувалася натуральна рента.

Звичайно, це не той договір міни, у його сучасному розумінні, в якому кожна із сторін одночасно виступає продавцем і покупцем того товару, який вона обмінює (ст. 715 ЦК). У даному випадку натуральний обмін представляє собою нееквівалентний обмін майновими благами, що зумовлений умовами договору натуральної ренти, яка має виплачуватися до тих пір, поки відбувається користування земельною ділянкою на праві власності. Як відомо, у Середньовіччі подібне право власності називалося *dominium utile* й носило залежний характер від *dominium directum* та ґрунтувалося на концепції теорії розщепленої власності. З рецепцією римських поглядів, згідно з якими на одну і ту ж річ не може бути однакового права власності, від теорії розщепленої власності відмовилися.

Якщо виплати натуральної ренти стають “непосильними” платнику, від них можна було позбавитися шляхом відмови від земельної ділянки, обтяженої (земельною) рентою [2, с. 188]. Якщо потім цією покинутою земельною ділянкою заволодіє яка-небудь інша особа, вона автоматично стає зобов'язаною до виплати ренти. Отже, натуральна рента обтяжує не платника ренти, а земельну ділянку з її при належностями, тому свого часу вважалося, що право на неї є речовим [14, с. 352], а не особистим. Таким чином, можна стверджувати, що на підставі абз. 2 ч. 2 ст. 735 ЦК договором ренти встановлюється речове право на ренту. Це свідчить про те, що договір натуральної ренти не є різновидом договору міни, а лише схожий на нього.

Разом з тим, коли на зміну натуральному обміну прийшов грошовий обмін, грошова рента як більш прогресивна форма оплати поступово витіснила собою натуральну ренту. Договори, в яких замість відчуження земельної ділянки мала

періодично виплачуватися грошова рента, також носили нееквівалентний характер і, були подібними за своїм юридичним змістом до договору натуральної ренти. Розглядати їх тут більш детально не має місця та сенсу, оскільки потреби в такій ренті зараз немає.

Щодо виділення іще двох різновидів договору ренти (підрядоподібного і послугоподібного), думаємо, все це має певну теоретичну надуманість, аніж практичне підґрунтя і спрямованість. В національному майновому обороті таких різновидів договору ренти ніколи не зустрічалось. Тому їх виділення на підставі закріплення в ЦК можливості передбачення встановлення виплат ренти у формі виконання робіт або надання послуг (ст. 737 ЦК) уявляється наслідком нічим не підтвердженої “фантазії” нашого законодавця, так само як і автора цих рядків.

Проте, якщо поглянути на практичний досвід Німеччини – там зустрічався договір ренти з умовою періодичного виконання робіт з метою поладження й підтримки в належному стані мосту [15, с. 350]. Якщо усе ж таки припустити, що подібний договір ренти може бути коли-небудь укладено, тоді, думається, до нього в субсидіарному порядку мають застосовуватись відповідні положення про договір підряду чи про договори з надання послуг, якщо це не суперечить суті відповідного договору ренти. Проте, до тих пір, поки цього не сталося, про них також немає сенсу тут розмірковувати.

Висновки.

По-перше, всі нормативні положення глави 56 (Рента) ЦК мають універсальний характер по відношенню до будь-якого виду договору ренти.

По-друге, розмежування безстрокового і строкового різновидів договору ренти має важливе практичне значення, оскільки від того, на який строк він укладається залежить те, які нормативні положення Глави 56 (Рента) ЦК мають застосовуватись для його відповідного правового врегулювання. Правила про викуп ренти мають застосовуватись лише до договору безстрокової ренти і не повинні застосовуватись до договору строкової ренти.

По-третє, диференціація договору ренти на такі два види, як договір безстрокової ренти і договір строкової ренти, носить більше теоретичний, аніж, прикладний практичний характер. Така диференціація можлива, але в ній має більш чітко простежуватись практична залежність термінології, оскільки наука цивільного права є прикладною юридичною наукою.

Використана література

1. Уложение гражданское : проект (с объяснениями). Высочайше Учрежденной Редакционной Комиссии по составлению гражданского уложения. – СПб. : Гос. тип., 1889. – Кн. 5. – Т. 5. – 696 с. (Цей законопроект не був прийнятий).
2. Кассо Л.А. Понятие о залоге в современном праве / Л.А. Кассо. – М. : Статут, 1999. – 286 с.
3. Халецкая Т.М. Место договора ренты в системе обязательственного права // Право Беларуси. – 2004. – № 40.
4. Див. ЦК РФ, Глава 33 (ст. 583 – 605), ЦК Білорусії, Глава 33 (ст. 554 – 576), ЦК Казахстану, Глава 28 (ст. 517 – 539). У ЦК Республіки Молдова різновиди договору ренти не виділяються, Глава 5 (ст. 847 – 858).
5. Пучковський С.В. Види договору ренти. – Режим доступу : [//www.realllook.com.ua/4899/vidi-dogovoru-renti](http://www.realllook.com.ua/4899/vidi-dogovoru-renti);
Турияница Н.В. Поняття та ознаки договору ренти. – Режим доступу : [//www.ua-reporter.com/novosti/108229](http://www.ua-reporter.com/novosti/108229) ;
Договір ренти і його види. – Режим доступу : [//www.donlcc.com/index.php?artid=2046](http://www.donlcc.com/index.php?artid=2046)

6. Бенедисюк И. Договор ренты // Бухгалтерия. – 2005 – № 14(637). – Режим доступа : [//www.buhgalteria.com.ua/Hit.html?id=907](http://www.buhgalteria.com.ua/Hit.html?id=907)
7. Вікіпедія. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Земельна_рента.
8. Морандьер Л.Ж. Гражданское право Франции / Л.Ж. Морандьер. – М. : “Иностранная литература”, 1961. – Т. 3. – 748 с.
9. Морандьер Л.Ж. Гражданское право Франции / Л.Ж. Морандьер. – М. : “Иностранная литература”, 1958. – Т. 1. – 541 с.
10. Апанасюк М.П. Походження договору ренти // Вісник Університету внутрішніх справ. – 2000. – (Спецвипуск).
11. Бару М.И. Договорное обязательство о содержании // Ученые записки Харьковского юридического института. – 1948. – Вып. 3.
12. Пляниоль М. Курс Французского гражданского права / М. Пляниоль. – Петрокрывь : Тип. С. Панского, 1911. – Вып. 5 – Ч. 2. – 847 с.
13. Цион К. Тонтины и страхование жизни / К. Цион. – СПб., 1891. – 55 с.
14. Победоносцев К.П. Курс гражданского права / К.П. Победоносцев. – СПб. : Синодальная тип., 1880. – Т.3. – 640 с.
15. Дорнбергер Г. Гражданское право ГДР : вещное право / [Г. Дорнбергер, Г. Клейне, Г. Клиндгер, М. Пош]. – М. : “Иностранная литература”, 1959. – 426 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 342.9:349.2

БАРІКОВА А.А., магістрант юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ПРО ПРАЦЮ

Анотація. У статті розкрито місце процесу притягнення до дисциплінарної відповідальності за правопорушення у сфері дії інформаційного права в правовій реальності. Проаналізовано його як вид юридичного процесу. Вироблено наукові підходи до його удосконалення.

Ключові слова: дисциплінарна відповідальність, інформаційне право, делікт.

Аннотация. В статье раскрыто место процесса привлечения к дисциплинарной ответственности за правонарушения в сфере действия информационного права в правовой реальности. Он проанализирован как вид юридического процесса. Разработаны научные подходы к его усовершенствованию.

Ключевые слова: дисциплинарная ответственность, информационное право, деликт.

Summary. The article describes a process of disciplinary proceedings for an offense within the scope of information law in legal reality. It is analyzed as a form of legal process. Scientific approaches to its improvement are developed.

Keywords: disciplinary responsibility, information law, tort.

Постановка проблеми. У науковій літературі досі бракує розгорнутих теоретичних праць, присвячених проблематиці порядку притягнення до дисциплінарної відповідальності. При цьому, на думку В.З. Янчука, від бездоганного додержання вимог дисципліни праці залежить виконання виробничих завдань, зростання продуктивності праці та поліпшення матеріального та культурного становища працівників [1, с. 99].

Інститут дисциплінарної відповідальності можна вважати одним із найбільш проблемних, що зумовлює приділення вченими значної уваги питанням правового регулювання та практичної реалізації дисциплінарної відповідальності у сфері трудових відносин. Зокрема, цю проблематику досліджували О.Т. Барабаш, Я.І. Безугла, Н.Б. Болотіна, В.С. Венедиктов, Г.С. Гончарова, В.В. Жернаков, П.І. Жигалкін, І.В. Зуб, Д.О. Карпенко, Р.І. Кожушко, С.І. Кондратьєв, Л.І. Лазор, А.Р. Мацюк, В.І. Нікітінський, П.Д. Пилипенко, В.І. Прокопенко, О.І. Процевський, А.В. П'ятаков, В.Г. Ротань, Л.А. Сироватська, В.Н. Скобелкін, С.А. Соболев, М.П. Стадник, Б.С. Стичинський, Г. Угрюмова, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева та інші. В інформаційному праві це питання детально не досліджено. Є праці таких вчених, як Л.А. Букалєрова, В.К. Колпаков, С.А. Правдюк, О.В. Стоєцький, М.І. Хавронюк та інших.

Метою статті є визначення теоретичних основ процесу притягнення до дисциплінарної відповідальності за законодавством України про працю.

Виклад основного матеріалу.

1. Дисциплінарна відповідальність як вид юридичної відповідальності за порушення трудової дисципліни

1.1. Поняття та сутність дисциплінарної відповідальності у трудовому праві

Одним із засобів забезпечення трудової дисципліни на етапі переходу до ринкових відносин і формування інформаційного суспільства продовжують залишатись заходи юридичної відповідальності, які можуть застосовуватися до осіб, що не дотримуються встановлених правил внутрішнього трудового розпорядку.

На думку Г.Г. Петришиної-Дюг, дисциплінарна відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності є особливим елементом у структурі правової системи, важливим забезпечуючим фактором правомірної поведінки. Вона характеризується наявністю, як правило, власної підстави – дисциплінарного проступку, особливих санкцій – дисциплінарних стягнень, суб'єкта дисциплінарного проступку та суб'єкта дисциплінарної влади, який уповноважений застосовувати дисциплінарне стягнення в позасудовому порядку [2, с. 39].

Враховуючи багатоаспектність правових проблем дисциплінарної відповідальності, оскільки вони носять міжгалузевий характер (на межі адміністративного та трудового права), питання дисциплінарної відповідальності завжди були та залишаються в центрі уваги законодавця, знаходять своє відображення в практиці їх застосування. При цьому переважний вплив на цей інститут в інформаційному праві здійснюють норми трудового права.

Аналізуючи літературу з трудового права радянського періоду, можна дійти висновку, що поняття дисциплінарної відповідальності зазвичай розглядалося як складова частина більш загальної проблеми дисципліни праці, під якою розуміли визначений законом або на основі закону трудовий розпорядок, що регламентує трудові обов'язки робітників і службовців, відповідальність за невиконання цих обов'язків і заходи заохочення за відмінне їх виконання [3, с. 242].

На думку М.Г. Александрова, ознакою єдиного триваючого трудового правовідношення є його авторитарний характер, що проявлявся в дисципліні праці та передбачав можливість застосування дисциплінарних заходів по відношенню до працівника. Обов'язками останнього дослідник визначав виконання роботи та підкорення правилам внутрішнього трудового розпорядку, а кореспондуючими обов'язками роботодавця були такі: вимагати її виконання та дотримання трудового розпорядку [4, с. 129].

У цей період дисциплінарна відповідальність розглядалася науковцями у сфері питань дисципліни праці та дотримання правил внутрішнього трудового розпорядку [4; 6 – 8]. У деяких дослідженнях простежуються спроби теоретично обґрунтувати необхідність застосування схеми, яка визначала конкретизацію відповідальності залежно від важкості вчиненого проступку [9, с. 46], коли в підзаконних актах була передбачена відповідно до ступеня важкості дисциплінарних проступків значна кількість їх складів. З іншого боку, О.В. Смірнов зазначав, що необхідною умовою для застосування заходів дисциплінарної відповідальності є відповідність міри покарання скоєному, особі порушника та обставинам, за яких воно було вчинено [10, с. 153].

Тобто в цей період загальноприйнятим підходом щодо сутності дисциплінарної відповідальності було її трактування в якості накладення адміністрацією підприємства стягнення на працівника за порушення трудової дисципліни.

Правову природу дисциплінарної відповідальності розглядали в досить спрощеному вигляді, хоча при цьому враховувалися правові реалії. Зокрема, А.А. Абрамова, М.А. Тимонов та ряд інших дослідників одним із різновидів державного примусу вважали дисциплінарний вплив, оскільки він здійснювався керівництвом державних підприємств фактично від імені держави [11, с. 29; 12, с. 93].

На той момент існували також прихильники договірної теорії, які визначали дисциплінарну відповідальність в загальнотеоретичному розумінні як обов'язок працівника відповісти перед роботодавцем за вчинене правопорушення та зазнати заходів впливу, передбачених у дисциплінарних санкціях трудового права [13, с. 47].

Зараз не можна виокремити істотних змін стосовно загальних підходів до

розуміння сутності дисциплінарної відповідальності. Під дисциплінарною відповідальністю розуміють обов'язок працівника відповісти (понести покарання) за дисциплінарний проступок, передбачений нормою трудового права [14, с. 364], осуд поведінки працівника шляхом оголошення йому владою роботодавця дисциплінарного стягнення [15, с. 266].

На думку Г.Г. Петришиної-Дюг, дисциплінарну відповідальність можна визначити як обов'язок працівників зазнати юридично несприятливих наслідків у формі втрат особистого характеру за скоєння дисциплінарного проступку в порядку та на умовах, передбачених трудовим законодавством [2, с. 40]. Причому дисциплінарною відповідальністю працівників можна вважати передбачений нормами трудового права особливий правовий стан суб'єктів охоронних правовідносин, який виявляється в тому, що роботодавець дає негативну оцінку протиправній поведінці працівника та реагує на неї визначеними законом примусовими заходами [16, с. 730].

На думку В.А. Козлова, суттєвим недоліком сучасного розуміння дисциплінарної відповідальності є ігнорування факту, що відповідальність може містити в собі можливість протилежних наслідків правового впливу – схвалення, заохочення, виправдання [17, с. 357].

З іншого боку, Л.О. Сироватська, хоча й не заперечує важливості питання про дослідження позитивної відповідальності прибічниками цієї теорії, все ж дотримується такого погляду: у дисциплінарній відповідальності не може існувати позитивного аспекту з тієї причини, що в трудовому праві, на відміну від інших галузей права, обов'язок виконувати всі трудові обов'язки (і норми права, що їх закріплюють) прямо сформульований у вигляді обов'язку дотримуватись дисципліни праці, а тому немає потреби запроваджувати ще одну правову категорію, яка по суті дублює цей обов'язок [18, с. 27-28]. Водночас, необхідно зауважити, що вказане вище бачення проблеми залишає поза увагою позитивні моменти дисциплінарної відповідальності – передбачені свідомою й активною правомірною поведінкою елементи морального, стимулюючого та організаційного порядку.

Звідси, позитивний і негативний аспекти дисциплінарної відповідальності діалектично взаємопов'язані та нерозривні один з одним: чим вище рівень дисциплінарної відповідальності в позитивному сенсі, тим рідше виникає негативна дисциплінарна відповідальність [16, с. 732].

На підставі вищевикладеного можна сформулювати такі особливі риси дисциплінарної відповідальності в інформаційному праві: владний осуд протиправної поведінки працівника; скоєння дисциплінарного проступку як підстава для настання дисциплінарної відповідальності; негативні наслідки особистого характеру для правопорушника.

У контексті розкриття сутності дисциплінарної відповідальності потрібно вказати також на те, що ряд об'єктивних і суб'єктивних передумов обумовлюють існування останньої. Дисциплінарна відповідальність можлива за умови попереднього пред'явлення до поведінки працівника закріплених у нормах права вимог, що визначають певні межі поведінки (об'єктивна передумова), встановлених на рівні законодавства, правил внутрішнього трудового розпорядку, інших локальних актів організації спільного процесу праці, трудового договору.

При цьому у Бельгії та Японії діє правило, згідно з яким усі різновиди дисциплінарних правопорушень повинні бути вичерпно зафіксовані в нормативних правових актах. У Великобританії, ФРН, Австрії, Швейцарії, хоча й вимагається, щоб різновиди дисциплінарних правопорушень, по можливості, були повністю визначені,

але вважається, що встановлення та фіксація всіх дисциплінарних проступків неможливі, і тому, як виняток, роботодавець має право притягати до відповідальності за проступок, який не було визначено в нормативних актах. У США, Канаді, Франції, Австралії дисциплінарна відповідальність допускається й за проступок, що не зафіксований у нормативних актах, оскільки в цих країнах переважає думка, що неможливо дати вичерпний перелік дисциплінарних правопорушень, тому що на практиці вони мають незліченне число форм і виявів [19, с. 179].

Причому, на думку Н.Б. Болотіної, правовий механізм дисциплінарної відповідальності складається з правових норм, які передбачають підставу дисциплінарної відповідальності, дисциплінарні стягнення, порядок їх накладення, зняття та оскарження [20, с. 440].

Тобто дисциплінарна відповідальність в інформаційному праві – це встановлений на рівні норм трудового, адміністративного, інформаційного права особливий правовий стан суб'єктів дисциплінарних правовідносин, що визначає обов'язок правопорушників зазнати юридично несприятливих наслідків у формі втрат особистого характеру за скоєння дисциплінарного проступку та направлений на забезпечення реалізації в порядку та на умовах, передбачених законодавством, суб'єктивних прав та обов'язків відповідних суб'єктів.

1.2. Підстави дисциплінарної відповідальності

Дисциплінарний проступок є підставою дисциплінарної відповідальності. У трудовому законодавстві України для визначення відповідної підстави використовується термін “порушення трудової дисципліни” (ч. 1 ст. 147 КЗпП). Таке формулювання протиправного юридичного факту є недосконалим, оскільки не відображає суті дисциплінарного правопорушення працівника. У цьому контексті більш прийнятним є поняття “дисциплінарний проступок”, закріплене, наприклад, у ч. 1 ст. 192 ТК Російської Федерації.

В.І. Прокопенко визначає дисциплінарний проступок як винне невиконання або неналежне виконання працівником покладених на нього законодавством про працю, колективним і трудовим договорами трудових обов'язків [21, с. 412-413]. Водночас, у цьому визначенні не враховано протиправності й суспільної шкоди як ознак дисциплінарного проступку.

На думку Н.М. Хуторян, виною в межах дисциплінарного проступку є психічне ставлення до вчинюваної протиправної дії чи бездіяльності, що полягає у невиконанні чи неналежному виконанні своїх трудових обов'язків, та її наслідків, виражене у формі умислу чи необережності [22, с. 406]. Тому на рівні законодавства можна передбачити такі форми вини: умисел (прямий та евентуальний, тобто непрямий) і необережність (протиправна недбалість і протиправна самовпевненість). Причому необхідно зауважити, що доволі розповсюдженими є такі шкідливі проступки, які пов'язані з іншою формою вини – насамперед умислом (прогул без поважних на те причин, поява на роботі у нетверезому стані тощо).

Як стверджує А.В. Андрушко, однією з особливостей дисциплінарної відповідальності є те, що завдання внаслідок вчинення дисциплінарного проступку матеріальної чи іншої шкоди не є обов'язковим. Суспільно шкідливим є вже сам факт вчинення дисциплінарного проступку. Наявність заподіяної шкоди, водночас, може бути враховано при виборі виду дисциплінарного стягнення [23, с. 374].

На думку М.І. Іншина, дисциплінарний проступок – це правопорушення, яке виявляється у невиконанні або неналежному виконанні з вини працівника покладених на нього обов'язків [24, с. 402].

У доктрині адміністративні правопорушення інформаційного характеру іменують такими словосполученнями, як “адміністративні правопорушення у сфері інформаційної безпеки” [25 – 27], “адміністративні правопорушення в інформаційній сфері” [28]. Це стосується і дисциплінарних деліктів.

Д.М. Бахрах вважає, що для поділу всієї сукупності адміністративних правопорушень використано родовий об’єкт посягання і галузь діяльності [29, с. 49]. Цей висновок підтверджується також В.К. Колпаковим, який зазначає, що класифікацію всього масиву складів адміністративних правопорушень законодавець здійснив залежно від структури соціально-господарського комплексу; залежно від змісту відносин, що охороняються [30, с. 94].

Для формулювання об’єктивного визначення дисциплінарного проступку потрібно розкрити його склад, оскільки наявність в діяннях працівника ознак складу дисциплінарного проступку фактично і є підставою притягнення до дисциплінарної відповідальності (результати систематизації наведені в Табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Склад дисциплінарного проступку

Ознака	Характеристика
Суб’єкт	Особа, яка перебуває у трудових правовідносинах із конкретним роботодавцем; спеціальний суб’єкт
Суб’єктивна сторона	Наявність вини працівника
Об’єкт	Урегульовані нормами трудового права та на рівні локальних актів конкретного підприємства, установи, організації суспільні відносини, які виникають у процесі спільної трудової діяльності
Об’єктивна сторона	Елементи, які характеризують дисциплінарний проступок як акт прояву зовнішньої поведінки особи (протиправне діяння; спричинення шкоди роботодавцю; наявність причинного зв’язку між ними)

При цьому відповідно до ст. 148 КЗпП України встановлено нерозривний зв’язок підстав дисциплінарної відповідальності та строків її застосування.

Як зазначає В.З. Янчук, поняття дисциплінарного проступку має як теоретичне, так і практичне значення. Теоретичне значення полягає в тому, що це сприятиме чіткому розмежуванню в правовій науці як самих правопорушень (кримінального, майнового, дисциплінарного), так і передбачених законом видів відповідальності винних у їх вчиненні, що може відіграти позитивну роль у роботі з кодифікації законодавства. Практичне ж значення полягає в тому, що відповідне поняття допоможе правильно тлумачити та застосовувати правові норми, тобто якоюсь мірою сприяє зміцненню законності [1, с. 101-102].

Фактично підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності є дисциплінарний проступок – протиправне, винне (умисне або необережне) діяння, що полягає в невиконанні чи неналежному виконанні покладених законодавством обов’язків, зловживанні або перевищенні прав, порушенні заборон чи обмежень.

2. Реалізація порядку притягнення до дисциплінарної відповідальності

2.1. Загальна дисциплінарна відповідальність в інформаційному праві

Аналізуючи чинне законодавство, можна дійти висновку, що наразі існують два види дисциплінарної відповідальності в інформаційному праві: загальна (поширюється

на переважну більшість працівників; настає на підставі норм КЗпП і правил внутрішнього трудового розпорядку) і спеціальна (застосовується щодо працівників, на яких поширюється дія статутів і положень про дисципліну, що визначають загальні обов'язки відповідних працівників, заходи дисциплінарного стягнення та коло осіб, уповноважених їх застосовувати, порядок накладення й оскарження стягнень).

Виділяють такі характерні риси загальної дисциплінарної відповідальності в трудовому праві: 1) вона є видом юридичної відповідальності; 2) є одним із двох видів трудової відповідальності; 3) дисциплінарну відповідальність можна розглядати у двох аспектах – позитивному та негативному; 4) відповідальність за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків працівник несе не перед державою, а перед роботодавцем; 5) підставою є дисциплінарний проступок; 6) завдання внаслідок вчинення дисциплінарного проступку матеріальної чи іншої шкоди власнику не є обов'язковим [23, с. 374].

Загальна дисциплінарна відповідальність в інформаційному праві може стосуватися тих працівників, трудова функція яких відповідно до умов трудового договору пов'язана із забезпеченням обігу інформації, виконанням інших обов'язків у сфері здійснення діяльності в інформаційному просторі.

Порядок притягнення до загальної дисциплінарної відповідальності встановлений на рівні КЗпП України та підзаконних актів. Так, відповідно до положень Типових правил внутрішнього трудового розпорядку для робітників та службовців підприємств, установ, організацій, затверджених постановою Державного комітету праці СРСР від 20.07.84 р. № 213, порушення трудової дисципліни визначається як невиконання або неналежне виконання з вини працівника покладених на нього трудових обов'язків.

У цьому контексті однією з найбільш дискусійних проблем загальної дисциплінарної відповідальності є питання про види дисциплінарних стягнень. У ст. 147 чинного КЗпП передбачено лише два види заходів стягнення – догану та звільнення.

При цьому в літературі вже досить давно звертається увага на те, що законодавче обмеження загальної дисциплінарної відповідальності лише цими дисциплінарними стягненнями не завжди дозволяє правильно вибрати одне з дисциплінарних стягнень, яке відповідало б ступеню тяжкості трудового проступку, мірі вини, особливостям особи правопорушника [23, с. 375].

Звичайно, перелік дисциплінарних стягнень не повинен бути безмежно довгим, але з метою здійснення диференціації заходів дисциплінарного стягнення залежно від ступеня тяжкості дисциплінарного проступку, міри вини порушника тощо для досягнення соціальної справедливості та запобігання свавілля роботодавця необхідно розширити перелік дисциплінарних стягнень.

Так, спираючись на російський досвід, а саме: закріплення в ст. 192 ТК Російської Федерації зауваження як одного з загальних дисциплінарних стягнень, доцільно віднести зауваження до видів дисциплінарних стягнень у КЗпП України. Зокрема, у ч. 1 ст. 400 проекту ТК України встановлено, що дисциплінарними стягненнями, які застосовуються до працівників за вчинення ними дисциплінарних проступків, є зауваження, догана та звільнення.

З іншого боку, можуть виникати труднощі при практичній диференціації таких видів дисциплінарного стягнення, як зауваження та догана, оскільки навіть у проекті ТК України не міститься їх законодавчого визначення. Враховуючи те, що в тлумачних словниках надається лексико-семантичне розрізнення відповідних понять за філологічним спрямуванням, законодавець у разі розширення переліку дисциплінарних стягнень повинен надати чітке визначення вказаних вище понять, яке не залишало б двозначності.

О. Панасюком було запропоновано такий вид дисциплінарного стягнення, як штраф – утримання шляхом вирахування грошових сум із заробітної плати, підставою для застосування якого є найістотніші порушення трудової дисципліни. Розмір штрафу, на його думку, повинен бути обмежений частиною заробітної плати. Такий вид дисциплінарного стягнення існує у багатьох країнах, однак він не застосовується у таких розвинутих державах як Великобританія та Франція [23, с. 375].

Враховуючи факультативний характер притягнення до дисциплінарної відповідальності працівника за вчинення ним дисциплінарного проступку та накладення на нього дисциплінарного стягнення, у літературі з трудового права висловлюється позиція щодо права роботодавця обмежитися застосуванням до порушника трудової дисципліни заходів впливу, що хоч і не є дисциплінарними стягненнями, однак можуть позитивно вплинути на нього (проведення бесіди між роботодавцем і порушником трудової дисципліни; попередження).

При цьому попередження як моральний вплив на правопорушника, яке не зачіпає його майнових чи інших прав, є видом основного адміністративного стягнення, що засвідчує недоцільність його розгляду в якості заходу впливу на порушника трудової дисципліни. Із цього приводу А.В. Андрушко зазначає, що на практиці це може призвести до неузгодженостей, адже роботодавець навряд чи зможе провести чітку різницю між зауваженням (як видом дисциплінарного стягнення) і попередженням (як заходом впливу на правопорушника, що дисциплінарним стягненням не вважається) [23, с. 376].

Також власник або уповноважений ним орган на підставі ст. 152 КЗпП має право замість накладання дисциплінарного стягнення передати питання про порушення трудової дисципліни на розгляд трудового колективу або його органу.

2.2. Спеціальна дисциплінарна відповідальність в інформаційному праві

При визначенні спеціальної дисциплінарної відповідальності в інформаційному праві потрібно виходити з того, що її існування зумовлене такими чинниками: 1) специфікою трудових функцій, що виконують працівники; 2) особливо тяжкими наслідками, які можуть виникати в результаті невиконання чи неналежного виконання покладених на них трудових обов'язків [31, с. 230].

На думку Ю.П. Дмитренка, це окремий вид дисциплінарної відповідальності чітко визначених суб'єктів, які за вчинений дисциплінарний проступок можуть залучатися в межах спеціальних нормативних актів до більш жорстких заходів дисциплінарного впливу з особливим порядком накладення та оскарження дисциплінарних стягнень [32, с. 67].

Зміст цієї відповідальності на рівні доктрини розкривається таким чином:

- встановлена для вузького кола працівників [33, с. 263];
- суб'єктом є особа, що несе дисциплінарну відповідальність за спеціальними нормативно-правовими актами: статутами, положеннями, законами [34, с. 311];
- передбачає застосування особливих заходів дисциплінарного впливу [35, с. 131].

Л. Сироватська акцентує увагу на застосуванні щодо деяких суб'єктів спеціальної дисциплінарної відповідальності не лише за порушення трудової дисципліни, а й за несумісні з їх гідністю проступки [36, с. 194].

Тобто особливостями спеціальної дисциплінарної відповідальності працівників є більш широкий зміст дисциплінарного проступку та суворіші санкції.

Її характерними рисами можна вважати такі: обмежена сфера та коло суб'єктів її застосування; особливі заходи дисциплінарного впливу (як правило, більш жорсткі стягнення); визначене коло суб'єктів, які можуть її застосовувати; особливий порядок накладення та оскарження дисциплінарних стягнень; наявність спеціальних нормативних актів [37, с. 192].

Правове регулювання вказаної вище відповідальності здійснюється на рівні законів, статутів і положень: Закон України “Про державну службу”; Закон України “Про телекомунікації”; Гірничий закон України; Загальне положення про міністерство, інший центральний орган державної виконавчої влади України тощо. При цьому механізм спеціальної дисциплінарної відповідальності характеризується такими рисами [32, с. 69]:

- у разі притягнення відповідних суб’єктів до дисциплінарної відповідальності застосовуються загальні (догана та звільнення) і спеціальні (більш жорсткі) заходи дисциплінарного вилучення: попередження про неповну службову відповідність і затримка до одного року у присвоєнні чергового рангу або у призначенні на вищу посаду тощо;

- загальною підставою для застосування дисциплінарних стягнень є невиконання чи неналежне виконання службових обов’язків, зміст яких конкретизується нормами трудового законодавства та законодавства, що визначає статус таких суб’єктів;

- до таких осіб можуть застосуватися окремі диференційовані заходи дисциплінарного впливу, зокрема ті, що передбачені ч. 1 ст. 41 КЗпП.

Фактично спеціальна дисциплінарна відповідальність окремих суб’єктів інформаційних правовідносин застосовується щодо працівників, на яких поширюється дія статутів і положень про дисципліну, що визначають загальні обов’язки відповідних працівників, заходи дисциплінарного стягнення та коло осіб, уповноважених їх застосовувати, порядок накладення й оскарження цих стягнень. Її особливостями є більш широкий зміст дисциплінарного проступку та суворіші санкції.

Висновки.

Дисциплінарна відповідальність – це встановлений на рівні норм трудового, адміністративного, інформаційного права особливий правовий стан суб’єктів дисциплінарних правовідносин, що визначає обов’язок правопорушників зазнати юридично не сприятливих наслідків у формі втрат особистого характеру за скоєння дисциплінарного проступку та направлений на забезпечення реалізації в порядку та на умовах, передбачених законодавством, суб’єктивних прав та обов’язків відповідних суб’єктів.

Для формулювання об’єктивного визначення дисциплінарного проступку потрібно розкрити його склад, оскільки наявність в діяннях працівника ознак складу дисциплінарного проступку фактично і є підставою притягнення до дисциплінарної відповідальності.

Підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності в інформаційному праві є дисциплінарний проступок – протиправне, винне (умисне або необережне) діяння, що полягає в невиконанні чи неналежному виконанні покладених законодавством обов’язків, зловживанні або перевищенні прав, порушенні заборон чи обмежень.

Наразі існують два види дисциплінарної відповідальності в інформаційному праві: загальна і спеціальна.

Використана література

1. Янчук В.З. Поняття дисципліни праці та дисциплінарного проступку в колгоспному праві // Вісник Київського університету ім. Т.Г. Шевченка. – Серія економіки та права. – 1962. – № 5. – Вип. 2. – С. 99-105.

2. Петришина-Дюг Г.Г. Дисциплінарна відповідальність у трудовому праві: поняття та принципи // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича : зб. наук. праць. – Правознавство. – 2008. – Вип. 461. – С. 39-43.

3. Александров Н.Г. Советское трудовое право / Н.Г. Александров, Г.К. Москаленко. – М., 1947. – 368 с.
4. Александров Н.Г. Социалистическая дисциплина труда / Н.Г. Александров. – М., 1948. – 14 с.
5. Гершанов Е.М. Социалистическая дисциплина труда / Е.М. Гершанов. – М., 1960. – 141 с.
6. Гуляев Г.И. Дисциплина труда рабочих и служащих / Г.И. Гуляев. – Кишенев, 1961. – 47 с.
7. Кафтановская А.М. Дисциплина труда в СССР / А.М. Кафтановская, Р.З. Лившиц. – М., 1959. – 80 с.
8. Левиант Ф.М. Социалистическая дисциплина труда / Ф.М. Левиант. – Л., 1957. – 36 с.
9. Гуляев Г.И. Правовое регулирование социалистической дисциплины труда рабочих и служащих / Г.И. Гуляев, Л.Э. Лунгу. – Кишенев, 1962. – 86 с.
10. Смирнов О.В. Эффективность правового регулирования организации труда на предприятии / О.В. Смирнов. – М., 1968. – 184 с.
11. Абрамова О.В. Санкции в советском трудовом праве : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук / О.В. Абрамова. – М., 1977. – 18 с.
12. Тимонов Н.А. Трудовой распорядок на предприятии / Н.А. Тимонов. – М., 1954. – 118 с.
13. Сыроватская Л.А. Ответственность за нарушение трудового законодательства / Л.А. Сыроватская. – М., 1974. – 184 с.
14. Трудовое право России ; под ред. О.В. Смирнова. – М., 1996. – 600 с.
15. Ветрова Г.Н. Уголовно-процессуальная ответственность / Г.Н. Ветрова. – М., 1987. – 113 с.
16. Курс порівняльного трудового права : підручник / [Іншин М.І., Мацюк А.Р., Соцький А.М., Щербина В.І.] ; за ред. акад. А.Р. Мацюка. – Х., 2011. – 980 с.
17. Теория государства и права : учебник / [Козлов В.А., Лаванцев К.Е., Королев А.И. и др.] ; под ред. А.И. Королева и Л.С. Явича. – Л., 1982. – 382 с.
18. Сыроватская Л.А. Ответственность за нарушение трудового законодательства / Л.А. Сыроватская. – М., 1990. – 179 с.
19. Киселев И.Я. Сравнительное и международное трудовое право : учебн. для вузов. – М., 1999. – 728 с.
20. Болотіна Н.Б. Трудове право України: Підручник / Н.Б. Болотіна. – [4-е вид.]. – К., 2006. – 725 с.
21. Прокопенко В.І. Трудове право України : підручник / В.І. Прокопенко. – Харків, 1998. – 480 с.
22. Хуторян Н.М. Проблеми правового регулювання дисциплінарної відповідальності працівника у новому Трудовому кодексі України / Н.М. Хуторян // Держава і право : зб. наук, праць. – (Юридичні і політичні науки). – К., 2002. – Вип. 21. – С. 405-409.
23. Андрушко А.В. Основні проблеми загальної дисциплінарної відповідальності у трудовому праві // Держава і право : зб. наукових праць. – (Юридичні і політичні науки). – К., 2007. – Вип. 37. – С. 371-377. – (Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України).
24. Трудове право : підручник / [М.І. Іншин, В.І. Щербина, Д.І. Сіроха та ін.] ; за ред. проф. М.І. Іншина та доц. В.І. Щербини. – Х., 2012. – 560 с.
25. Стоєцький О.В. Реалізація адміністративно-правових норм у сфері забезпечення інформаційної безпеки / О.В. Стоєцький // Адвокат. – 2008. – № 12. – С. 36-39.
26. Стоєцький О.В. Суб'єкти забезпечення інформаційної безпеки України: адміністративно-правові засади / О.В. Стоєцький // Підприємство, господарство і право. – 2009. – № 11. – С. 161-164.
27. Стоєцький О.В. Характеристика інформаційної безпеки як складової інформаційної сфери / О.В. Стоєцький // Підприємство, господарство і право. – 2009. – № 12. – С. 72-75.
28. Линник Г.М. Адміністративно-правове регулювання інформаційної безпеки України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Григорій Миколайович Линник. – К., 2010. – 182 с.
29. Бахрах Д.Н. Административная ответственность граждан в СССР. – Свердловск : Урал. ун-т, 1989. – 204 с.

30. Колпаков В.К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : навч. посіб. / В.К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 256 с.
31. Трудовое право России : учеб. ; отв. ред. Р.З. Ливший и Ю.П. Орловский. – М., 1998. – 480 с.
32. Дмитренко Ю.П. Спеціальна дисциплінарна відповідальність окремих суб`єктів трудових правовідносин та їх правові гарантії / Ю.П. Дмитренко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – № 11/12 (85/86). – С. 63-70.
33. Трудовое право России : учеб. ; под. ред. Л.Ф. Муртдижшой и Ю.П. Орловского. – М., 2001. – 351 с.
34. Трудовое право Украины ; под. ред. Г.И. Чанышевой и Н.В. Болотиной. – Х., 2000. – 480 с.
35. Карпенко Д.О. Трудове право України : курс лекцій / Д.О. Карпенко. – К., 1999. – 192 с.
36. Сыроватская Л.А. Трудовое право : учеб. / Л.А. Сыроватская. – М., 1995. – 255 с.
37. Дмитренко Ю.П. Трудове право України : навч. посіб. / Ю.П. Дмитренко. – К., 2004. – 288 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 001.817:347.78.03

ДАНИЛОВА І.О., старший викладач кафедри “Цивільне та трудове право”
Одеського національного морського університету

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОПУБЛІКУВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙ НА ЗДОБУТТЯ НАУКОВИХ СТУПЕНІВ ДОКТОРА ТА КАНДИДАТА НАУК

***Анотація.** Розглянуті правові аспекти наукової діяльності аспірантів та докторантів. Наведені статистичні дані щодо чисельності докторантів та аспірантів. Проаналізовані вимоги щодо опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук. Досліджений перелік міжнародних наукометричних баз даних.*

***Ключові слова:** наукометричні бази даних, результати дисертацій, статті.*

***Аннотация.** Рассмотрены правовые аспекты научной деятельности аспирантов и докторантов. Приведены статистические данные относительно численности докторантов и аспирантов. Проанализированы требования относительно опубликования результатов диссертаций на получение научных степеней доктора и кандидата наук. Исследован перечень международных наукометрических баз данных.*

***Ключевые слова:** наукометрические базы данных, результаты диссертаций, статьи.*

***Summary.** The legal aspects of scientific activity of postgraduate and PhD students are discussed. The statistics of number of postgraduate and PhD students are given. The requirements are analyzed for publication of the result of the dissertation for degree of doctor and candidate of sciences. The list of international scientific-metric database is examined.*

***Key words:** scientific-metric database, the result of the dissertation, the article.*

Постановка проблеми. Відповідно до абзаців другого, шостого та сьомого ст. 1 Закон України “Про наукову і науково-технічну діяльність” від 13 грудня 1991 року: наукова діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань. Основними її формами є фундаментальні та прикладні наукові дослідження; фундаментальні наукові дослідження – наукова теоретична та (або) експериментальна діяльність, спрямована на одержання нових знань про закономірності розвитку природи, суспільства, людини, їх взаємозв’язку; прикладні наукові дослідження – наукова діяльність, спрямована на одержання нових знань, що можуть бути використані для практичних цілей [1].

Упродовж 2012 р. наукові та науково-технічні роботи виконували 1208 організацій, майже половина з яких відносилися до підприємницького сектору економіки, 41,1 % – до державного, 14,6 % – вищої освіти і 1 організація – до приватного неприбуткового сектору.

У розподілі організацій за секторами науки порівняно з 2011 р. частка наукових установ академічного профілю скоротилася на 1,6 в.п., організацій галузевого профілю та вищих навчальних закладів збільшилась на 0,6 в.п.

Україна традиційно вважається державою з вагомим науковим потенціалом, визнаними у світі науковими школами, розвиненою системою підготовки кадрів. Основними формами підготовки наукових і науково-педагогічних працівників вищої кваліфікації є аспірантура і докторантура. Підготовка кандидатів і докторів наук здійснюється вищими навчальними закладами третього і четвертого рівнів акредитації та науково-дослідними установами [2].

Після набуття державою незалежності спостерігається стрімкий розвиток мережі закладів, що здійснюють підготовку наукових кадрів.

За останні дванадцять років (з 2000 до 2012 року) кількість аспірантур зросла на 25 % (з 418 до 521), докторантур – на 30 % (з 209 до 271). Відповідно, зросла і кількість бажаючих отримати певний науковий ступінь: чисельність аспірантів – на 44 % (з 23 до 34 тис.), докторантів – на 60 % (з 1,1 до 1,8 тис.).

Природним наслідком збільшення контингенту майбутніх наукових кадрів стало зростання чисельності осіб, які закінчили аспірантуру. Протягом останніх дванадцяти років потенційних кандидатів наук стало більше – з 5,1 тис. осіб у 2000 році до 8,5 тис. у 2012 році; чисельність осіб, які закінчили докторантуру, збільшилась відповідно з 401 до 424 осіб.

У розрахунку на 1000 працівників середньооблікової кількості виконавців наукових досліджень і розробок у 2012 р. їх обсяг становить 3384 друковані роботи (проти 2812 – у 2010 р. і 3033 – у 2011 р.). Із загальної кількості друкованих робіт 6,4 тис. – окремі монографії, 468 яких видано за кордоном, 201,9 тис. – статті у фахових наукових журналах, 21,3 тис. з яких надруковано у журналах, що входять до міжнародних баз даних та 17,3 тис. – підручники та навчальні посібники [3].

За останні роки відбулись істотні зміни не тільки в статистиці в Україні, а й у нормативно-правовій базі. Особливо це стосується вимог щодо опублікування результатів дисертації на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, оформлення авторефератів, порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В роботі [4] розглянуто міжнародні наукометричні бази даних, констатовано недостатню репрезентацію в них неангломовних видань. Висвітлено світовий досвід формування національних індексів наукового цитування. Визначено доцільність створення української наукометричної бази даних.

Л. Лобанова подала ґрунтовний аналіз архітектури наукових ступенів вітчизняної та зарубіжної систем освіти й науки від моменту їх появи до сучасного стану. Розглянула широко обговорюваний у суспільстві законопроект “Про атестацію наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації”, запропонований ВАК України, та вказала на його недоліки [5].

У праці [6] розглянуті дискусійні питання системи наукових ступенів і вчених звань та процедур їх здобуття в Радянській Україні періоду 1917 – 1934 рр. Але вважаємо не до кінця вивченою темою щодо правого регулювання опублікування результатів дисертацій на здобуття ступенів кандидата і доктора наук, що на сьогодні є достатньо актуальним питанням.

Метою статті є оцінка вимог щодо публікацій на здобуття наукових ступенів кандидата та доктора наук.

Виклад основних положень. Відповідно до частин 9 та 10 ст. 53 Закону України “Про вищу освіту” Аспірант (ад’юнкт) – особа, яка має повну вищу освіту і освітньо-кваліфікаційний рівень магістра або спеціаліста, навчається в аспірантурі (ад’юнктурі) вищого навчального закладу або наукової установи для підготовки дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук. Докторант – особа, яка має науковий ступінь кандидата наук і зарахована до докторантури для підготовки дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук [2].

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України “Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук” від 17.10.12 р. № 1112, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 02.11.12 р. за № 1851/22163 (далі – наказ МОН України № 1112), докторанти зобов’язані за темою дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук мати не

менше 20 публікацій у наукових (зокрема електронних) фахових виданнях України та інших держав, з яких:

- не менше чотирьох публікацій у наукових періодичних виданнях інших держав з напряму, з якого підготовлено дисертацію. До таких публікацій можуть прирівнюватися публікації у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз;
- не більше п'яти публікацій в електронних наукових фахових виданнях;
- у галузях природничих і технічних наук замість трьох статей можуть бути долучені три патенти на винахід (авторські свідоцтва про винахід), які пройшли кваліфікаційну експертизу і безпосередньо стосуються наукових результатів дисертації (за наявності).

Що ж стосується аспірантів, то за темою дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук необхідна наявність не менше п'яти публікацій у наукових (зокрема електронних) фахових виданнях України та інших держав, з яких:

- не менше однієї статті у наукових періодичних виданнях інших держав з напряму, з якого підготовлено дисертацію. До такої публікації може прирівнюватися публікація у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз;
- одна із статей може бути опублікована в електронному науковому фаховому виданні;
- у галузях природничих і технічних наук замість однієї статті може бути долучений один патент на винахід (авторське свідоцтво про винахід), який пройшов кваліфікаційну експертизу і безпосередньо стосується наукових результатів дисертації (за наявності).

Особливою умовою для докторантів є монографія та вимоги до неї. У разі підготовки дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук на правах рукопису необхідна наявність (для гуманітарних і суспільних наук, за винятком дисертацій з історичних наук за спеціальностями 07.00.04 “Археологія”, 07.00.09 “Антропологія”) опублікованої без співавторів монографії обсягом не менше 10 обліково-видавничих аркушів, яка містить власні результати наукових досліджень здобувача і відповідає Вимогам до опублікованої монографії, що подається на здобуття наукового ступеня доктора наук.

Однак МОН України не надало детальний перелік міжнародних наукометричних баз даних, у яких здобувачі, аспіранти, докторанти повинні публікувати свої статті. З цього приводу надане роз'яснення стосовно абзацу другого підпункту 2.1 пункту 2 та абзацу другого підпункту 2.2 пункту 2 наказу МОН України № 1112. У відповіді МОН України на лист Донецького національного медичного університету ім. М. Горького [7] визначено, до яких саме міжнародних наукометричних баз мають бути включені наукові видання України. Чи є достатньою для виконання вимог цього наказу наявність періодичного видання у наукометричній базі ScienceIndex ([//www.elibrary.ru/titles.asp](http://www.elibrary.ru/titles.asp)), що побудована на основі даних Російського індексу наукового цитування (РІНЦ), або у пошуковій системі GoogleScholar ([//www.scholar.google.com](http://www.scholar.google.com))? Якщо видання включене до вказаних міжнародних наукометричних баз, то це буде достатнім для виконання вимог, передбачених абзацом другим підпункту 2.1 пункту 2 та абзацом другим підпункту 2.2 пункту 2 наказу МОН України № 1112.

З цього приводу можна зробити висновок, що здобувачі можуть публікуватися у наукових (зокрема електронних) фахових виданнях України, які включені до будь-якої міжнародної наукометричної бази даних. Однак лист МОН України до зазначеного вище університету не є нормативно-правовим актом. Він носить інформаційно-рекомендаційний характер і не є обов'язковими для виконання.

Наукометрична база даних – це бібліографічна і реферативна база даних з інструментами для відстеження цитування статей, опублікованих у наукових виданнях.

Наведено деякі відомі бібліографічні бази даних: WebofScience, Scopus, WebofKnowledge, Astrophysics, PubMed, Mathematics, ChemicalAbstracts, Springer, Agris. Наприклад, Google Академія є вільною для доступу пошуковою системою, яка індексує повний текст наукових публікацій всіх форматів та дисциплін. Індекс Google Scholar включає в себе більшість рецензованих он-лайн журналів Європи та Америки великих наукових видавництв. За функціями він схожий на вільні для доступу системи Scirus Elsevier, CiteSeerX, getCITED та інструментами, що ґрунтуються на підписці, такими як Elsevier в Scopus та ThomsonISI'sWebofScience.

Також вважаємо за необхідне зобов'язати редакції надавати інформацію щодо включення видання до міжнародної наукометричної бази даних та вислати документ (разом зі статтею у виданні), що підтверджує включення видання до певної бази даних.

Здобувачі, аспіранти та докторанти повинні опублікувати не більше однієї статті в одному випуску (номері) наукового фахового видання. Але на практиці зустрічаються випадки порушення цього пункту головним редактором, а науковці не можуть проконтролювати виконання цього пункту у разі відправлення в одну редакцію декількох статей одночасно. За такою ситуації, вважаємо за необхідне притягати головного редактора такого видання до дисциплінарної або адміністративної відповідальності.

За період існування ВАК України було прийнято велику кількість переліків наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт, що затрудняє пошук необхідного фахового видання. Відповідно аспірантам та їх науковим керівникам, докторантам та їх консультантам достатньо важко знайти журнал в переліку фахових видань. Отже, науковці можуть не виконати вимогу МОН України щодо публікації статей у наукових фахових виданнях, які на дату їх публікації були внесені до Переліку наукових фахових видань України та пройшли перереєстрацію відповідно до вимог наказу МОН України “Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України” від 17.10.12. р. № 1111 [8].

Вважаємо за необхідне створити “Єдиний реєстр наукових видань України”, в якому повинна міститися така інформація: назва видання державною та іноземними мовами, реквізити свідоцтва про державну реєстрацію державного засобу масової інформації, вид, статус та мови видання, період, вид видання за цільовим призначенням, обсяг та періодичність видання, сфера розповсюдження та категорія читачів, данні щодо засновника (засновників), інформація про головного редактора (з урахуванням контактної інформації); сайт видання, поштову адресу видання, e-mail видання, перелік науково-метричних баз, дата входження видання до переліку фахових видань України, дата перереєстрації видання; наявність у засновника (співзасновників) аспірантури (докторантури) і спеціалізованих вчених рад; здійснення редколегією внутрішнього та зовнішнього рецензування; наявність статей англійською мовою на веб-сторінці видання; інформація про членів редколегії видання (прізвище, ім'я, по батькові; основне місце роботи, посада; науковий ступінь, вчене звання), засвідчена підписом керівника та печаткою засновника (співзасновників) періодичного друкованого наукового фахового видання. Рекомендуємо МОН України прийняти порядок про функціонування Єдиного реєстру наукових видань України. Цей реєстр повинен постійно оновлюватися відповідно до чинного в Україні законодавства.

Наукова стаття повинна мати такі елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим

присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку [9]. В іноземних виданнях взагалі немає таких жорстких вимог, як в Україні, щодо змісту статті як правило, стаття складається з таких розділів: вступу, основної частини, висновку, списку літератури.

Що стосується публікацій в інших державах з напрямку, з якого підготовлено дисертацію, то МОН України зовсім нічого не роз'яснює з цього приводу. Можна зробити висновок, що іноземні видання повинні бути: наукові та з напрямку, з якого підготовлено дисертацію.

Відповідно до Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.13 р. № 567 (далі – Порядок № 567) [10], можна вибрати два шляхи для захисту:

1. Подати опубліковану монографію, яка містить узагальнені результати наукових досліджень автора, опубліковані раніше в наукових фахових виданнях України та інших держав, у кількості 12 (20) публікацій; мати обсяг основного тексту для здобуття наукового ступеня кандидата наук у галузі гуманітарних та суспільних наук не менше 8 авторських аркушів, а в галузі природничих та технічних наук – не менше 6 авторських аркушів; містити відомості про рецензентів-фахівців за спеціальністю дисертації, один з яких повинен бути доктором наук [11].

2. Подати дисертацію, яка є кваліфікаційною науковою працею, виконаною особисто здобувачем у вигляді спеціально підготовленого рукопису. Відповідно здобувачу необхідно опублікувати не менше 5 (20) у наукових (зокрема електронних) фахових виданнях України та інших держав. Дисертація повинна мати обсяг основного тексту 4,5 – 7 (11 – 13) авторських аркушів, а для суспільних і гуманітарних наук – 6,5 – 9 (15 – 17), оформлених відповідно до державного стандарту.

Отже, докторська дисертація по суті може бути представлена у вигляді однієї тільки монографії.

До опублікованих праць, які відображають основні наукові результати дисертації з відповідної галузі науки, належать: монографії; посібники (для дисертацій з педагогічних наук); статті у наукових, зокрема електронних, фахових виданнях України; статті у наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, з якого підготовлено дисертацію.

До опублікованих праць, які додатково відображають наукові результати дисертації, належать дипломи на відкриття; патенти і авторські свідоцтва на винаходи, державні стандарти, промислові зразки, алгоритми та програми, що пройшли експертизу на новизну; рукописи праць, депонованих в установах державної системи науково-технічної інформації та анотованих у наукових журналах; брошури, препринти; технологічні частини проектів на будівництво, розширення, реконструкцію та технічне переоснащення підприємств; інформаційні карти на нові матеріали, що внесені до державного банку даних; друковані тези, доповіді та інші матеріали наукових конференцій, конгресів, симпозіумів, семінарів, шкіл тощо [10].

Отже, здобувачі повинні у будь-якому разі опублікувати статті у виданнях інших держав, але це суперечить наказу МОН України № 1112. Отож, вважаємо за необхідно доповнити ч. 12 Порядку № 567 таким змістом – *статті у наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, з якого підготовлено дисертацію або статті у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз* [10].

Висновки.

Розглянуті вимоги щодо опублікованих результатів дисертації до докторантів та особливо аспірантів істотно змінилися, але строк навчання в аспірантурі та докторантурі не збільшився (три роки з відривом від виробництва, чотири роки без відриву від виробництва) [12]. Крім того, залишився обов'язок у встановленому законодавством або угодою порядку відшкодувати державні кошти.

Вважаємо за необхідне збільшити час навчання в аспірантурі пропорційно мінімальній кількості статей.

Використана література

1. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 13.12.91 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР) – 1992. – № 12. – Ст. 165. – Режим доступу : [//www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/1977-12/para062#o62](http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/1977-12/para062#o62)

2. Про вищу освіту : Закон України від 17.01.02 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 8. – Ст. 327. – Режим доступу : [//www.pravo.ligazakon.ua/document/view/T022984?Edition=2014_01_01#par=803](http://www.pravo.ligazakon.ua/document/view/T022984?Edition=2014_01_01#par=803)

3. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2012 році. Статистичний збірник. – К., Державна служба статистики України, 2013. – 287 с. – Режим доступу : [//www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua)

4. Копанєва Є. Національні індекси наукового цитування // Бібліотечний вісник. – 2012. – № 4. – С. 29-35. – Режим доступу : [//www.archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/bib_visnyk/2012-4/04.pdf](http://www.archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/bib_visnyk/2012-4/04.pdf)

5. Лобанова Л. Архітектура наукових ступенів: міжнародна практика і вітчизняні традиції // Вісник НАН України. – 2009. – № 1. – С. 42-55. – Режим доступу : [//www.archive.nbuv.gov.ua/portal/all/herald/2009-01/a5.pdf](http://www.archive.nbuv.gov.ua/portal/all/herald/2009-01/a5.pdf)

6. Кошман Н.А. Наукові ступені і вчені звання у перші десятиліття радянської влади в Україні (1917 – 1934 рр.) // Часопис Київського національного університету. – 2010. – № 2. – С. 71-75. – Режим доступу : [//www.archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Chkup/2010_2/71.pdf](http://www.archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Chkup/2010_2/71.pdf)

7. Відповідь Міністерства освіти та науки України на лист Донецького національного медичного університету ім. М. Горького від 30.11.12 р. – Режим доступу : [//www.archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/mnzh/2013_1/Articles/158_MNZ1.pdf](http://www.archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/mnzh/2013_1/Articles/158_MNZ1.pdf)

8. Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України : наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17.10.12 р. № 1111 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 86. – С. 247. – Ст. 3514.

9. Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України : постанова Президії Вищої атестаційної комісії України від 15.01.03 р. № 7-05/1. – Режим доступу : [//www.zakon.nau.ua/doc/?uid=1155.1316.0](http://www.zakon.nau.ua/doc/?uid=1155.1316.0)

10. Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.07.13 р. № 567 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 64. – С. 77. – Ст. 2328. – Режим доступу : [//www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/567-2013-%D0%BF](http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/567-2013-%D0%BF)

11. Вимоги до опублікованої монографії, що подається на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук : наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17.10.12 р. № 1112. – Режим доступу : [//www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1852-12/paran2#n2](http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1852-12/paran2#n2)

12. Про затвердження Положення про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.99 р. № 309 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 9. – С. 71. – Режим доступу : [//www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/309-99-%D0%BF/print1381667410640104](http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/309-99-%D0%BF/print1381667410640104)

~~~~~ * * * ~~~~~

Рецензія на монографію.

КРУТОВ В.В., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
віце-президент Українського союзу промисловців та підприємців

**ІННОВАЦІЙНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ
УПРАВЛІНСЬКОГО ПРОЦЕСУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ
УКРАЇНИ ЮРИДИЧНОЮ НАУКОЮ ТА ПРАКТИКОЮ.**

Автор монографії – **КОРЖ І.Ф.**, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
головний консультант секретаріату Комітету Верховної Ради України
з питань національної безпеки і оборони.

В період тривалої світової фінансово-економічної кризи ускладнюються міждержавні відносини, що пов'язано із прагненням одних великих “політичних гравців” контролювати видобутки енергоресурсів, інших – використовувати енергоресурси як засоби досягнення певних політичних цілей. Зазначене провокує міждержавні та міжцивілізаційні протистояння, збройні конфлікти, посилює прояви таких негативних явищ, як екстремізм, тероризм, нелегальна міграція, наркоторгівля тощо. Для забезпечення держави і суспільства від негативного впливу різнобічних загроз і небезпек, є нагальним адекватне реагування на них органами державної влади. За таких умов все зростаючого значення набуває адміністративно-правова функція держави щодо забезпечення державної безпеки, яка направлена на належне регулювання суспільних відносин у відповідній сфері, які спрямовані на своєчасне виявлення та мінімізацію згаданих негативних явищ.

Правове регулювання суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням безпеки держави, є одною із ключових правових проблем, яка має всебічно вивчатися – з філософсько-гуманітарного, правового, соціального та безпекового погляду, в контексті принципів щодо вдосконалення правової системи держави, проведення безпекової політики, протидії існуючим і ймовірним загрозам та небезпекам державі, суспільству та людині. Ефективне функціонування системи вищих органів державної влади, зокрема органів виконавчої влади, залежить від стабільності та прогнозованості правових відносин між ними. Без покращення правового регулювання цих відносин, що потребує поглиблення відповідної наукової бази, неможливо вдосконалити діяльність органів виконавчої влади.

З удосконаленням правового регулювання суспільних відносин у сфері державної безпеки пов'язано вирішення низки внутрішніх, міжнародних та глобальних завдань щодо безпечного функціонування людини, суспільства та світового співтовариства. Необхідно констатувати, що механізми управління державною безпекою та регулювання суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням державної безпеки, до цього часу належним чином не врегульовані, а ті з них, що врегульовані, базуються на застарілій, створеній у перші роки незалежності України нормативно-правовій базі. У зв'язку з цим, поява комплексного дослідження, яке відображає теоретичні і практичні аспекти адміністративно-правового регулювання відносин сфери державної безпеки, є вельми своєчасною і важливою подією в науковому світі.

Робота, яка складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, переліку посилань, дає можливість визначити її як закінчене дослідження, виконана на актуальну тему, має наукову новизну та практичну цінність.

У першому розділі **“Адміністративно-правова характеристика відносин у сфері державної безпеки України”**: викладаються результати загальнотеоретичного дослідження формування концепції функціонування адміністративно-правових відносин у вітчизняній науці; розкривається методологія дослідження та досліджується генезис поняття “державна безпека”, як сфери виникнення безпекових правовідносин. Приділяється увага наданню загальної характеристики та дослідженню сучасного стану відносинам у сфері державної безпеки (поняття, види, структура та їх учасники), які регулюються адміністративно-правовими нормами – безпекові правовідносини, провадиться їхня класифікація. Досліджуються правові засади виникнення, зміни та припинення управлінських безпекових правовідносин у сфері державної безпеки, надається характеристика системі управління та правовому регулюванню згаданих правовідносин.

Другий розділ **“Держава та уповноважені нею органи як суб’єкти управління адміністративно-правовими відносинами у сфері державної безпеки”** присвячений розгляду структури та повноважень суб’єктів верхнього рівня в системі адміністративно-правового управління безпековими правовідносинами, до яких відносяться Верховна Рада України, Президента України, Кабінет Міністрів України, органи суду і прокуратури. Автором приділено увагу здійсненню аналізу організації адміністративно-правового регулювання функціонування сектору безпеки і оборони в економічно розвинутих державах.

У третьому розділі **“Спеціально уповноважені суб’єкти адміністративно-правових відносин у сфері державної безпеки”** розглянуто структуру, функції, повноваження суб’єктів нижчого рівня в системі адміністративно-правового управління безпековими правовідносинами, склад яких визначено через системний підхід до визначення терміну “державна безпека”. Значну увагу приділено розкриттю особливостей функціонування механізму адміністративно-правового регулювання відносин за участі спеціальних суб’єктів сфери державної безпеки. Зазначене пов’язано, насамперед з тим, що в середовищі суб’єктів забезпечення державної безпеки функціонують такі мілітаризовані політико-правові інститути, відмінні від політико-правових інститутів інших сфер, як військова служба та спеціальна державна служба, що обумовлює встановлення в кожному конкретному випадку особливого статусу службовця (його прав, обов’язків та відповідальності).

Завершує монографію четвертий розділ **“Стан та проблеми удосконалення адміністративно-правового регулювання відносин у сфері державної безпеки України”**, який присвячений розгляду сучасного стану та удосконаленню правового регулювання відносин у сфері державної безпеки, вияву проблем у зазначеній сфері. В розділі розкриваються фундаментальні проблеми ефективності дії механізму регулювання зазначених відносин. Виділені такі з них, як: розбалансованість системи стримувань і противаг; системність корупції; правовий нігілізм. Напрацьовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення системи управління сферою державної безпеки. Зазначене потребує внесення відповідних змін до Конституції України, вдосконалення чинного законодавства, проведення відповідних реформ у державі тощо.

Однак, як і будь-яке наукове дослідження, монографія містить окремі положення, що мають дискусійний характер (такими є перелік суб’єктів управління безпековими відносинами нижчого рівня; щодо доцільності віднесення прокуратури до судової гілки влади; щодо запровадження двопалатного парламенту тощо).

Видання даної монографії є логічним продовженням наукових досліджень автора – Коржа Ігоря Федоровича – кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника, головного консультанта секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони.

Монографія буде корисною для фахівців сфери національної безпеки та сфери державної безпеки, а також для фахівців, які на науковому та практичному рівнях вирішують питання адміністративно-правового регулювання сфери державної безпеки.

~~~~~ * * * ~~~~~

До відома авторів

Журнал “Інформація і право” видається в установленому законодавством порядку для висвітлення результатів фундаментальних і прикладних наукових досліджень, а також дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук з проблем теорії та методології інформаційного права, інформаційного законодавства, інформаційних технологій та інформатизації, соціальних комунікацій, міжнародного права та інформаційної безпеки в умовах становлення інформаційного суспільства.

Зміст матеріалів статей має бути спрямований на вирішення визначених автором наукових завдань згідно з такими основними напрямками досліджень:

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО:

- Теорія та методологія інформаційного права.
- Інформаційне законодавство.
- Діяльність в інформаційній сфері.
- Міжнародне співробітництво в інформаційному просторі.
- Інформаційна безпека.

ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНІ НАУКИ:

- Інформаційно-технологічна діяльність.
- Телекомунікаційні системи та мережі.
- Захист даних та інформаційних ресурсів.
- Моделювання інформаційних процесів та явищ.
- Системи та засоби штучного інтелекту.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ:

- Теорія та історія соціальних комунікацій, мас-медіа та видавництва.
- Прикладні соціальні комунікації.
- Соціальна інформатика.
- Документознавство та книгознавство.
- Вплив інформаційних засобів та маніпулювання свідомістю людини.

Вимоги до оформлення

- 1) Статтю слід подавати українською мовою, виготовлену у друкарський спосіб, та її електронну версію (структура та зміст якої повністю відповідають друкованому варіанту) у вигляді файлу:

- у редакторі *Word*, шрифт – *Times New Roman*, з розширенням *.doc*, кегль – 13;
- параметри сторінки – формат *A-4*, розташування тексту (таблиці, діаграми тощо) книжне, береги поля (верхній, нижній, лівий і правий краї) – 20 мм;
- відстань між рядками – 1 інтервал;
- кількість матеріалу однієї статті – не більше 10 стор.

Стаття має передбачати такі обов’язкові структурні елементи:

- УДК, ім’я та прізвище, науковий ступінь, вчене звання автора;
- назва статті, анотація та ключові слова – укр., рос., англ. мовами;

- **розв’язання проблеми:**
  - **постановка проблеми** (загальна характеристика) та аналіз досліджень (публікацій), в яких започатковано розв’язання проблеми, виділення не вирішених її частин, котрим присвячується стаття;
  - **формування мети** (постановка завдання) статті;
  - **виклад основних положень – вирішення завдання та обґрунтування результатів;**
- **висновки, пропозиції за результатами розв’язання проблеми;**
- **перспективи щодо подальших досліджень;**
- **використана література** (згідно з наказом ВАК України від 26.01.08 р. № 63);
- **підпис, адреса (e-адреса), телефон автора.**

2) Подавати письмовий Відгук на статтю, підписаний особою, яка має науковий ступінь.

Відгук має бути обґрунтований та чітко структурований згідно з такими частинами:

- **Актуальність теми.**
- **Новизна та обґрунтованість одержаних результатів.**
- **Наукова (практична) цінність результатів.**

3) Рукопис статті та Відгук мають бути ретельно вичитаними, виправленими і підписаними відповідними особами.

4) За надання послуг щодо розгляду, форматування, корегування, тиражування та ін. робіт, пов’язаних з публікацією статей та виданням журналу, пропонується здійснити оплату в розмірі 120 грн. на рахунок Інституту.

Реквізити для оплати робіт та адреса для отримання автором екземпляра журналу:

- код ЄДРПОУ 25959933, р/р № 31251201111870, МФО 820019 в ГУДСКУ у м. Києві (з приміткою – за науковий журнал);
- **адреса редакції:** 01032, м. Київ, вул. Саксаганського, 110-В. Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України.

Копію квитанції прохання направити на e-адресу: bvm777@ukr.net

Д о у в а г и

- Редакційна колегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій. Статті видаються в авторській редакції.
- Редакційна колегія залишає за собою право на:
  - відхилення матеріалів статей, які не відповідають тематиці Журналу, або таких, які виконані з порушенням зазначених вище Вимог до оформлення статей та експертних відгуків;
  - внесення до статті змін редакційного змісту у зв’язку зі скороченням обсягу матеріалу.
- Листування з читачами – тільки на сторінках журналу.

* * * * *

Інформація і право

Науковий журнал

Засновники:	- Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України; - Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського Національної академії наук України; - Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”.
Видавець журналу:	© Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України.
Адреса редакції:	01032, м. Київ, вул. Саксаганського, 110-В. Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України. Тел.: 234-94-56, 234-91-33.
Веб-сторінки журналу у мережі Інтернет:	//www.ippi.org.ua – (НДІІП НАПрН України); //www.nbuv.gov.ua – (Нац. бібліотека України ім. В.І. Вернадського).